

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI**

**CUMHURİYET SONRASI ESKİŞEHİR'DE KUR'ÂN-I
KERÎM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ**

ELİF NUR ERDEM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. ALİ ÖGE**

KONYA-2024

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Elif Nur ERDEM		
	Numarası	22810601004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kur'an-ı Kerim ve Kıraat İlmî		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Cumhuriyet Sonrası Eskişehir'de Kur'ân-ı Kerim ve Kıraat Öğretimi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Elif Nur ERDEM

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	ELİF NUR ERDEM		
	Numarası	22810601004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ/KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. ALİ ÖGE		
Tezin Adı	CUMHURİYET SONRASI ESKİŞEHİR'DE KUR'ÂN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ			

Kur'ân-ı Kerîm ve kıraat öğretimi asırlar boyu kesintisiz bir şekilde sürmüştür. Bu öğretimin Eskişehir'deki serencamına yönelik yapılmış akademik çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamız bu anlamda bir ilktir.

Çalışmamızın amacı Eskişehir'de Kur'ân'a gönül veren kişilerin tanınması, unutulmaması ve hangi koşullarda eğitimin devam ettiğinin anlatılmasıdır. Buna dair yaptığımız araştırma, başlangıcı 1923 olmak üzere sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte 1923 öncesi tarihî serüven de ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Eskişehir'deki kıraat öğretimi oldukça ilgi çekicidir. Çünkü İstanbul, Ankara ve Konya gibi merkezlerde köklü bir kıraat öğretim geçmişi olmasına rağmen 1970'li yıllardan itibaren Eskişehir de kıraat merkezlerinden biri haline gelmiştir. Mısır tariki üzere kıraat öğretimi Mehmet Sarıcaoğlu ile başlamıştır. Günümüzde ise Yaşar Tekeli ile devam etmektedir. İstanbul tariki üzere kıraat öğretimi ise yakın bir zamanda Hüseyin Çavuşoğlu ile başlamıştır.

Çalışmada vardığımız sonuç, tamamlayıcı ve betimleyici bir araştırma neticesinde ortaya çıkmıştır. Buna göre, geçmiş yıllarda imkanların sınırlı olmasına rağmen çok daha başarılı bir Kur'ân eğitim-öğretimi yapıldığı söylenebilir. Günümüzde ise olanaklar artmıştır. Bununla birlikte sürdürülen öğretimin iyileştirilmeye ihtiyacı vardır.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Kur'ân-ı Kerîm, Kıraat, Öğretim

ABSTRACT

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	ELİF NUR ERDEM		
	Student Number	22810601004		
	Department	ASIC ISLAMIC SCIENCE / QURAN RECITING AND QIRAAT SCIENCE		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. ALİ ÖGE		
Title of the Thesis/Dissertation	TEACHING THE HOLY QUR'AN AND QIRAAT IN ESKİŞEHİR AFTER THE REPUBLIC			

The teaching of the Holy Qur'an and recitation has continued uninterruptedly for centuries. There is no academic study on the prevalence of this teaching in Eskişehir. Our study is a first in this sense.

The aim of our study is to recognize the people who devoted themselves to the Quran in Eskişehir, to ensure that they are not forgotten, and to explain under what conditions education continues. Our research on this is limited to 1923. In addition, the historical adventure before 1923 was also discussed in outline.

Qiraat teaching in Eskişehir is quite interesting. Because, although there is a deep-rooted history of qiraat teaching in centers such as Istanbul, Ankara and Konya, Eskişehir has become one of the qiraat centers since the 1970s. Qiraat teaching according to the Egyptian tradition started with Mehmet Sarıcaoğlu. Today, it continues with Yaşar Tekeli. As in Istanbul, qiraat teaching started recently with Hüseyin Çavuşoğlu.

The conclusion we reached in the study emerged as a result of a complementary and descriptive research. Accordingly, it can be said that a much more successful Qur'an education was provided in the past years, although the opportunities were limited. Nowadays, the opportunities have increased. However, ongoing teaching needs improvement.

Key Words: Eskişehir, Holy Qur'an, Qiraat, Teaching

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	3
3. Araştırma Yöntemi	4
4. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Belli Başlı Araştırmalar.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM	7
ESKİŞEHİR TARİHİ VE OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ESKİŞEHİR'DEKİ EĞİTİM MÜESSESELERİ	7
1.1. Eskişehir'in Coğrafi Konumu	7
1.2. Ana Hatları İtibariyle Eskişehir Tarihi	8
1.2.1. Osmanlı Dönemine Kadar Eskişehir	8
1.2.2. Osmanlı Döneminde Eskişehir	12
1.3. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir'deki Eğitim Müesseseleri	18
1.3.1. Camiler	19
1.3.2. Medreseler	21
1.3.3. Mektepler	25
1.3.4. Tekke ve Zâviyeler.....	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
CUMHURİYET SONRASI ESKİŞEHİR'DE KUR'ÂN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ	34
2.1. Türkiye'de Kur'ân Öğretiminin Genel Durumu	34
2.2. Türkiye'de Kıraat Öğretiminin Genel Durumu	44
2.3. İlçeler Ölçeğinde Eskişehir'de Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi	46
2.3.1. Alpu İlçesi	46
2.3.2. Beylikova İlçesi	48
2.3.3. Çifteler İlçesi.....	49
2.3.4. Günyüzü İlçesi	50
2.3.5. Han İlçesi	51
2.3.6. İnönü İlçesi	52
2.3.7. Mahmudiye İlçesi	53
2.3.8. Mihalgazi İlçesi	54

2.3.9. Mihalıççık İlçesi	56
2.3.10. Sarıcakaya İlçesi	58
2.3.11. Seyitgazi İlçesi	60
2.3.12. Sivrihisar İlçesi.....	61
2.3.13. Odunpazarı İlçesi.....	64
2.3.14. Tepebaşı İlçesi	73
2.4. Sivil Toplum Kuruluşları ve Dinî Cemaatler Ölçeğinde Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi	77
2.5. İmam-Hatip Okulları Ölçeğinde Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi	78
2.6. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ölçeğinde Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi	79
2.7. Eskişehir'deki Kur'ân-ı Kerîm Öğretimine Dair Değerlendirme	90
2.8. Eskişehir'de Kıraat Öğretimi.....	80
2.8.1. Kıraat İlmi Tarihi	80
2.8.2. Kıraat İlmi Öğretim Yöntemleri	82
2.8.3. Kıraat İlminin Eskişehir'e Geliş Süreci	83
2.8.4. Eskişehir'deki Kurrâ Hâfızlar	87
Sonuç	90
Kaynakça	95
Ekler.....	101

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
b.y.	: Basım yeri yok
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
km	: Kilometre
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milâttan önce
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı yok
yy.	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

İnsan öğrenme ihtiyacı ile yaratılmış bir varlıktır. Hayatın her alanında sürekli bir öğrenme söz konusudur. Ancak bazı alanlarda sınırları olan bir öğretime ihtiyaç vardır. İnsanın hayatı boyunca karşılaşılabileceği her türlü sorunun cevabı Kur'ân-ı Kerîm'de mevcuttur. Kur'ân öğretimi ve öğrenimi bu sorulara cevap aramanın ilk basamağıdır. Bir başka basamak ise Kur'ân'a anlam zenginliği katan kıraat ilminin öğretilmesi ve öğrenilmesidir.

Kur'ân ilimlerinin aktarılması ve lafzının öğretilmesi 14 asır boyunca hiçbir zaman kesintiye uğramamış; ancak bazı dönemlerde birtakım siyasî veya sosyal şartlar nedeniyle sekteye uğramıştır. Her ne olursa olsun eğitim ve öğretimin genel itibarıyla devam etmiş olması takdire değer bir durumdur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Kur'ân öğretiminin sekteye uğradığı zamanlar olmuştur. Buna rağmen Kur'ân öğretimi ve hâfızlık devam ettirilmiştir. Eskişehir'de devamlılığın sağlanmasına vesile olan kişiler veya kurumlar araştırılmış ve bu çalışma ortaya çıkmıştır. Kur'ân öğretiminin yasak olduğu yıllarda bu faaliyet gayr-ı resmî olarak yürütülmüştür. Dolayısıyla bu bilgilere ulaşmanın bazı zor yönlerinin olduğunu belirtmek isteriz.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ana hatlarıyla Eskişehir tarihi ve Osmanlı döneminde Eskişehir'de yürütülen Kur'ân-ı Kerîm öğretim faaliyetlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise 1923'ten bugüne kadar devam eden Kur'ân ve kıraat öğretimi değerlendirilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen bilgiler ışığında Eskişehir'deki Kur'ân öğretimine dair genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği olan danışman hocam Prof. Dr. Ali ÖGE'ye, yardım ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Doç. Dr. Recep KOYUNCU'ya, çalışmanın başından sonuna kadar kıymetli fikirler sunarak beni yönlendiren hâfızlık hocam Kurrâ Hâfız Hüseyin ÇAVUŞOĞLU'na, araştırma sürecine katkıda bulunan herkese, çalışmayı büyük bir titizlikle okuyarak önerilerde bulunan jüri üyesi İrfan ÇAKICI'ya, Eskişehir'in bütün ilçelerini benimle birlikte ziyaret eden babam Mehmet ERDEM'e ve aileme teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Kur'ân-ı Kerîm, insanların kulluk bilincine ulaşmaları için gönderilmiş ezeli ve ebedi bir rehberdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından günümüze hiçbir tahrife uğramadan, orijinal haliyle gelmiş ve kıyamete kadar bu hali devam edecek bir kitaptır. Asırlar boyunca asla değişikliğe uğramayan başka hiçbir kitap yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu ilk günlerden itibaren muhafaza edilmesine, ezberlenmesine ve öğretilmesine önem verilmiş ve zaman içerisinde bunun için bazı müesseseler kurulmuştur.

İslâm tarihine baktığımızda ilk Kur'ân eğitim merkezinin *dârulerkâm* olduğunu görmekteyiz. Sonraki süreçte aynı zamanda ibadet yeri olan mescidler eğitim merkezi olarak kullanılmış, ardından medreseler Kur'ân eğitim merkezi haline gelmiştir. Kur'ân eğitimi, kıraat ilmi¹ sistemleşip, bu ilme ait eserler telif edilene kadar sema ve arz yoluyla gerçekleştirilmiştir.²

Kur'ân-ı Kerîm'in öğretimi için ihtisas derecesinde eğitim veren müesseselerin müfredatı, kıraat ilmine dair yazılan eserlerden müteşekkildir. Bu müesseseler için farklı dönemlerde farklı isimlendirmeler yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından bugüne kadar kıraat alimleri ve hâfızlar vesilesiyle kesintisiz bir şekilde devam eden Kur'ân eğitimi, Eyyübîler döneminde *dârulkurân*, Selçuklular ve Karamanoğulları döneminde *dârulhuffaz*, Osmanlı döneminde ise *dârulkurra* ismi verilen müesseselerde devam etmiştir.³

Osmanlı zamanında *dârulkurrarlar*, uygulama imkanı olması sebebiyle, genellikle cami veya cami civarında kurulmuştur. Osmanlıda kurulan ilk *dârulkurranın*, İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) gelmesiyle Bursa Ulu Cami'de açılan Yıldırım Bayezid *dârulkurra*sı olduğu bilinmektedir. Elimizdeki bilgilere göre, sıbyan mektebini bitiren ve Kur'ân okullarında okumak isteyen bir talebe önce alt seviyedeki

¹ Kur'ân'da yer alan kelimelerin telaffuzunda meydana gelen değişiklikleri ihtiva eden bir ilim dalıdır.

² Ziya Kazıcı, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Dâru'l-Kurra", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-30*, (2000), 36.

³ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 14.

dârulkurrada hıfzını tamamlar, ardından yüksek seviyedeki bir dârulkurrada kıraat ve tecvid ilmini öğrenirdi.⁴

Evliya Çelebi (öl. 1095/1684?) gezdiği bütün Osmanlı şehirlerindeki dârulkurralar hakkında bilgi vermiştir. Bu da Osmanlıların dârulkurralara büyük önem verdiği delalet etmektedir. Osmanlı bakiyesi olan Türkiye’de ise dârulkurralar 3 Mart 1924’te kabul edilen 430 sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle beraber, zamanın Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi’nin ısrarlarıyla, Kur’ân kurslarına dönüştürülmüştür. Ancak 10 Aralık 1930 tarihinde 12 yaşından küçüklere hiçbir şekilde eğitim verilmemesi, 12 yaşından büyüklere ise yalnızca Kur’ân-ı Kerîm ve namaz dualarının öğretilmesine izin verilmesi, şüphesiz ki Kur’ân eğitiminin resmî boyutunun neredeyse bittiğini göstermektedir.⁵

1950 yılına kadar olan süreç maalesef ki Kur’ân eğitiminin ihmal edildiği ve engellenmeye çalışıldığı bir dönemdir. Tüm baskı ve yasaklamalara rağmen ömrünü Kur’ân’a adayan hocalar, baskılara boyun eğmeyerek Kur’ân eğitimi devam ettirmişlerdir. Bu sayede hem Kur’ân okumanın unutulması engellenmiş hem de imamlık yapabilecek kişilerin yetişmesi sağlanmıştır.

1951 yılı itibari ile birtakım siyasi değişiklikler sonucu Kur’ân eğitim ve öğretimi serbest bırakılmış ve resmî olarak Kur’ân kurslarının açılmasına izin verilmiştir. Öte yandan gayr-i resmî olarak devam eden Kur’ân eğitimi de engellenmemiştir. Zaman içinde ülkede yaşanan askeri darbelere ve siyasi seçimlere rağmen Kur’ân kurslarının sayısı artmaya devam etmiştir.

1997 yılına gelindiğinde ise Kur’ân eğitimi alabilmek için 8 yıllık zorunlu ilköğretimi bitirme şartı getirilmiştir. Yaz aylarında devam eden kısa süreli kurslara kayıt yaptırabilmek için ise 5. sınıfın bitmiş olması şart koşulmuştur. Bunun sonucunda Kur’ân kurslarında eğitim gören öğrenci sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Birkaç yıl süren bu talihsiz dönemin ardından Kur’ân kurslarına olan rağbet yeniden artmıştır.⁶

⁴ Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 23.

⁵ Cahid Baltacı, *Kur’an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000).

⁶ Mustafa Öcal, “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 96.

Geçmişten bugüne Kur'ân eğitiminde çeşitli acılar, zorluklar ve engellemeler yaşanmış olsa da Kur'ân eğitimi hiçbir zaman son bulmamış ve bulmayacaktır. Günümüzde Kur'ân eğitimi için olumlu bir seyir söz konusudur. İmkanlar çoğalmış ve engeller ortadan kalkmıştır. Hâlihazırda bu eğitim, Kur'ân kurslarında, imam-hatip liselerinde, ilahiyat fakültelerinde, kıraat eğitim merkezlerinde ve camilerde sürdürülmektedir. Bununla beraber özel çabalarıyla Kur'ân eğitimi veren hocalarımız da mevcuttur.

Belli başlı yönleriyle ele aldığımız Kur'ân eğitim tarihinin 1923 sonrası Eskişehir'deki seyri, araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda kuruluşu Cumhuriyet öncesine dayanan ve Cumhuriyet sonrasında faaliyete devam eden müesseseler de araştırılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen verilere göre Kur'ân öğretimiyle ilgili çalışmaların genel durumu ortaya koyulmuştur.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Enbiya sûresinde yer alan “*Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır...*”⁷ âyeti, şan ve şeref kaynağımızın yalnızca Kur'ân olduğunu ifade etmektedir. Bu inanç mucibince, ilk emri “oku” olan Kur'ân-ı Kerîm'in okunması, okutulması ve anlaşılması tüm Müslümanların vazifesidir. Nitekim, “*Sonra biz, o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere (Muhammed'in ümmetine) miras olarak verdik...*”⁸ âyetinden alınan feyz sonucunda Kur'ân'ın öğretilmesi, okunması, ezberlenmesi, anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. Bunun neticesinde, Kur'ân eğitimi nesiller boyunca kesintisiz bir şekilde devam etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın koruması altında olan bir kitaptır. Âyet-i Kerîme'de şöyle buyrulmuştur: “*Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.*”⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in korunması, yazıya geçirilme ve ezberleme olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kur'ân okumaya, öğretmeye ve ezberlemeye teşvik etmesi, Kur'ân eğitimine verilen önemi ve bu konudaki hassasiyeti gözler önüne sermektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bir

⁷ *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), el-Enbiya 21/10.

⁸ Fâtır 35/32.

⁹ Hicr 15/9.

hadis-i şerifinde “Sizin en hayırlınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğreteninizdir”¹⁰ buyurmuştur.

Vahyin ilk muhatabı olan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sahabeye öğrettiği Kur’ân metninin sonraki nesillere aktarılmasını sağlayan kıraat ilmine de Medine döneminden itibaren ayrı bir özen gösterilmiştir. Kıraat ilmi, Kur’ân lafızlarını muhafaza etmekle beraber tahrif olmasını engellemektedir. Bu ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi farz-ı kifayedir. Bir belde kıraat ilmi ile işigal eden hiç kimsenin olmaması durumunda, tüm belde halkının günahkar olacağı belirtilmektedir.¹¹

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam eden Kur’ân-ı Kerîm ve kıraat öğretiminin Eskişehir’deki seyri ile ilgili yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamız yaklaşık yüz yıllık bir süre ile sınırlı olmakla beraber, bu süreçte Kur’ân öğretiminin nerelerde, nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirildiği, siyasî ve sosyal dönüşümün Kur’ân öğretim faaliyetlerine nasıl tesir ettiği merakımızı celbetmiş ve bizi bu araştırmaya sevk etmiştir.

3. Araştırma Yöntemi

1923 sonrası Kur’ân-ı Kerîm ve kıraat öğretiminin Eskişehir’deki seyrinin ortaya konulduğu çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi gibi başlıklara yer verilmiştir. Ardından, Eskişehir’in coğrafi konumu, tarihi ve Kur’ân eğitim kurumları ile ilgili bilgiler birinci bölümü oluşturmaktadır. Tezin ana konusu Kur’ân-ı Kerîm ve kıraat eğitimi olduğu için Eskişehir tarihi ile ilgili bilgilerde mümkün oldukça teferruata girilmemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye’de 1923 sonrası Kur’ân ve kıraat öğretiminin tarihî serüvenine yer verildikten sonra Eskişehir’deki öğretim kronolojik bir sıra takip edilerek incelenmiştir. Araştırmamızda lafız eksenli yürütülen resmî veya gayr-ı resmî faaliyetlere yer verilmiştir. Bununla birlikte bazı kısımlarda anlama yönelik yapılan çalışmalara da değinilmiştir. Ayrıca ilk olarak Kur’ân-ı Kerîm ve hâfızlık, ardından kıraat eğitimi olmak üzere iki aşamalı bir yol izlenmiştir.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-şahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), "Kitâbü Fedâilü'l-Kur’ân", 21.

¹¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri’in ve Mürşidü't-Tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 16.

Kur'ân-ı Kerîm ve kıraat eğitiminin araştırması yapılırken Eskişehir ve ilçelerinde bulunan müftülükler ziyaret edilmiş ve hocalarla röportaj yapılmıştır. Ayrıca Kur'ân öğretiminin yapıldığı kurumlar ziyaret edilerek işleyiş, öğrenci sayısı, hocaları ve yararlandıkları kaynaklar vb. bilgiler elde edilmiştir. Bununla birlikte bazı kısımlarda tümdengelim yöntemi kullanılmıştır. Ulaşılan bilgiler neticesinde oluşturduğumuz çalışmada bir nevi sayıların giremediği kapılardan girmek hedeflenmiştir. Bununla kastedilen, Kur'ân kurslarının, hocalarının ve öğrencilerinin sayılarını vermekle yetinmekten ziyade Kur'ân'a gönül vermiş kişilerin dünyasının tanınmaya ve tanıtılmaya çalışılmış olmasıdır. Bu çaba, realist bir araştırma olması adına istatistiksel verilerle de desteklenmiştir.

Bölüm başlarında kısa tanıtım yazıları yer almaktadır. Ana metinde ise araştırmamızla doğrudan veya dolaylı olarak alakası bulunan kavramlara dair açıklamalar ayrıntıya girmeden, öz bir şekilde verilmiştir. Belirtmemiz gereken bir diğer husus, Arapça isimlerin yazımında transkripsiyon kullanılmış olmasıdır. Bu konuda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nden yararlanılmıştır. Çalışmada yer alan kısaltmalarda ise Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmıştır.

Çalışma konumuz Eskişehir'deki Kur'ân eğitiminin geçmişi ve bugünü arasında kıyas yapmaya imkan vermektedir. Bu sebeple günümüzdeki eğitimin olumlu-olumsuz yönleri ve buna dair birtakım öneriler de tezimizde yer bulmuştur. Akabinde sonuç, ekler ve kaynakça ile tez nihayete ermektedir.

Araştırmamızın bidayetinden nihayetine kadar son derece titiz bir çalışma yürütülmüştür. Buna rağmen hemen hemen her araştırmada meydana gelen ve kaçınılması zor olan bazı hata ve eksiklerin bizim çalışmamızda da olma ihtimali vardır. Bunların hoşgörü ile karşılanmasını bekleriz.

4. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Belli Başlı Araştırmalar

Araştırma boyunca müracaat edilen çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Bunların tamamını zikretmem mümkün değildir. Dolayısıyla burada belli başlı bazı kaynak isimlerine yer verilmiştir.

Araştırmamızın konusu Eskişehir ile doğrudan alakalı olduğu için ilk bölümde öncelikle Eskişehir tarihine yer verilmiştir. Bunun için Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si, vilayet sâlnameleri ve konu ile ilgili yazılmış tezlerden yararlanılmıştır. Ardından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar olan süreçte Eskişehir'de yürütülen Kur'ân eğitim ve öğretimi incelenmiştir. Çalışmanın bu kısmı bazı kavramlar üzerine bina edilmiştir. En başta *Kur'ân*, *Hâfız* ve *Kıraat* tabirleri bulunmaktadır. Kur'ân eğitiminin verildiği *Vakıf*, *Küllîye*, *Medrese*, *Zâviye* gibi kurumlar da araştırmamızda yer alan tabirlerdir. Çalışmada kullanılacak kavramlarla ilgili açıklamalar yeri geldiğinde verilmiştir. Ayrıca çalışma esnasında kullanılacak istilahların saydıklarımızla sınırlı olmadığını, ancak ilerleyen safhalarda gündeme geldiğini de belirtmek isteriz.

Araştırmamızın ana konusu, ikinci bölümde yer almaktadır. Bu bölümde müracaat edilen kaynaklardan bazıları şunlardır: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Cahit Baltacı'nın *Kur'ân Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik* ve *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* isimli eserleri, Nejat İşcan'ın *Eskişehir Tarihi Camileri Medreseleri* isimli eseri, Yusuf Alemdar'ın *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi* başlıklı doktora tezi, Abdurrahman Çetin'in *Kur'ân Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları* isimli makalesi, Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin *Eskişehir*, *Dârulkurra*, *Medrese* ve *Mescid* maddeleri.

Sayılan birkaç kaynak dışında, çalışma boyunca çeşitli kitap, tez, makale, salnâme kayıtları, bildiri, ansiklopedi maddesi ve elektronik verilerden yararlanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİŞEHİR TARİHİ VE OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ESKİŞEHİR'DEKİ EĞİTİM MÜESSESELERİ

İnsanların düşünce yapısının, alışkanlıklarının, kültürünün ve yaşam biçiminin oluşmasında birçok etken bulunmaktadır. Bunlardan biri de yaşanılan bölgedir. Çünkü yaşanılan çevredeki olumlu, olumsuz, canlı veya cansız bütün etmenler insan üzerinde doğrudan etkilidir. İnsanın çevreyle olan etkileşiminin eğitime olan etkisini tarihin her safhasında müşahade etmek mümkündür. Burada yer alan her bilgi için bu gerçek göz önünde bulundurulmuştur. Zira tezimizin konusu olan Kur'ân öğretimine geniş bir perspektiften bakabilmek, beraberinde bütüncül düşünmeyi gerektirmektedir.

1.1. Eskişehir'in Coğrafi Konumu

İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında bulunan Eskişehir, 29°-32° doğu boylamları ile 39°-40° kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Eskişehir, güneyden Afyonkarahisar (Emirdağ-İhsaniye), güneydoğudan Konya (Yunak), doğudan Ankara (Polatlı-Nallıhan-Beypazarı), kuzeybatıdan Bolu (Göynük), batıdan Bilecik (Gölpazarı-Söğüt-Bozüyük) ve Kütahya illeri ile çevrilidir.¹²

Eskişehir'in arazi yapısını Sakarya Nehri ve Porsuk Çayı havzalarında yer alan düzlükler ile bunları çevreleyen, kuzeyde Bozdağ-Sündiken Sıradağları, batı ve güneyde Türkmen Dağı, Yazılıkaya Yaylası ve Emirdağ uzantıları ile Sivrihisar Dağları oluşturmaktadır. Eskişehir, sahip olduğu arazi şekline dolayı İç Anadolu'nun batıya açılan kapısı mesabesinde.¹³

Son TÜİK verilerine göre nüfusu 906.617 olan Eskişehir'in yüz ölçümü ise 13.925 km²dir.

Eskişehir'de gece ve gündüz sıcaklıkları arasında büyük bir fark vardır. Kış aylarında çoğunlukla parçalı bulutlu ve kar yağışlı bir hava hakim iken yaz ayları bulutlu ve açık geçmektedir.¹⁴

¹² Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Eskişehir 2013* (Ankara, Eylül 2014), XI.

¹³ TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Eskişehir 2013*, XI-XII; Kasım İnce, *Eskişehir ve Çevresindeki Osmanlı Devri Yapıları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 7.

¹⁴ TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Eskişehir 2013*, XI.

Eskişehir, yeraltı suları bakımından da zengin bir bölgedir. Hem yüzeyle yakın hem de derin yeraltı sularından faydalanılmaktadır. Şehirdeki sıcak sular, Porsuk Çayı'nın sağ kıyısındaki sekiz hektarlık bir alandan gelmektedir. Aynı zamanda suların çıktığı noktada bir fay kırığı bulunmaktadır.¹⁵

1.2. Ana Hatları İtibariyle Eskişehir Tarihi

Sultanönü sancağının merkez kazası olan Eskişehir 16. yüzyılda Bilecik, İnönü ve Seyitgazi olmak üzere üç kazası, Karacahisar ve Günyüzü isminde iki de nahiyesi bulunmaktaydı.

17. yüzyılda İnönü (Bozüyük), Bilecik, Seyitgazi, Karacaşehir, Kalacık-ı Sultanönü ve Akbıyık kazalarından müteşekkildir. Ayrıca sancak beyi de Eskişehir'de ikamet etmiştir.

19. yüzyılda Sultanönü sancağı Eskişehir ismi ile Hüdavendigâr vilayetine bağlı bir kaza olmuştur. Aynı yüzyılda bir nahiyesi (Seyitgazi) ve yüz elli iki köyü vardır.¹⁶

Eskişehir 1925 yılında il olmuştur. Bu dönemde Seyitgazi, Sivrihisar ve Mihaliççik kazalarına ayrılmaktadır.¹⁷

Bugünkü Eskişehir'de ise Alpu, Beylikova, Çifteler, Günyüzü, Han, İnönü, Mahmudiye, Mihalgazi, Mihaliççik, Tepebaşı, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar ve Odunpazarı olmak üzere on dört ilçe bulunmaktadır.

1.2.1. Osmanlı Dönemine Kadar Eskişehir

Eskişehir çevresinde yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bölgede Paleolitik (Eskitaş) dönemde yerleşmeler olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu çalışmalarda Eskişehir'in kuzeybatısında yer alan Demircihöyük'te MÖ 4000-1500'lere ait yerleşim izleri bulunurken, bu bölgede Hitit dönemine (MÖ 2000-1200) ait önemli bir bilgi bulunmamıştır. Bununla beraber Mahmudiye yakınlarında bulunan Kuşhöyük ile Güvercinhöyük'te birtakım kalıntılara rastlanılmıştır. MÖ 1200 yıllarında Frigyalılar'ın bölgeye gelmesiyle beraber nisbî bir canlılık söz konusu olmuştur.

¹⁵ Selahattin Önder, *Cumhuriyet Devrinde Eskişehir (1923-1973)* (Eskişehir: Ankara Üniversitesi T. İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986), 7-8.

¹⁶ Yusuf Oğuzoğlu vd., "Eskişehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/401.

¹⁷ Besim Darkot, "Eskişehir", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978), 4/386.

Eskişehir'e 40 km. uzaklıkta bulunan, kaya mezarları ve Frig diliyle yazılmış yazıtların bulunduğu Midas (Yazılıkaya) da bu döneme aittir.¹⁸

Günümüzdeki Eskişehir, eski ve orta çağda Dorylaion ismiyle bilinen şehrin yerine kurulmuştur. Eldeki kaynaklara göre Dorylaion kenti Frigler dönemine ait olup, Yunan kültüründen izler taşımaktadır. Aynı zamanda şehrin Eretrialı Doryleos tarafından kurulduğu söylenmektedir.¹⁹ Dolayısıyla şehrin ismi ilk kurucusundan gelmiş ve bu şekilde tanınmıştır. Frigyalılar'dan sonra kent, sırasıyla Lidya, Pers ve İskender imparatorluğunun hakimiyeti altına girmiştir.

Dorylaion (Eskişehir), Roma ve Bizans döneminde İstanbul'dan Anadolu ve Suriye taraflarına giden güzergahta bulunduğu için yalnızca bir uğrak yeri idi. Ancak 6. yüzyılda Doğu Akdeniz ve Mısır'da artan ticari faaliyetler sonucunda Dorylaion bölgesi önem kazanmaya başlamıştır.²⁰ Dorylaion yakınlarında termal su bulunuyor olması da şehrin önemli bir uğrak yeri haline gelmesinde etkili olmuştur. Nitekim Bizans imparatorlarının bu bölgeye dinlenmek ve eğlenmek için sıkça uğradıkları bilinmektedir.²¹

Bizans döneminde şehirdeki Hristiyanlaşma süreciyle beraber ilk çağdaki çok tanrılı dinler yerine tek tanrılı dinî inanç hakim olmuştur. Ayrıca bu dönemde tarım, ticaret, imalat vb. faaliyetler de kilisenin kontrolüne geçmiştir.²²

7. yüzyıla kadar Bizans'ın en büyük düşmanı Persler idi. Ancak bu yüzyıldan sonra İslâmiyet'in yayılmasıyla beraber Bizanslılar, Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratarak Anadolu'daki topraklarını kaybetmeye başlamıştır. Bu esnada şehir iki kez Müslümanların kontrolüne geçmiştir. Bu fetihlerden ilkinin 708 yılında Emevî halifesi I. Velid zamanında Mesleme b. Abdülmelik gerçekleştirmiştir. İkinci fetih ise 778'de şehrin yakınlarına kadar ilerleyen Hasan b. Kahtabe tarafından gerçekleştirilmiştir.

¹⁸ Oğuzoğlu vd., "Eskişehir", 11/398.

¹⁹ Erol Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11.-15. Yüzyıllar Mimarisi)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 14.

²⁰ Oğuzoğlu vd., "Eskişehir", 11/398.

²¹ Darkot, "Eskişehir", 4/384.

²² Ali Ulu, "Eskişehir Kentinin Cumhuriyet Öncesi Mekânsal Gelişimi", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, 15 (2003), 148.

Bölgede Müslümanların hakimiyet kurması vesilesiyle şehrin ismi İslâm kaynaklarında “Durûlye-Derveliye”²³ şeklinde zikredilmiştir.²⁴

740 yılında İslâm-Bizans mücadeleleri kapsamında yapılan Akroinon Savaşı’nda şehit düşen Emevî komutanlarından Abdullah Ebû'l-Hüseyin el-Antaki'nin²⁵ türbesi Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde bulunmaktadır. Seyyid Battal Gazi ismiyle maruf olan türbenin yanında bir de mescid bulunmaktadır. Bu türbe ve mescid 1207-1208 yıllarında Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapılmıştır.²⁶

1071’de gerçekleşen Malazgirt zaferiyle beraber Anadolu’nun kapıları Türklere açılmıştır. Dorylaion, Roma ve Bizans döneminin gözde şehirlerinden biriyken Bizans imparatorunun 1074 yılında Söğüt ve Eskişehir çevresini Türklere bıraktığı esnada şehir yıkılmış ve eski ihtişamını yitirmiştir. Bu tarihten itibaren Dorylaion ve çevresi göçebe Türkmenlerin gelip geçtiği bir yer haline gelmiştir.²⁷

Türkmenler şehri ele geçirmiş olsalar da devam eden Haçlı tehlikesi sebebiyle Dorylaion çevresi bir süre terk edilmiştir. 30 Haziran 1097’de “Dorylaion Meydan Savaşı” ismiyle ünlü olan bir savaş gerçekleşmiştir. Bu savaşta I. Kılıçarslan Haçlıları kuşattığı esnada arkalarından gelen oldukça büyük bir kalabalık yüzünden geri çekilmek zorunda kalmış ve bunun sonucunda şehir tekrar Bizans hakimiyetine geçmiştir.²⁸ 1147’de Haçlılar ile Selçuklu ordusu tekrar karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta Haçlılar, Sultan Mesut komutasındaki ordu tarafından hezimete uğratılmıştır.²⁹

Devam eden Haçlı tehlikesi sebebiyle, 1162 yılında, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ile Bizans İmparatoru Manuel Komnenos arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkmenlerin Bizans topraklarına geçmelerine izin verilmeyecek, Bizans imparatoru da Dorylaion-Seyitgazi bölgesinde herhangi bir imar faaliyetinde bulunmayacaktı. Ancak anlaşma uzun soluklu olmamış, Türkmenler

²³ Arapların Dorylaion ismini telaffuz etme biçimidir. Bk. Ahmed B. Yahya Belazuri, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda (Siyer Yayınları, 2013), 191.

²⁴ Oğuzoğlu vd., “Eskişehir”, 11/398.

²⁵ Bütün kaynaklarda ismi Abdullah olarak geçer, ancak künyesi hakkında kesin bilgi yoktur.

²⁶ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Tarihte Eskişehir”, *Selçuklular Zamanında Eskişehir ve Bölgedeki Selçuklu İzleri*, ed. Emine Gümüşsoy (Eskişehir: Esogü Basımevi, 2020), 18.

²⁷ Suzan Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e* (Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, 1991), 93.

²⁸ İnce, *Eskişehir ve Çevresindeki Osmanlı Devri Yapıları*, 14.

²⁹ Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, 94.

zaman zaman Bizans sınırlarını zorlamışlardır. Bununla beraber İmparator Manuel de anlaşmaya uymayarak daha önce yıkılmış olan kaleyi 1175 yılında yeniden yaptırmıştır.³⁰

1176 yılında Selçuklu ile Bizans arasında vuku bulan Miryokefalon (Düzbel) Savaşı'nda İmparator Manuel ağır bir yenilgiye uğramıştır. Savaşın galibi II. Kılıçarslan, barışın sağlanması için Bizans sınırlarını muhafaza eden kalelerin yıkılmasını şart koşmuştur. Böylece Manuel, Miryokefalon Savaşı'ndan sonra Dorylaion'u boşaltmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple bir süre metruk kalan şehrin isminin bu dönemden itibaren Eskişehir olarak anıldığı iddia edilmektedir.³¹

Miryokefalon Savaşı'ndan sonra Dorylaion artık Bizans şehri olmaktan çıkmış ve bölge tamamen Türk egemenliğine geçmiştir. Şehrin ismiyle beraber şehirde hakim olan Hristiyan kültür tamamen yok olduktan bir süre sonra kent, uçta bir Türk kenti olarak yeniden kurulmuştur. Yeni yerleşim yerleri için harap olmuş Dorylaion çevresi yerine onun 3 km uzaklığında bulunan Odunpazarı semti tercih edilmiştir.³²

Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan'ın vefatından sonra (1192) yaklaşık kırk yıllık süre içinde Selçuklu-Bizans arasında siyasi bir hareketlilik olmamıştır. Seyitgazi'de bulunan Ümmühan Hatun Türbesi ve Medresesi ile Sivrihisar Ulu Cami bu dönemde inşa edilmiştir. Bu yapılar, Türklerin Eskişehir'de bıraktıkları ilk izler olarak kabul edilebilecek niteliktedir.³³

II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) döneminde yaşanan Babaî İsyanı³⁴ sonucu Anadolu'da nüfus hareketliliği canlanmıştır. İsyandan sonra göç eden Türkmenlerin başında bulunan şeyh ve dervişler gittikleri bölgelerde tekke ve zâviyeler açmışlardır. Bu döneme ait tekke, zâviye, cami ve mescidlerin bulunduğu dair kayıtlar olsa da günümüze intikal eden anıtsal bir yapı bulunmamaktadır. Selçuklu döneminden günümüze gelen en önemli yapı, Odunpazarı semtinde, Alaeddin Parkı içinde yer alan Alaeddin Camii'dir. 13. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen caminin

³⁰ Adalıoğlu, "Tarihte Eskişehir", 20-21.

³¹ Darkot, "Eskişehir", 4/385; Oğuzoğlu vd., "Eskişehir", 11/399.

³² Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, 103.

³³ Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11.-15. Yüzyıllar Mimarisi)*, 20.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. DİA "Babaîlik" maddesi.

bânisi ise kesin olarak bilinmemektedir.³⁵ Zaman içinde camide yapılan restorasyon çalışmaları sonucu maalesef ki Selçuklu mimarisine ait özellikler kaybolmuştur.

Eskişehir, tarihin bazı dönemlerinde Bizans tarafından yönetilmiş olsa da 12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklerin hakimiyetine geçmiştir. Selçuklular 12. yüzyılda Konya'yı merkez yapmışlardır. Eskişehir ve çevresi Konya'daki Selçuklu Sultan'ına ulaşan yolların ön sahasını oluşturduğu için "Sultan önü" olarak isimlendirilmiştir.³⁶ Ancak tarihçilerin belirttiğine göre Eskişehir bölgesi 12. yüzyılın sonlarında "Sultan Öyüğü" ya da "Sultan Yüğü" olarak anılmaktadır. Aynı tarihlerde bölgeyi ziyaret eden Müslüman seyyah Ali b. Ebû Bekir el-Herevî de eserinde "Sultan Öyüğü" ismini zikretmiştir. Dolayısıyla "Sultan Önü" isminin bu isimlerden bozma olabileceği ihtimaller dahilindedir.³⁷

İslâm dünyasında gayr-i müslim devletlerle olan sınır bölgesinde yer alan kısma *uç bölgesi* denmektedir. Uç bölgesi durumunda olan Eskişehir, Türkmenlerin yerleşim alanlarından biri olmuş, özellikle 12. yüzyılın ortalarında Moğol baskısından kaçan 200.000 çadırdan oluşan topluluk bu bölgeye yerleşmiştir. 1261-1271 yıllarında Moğol valilerinden biri olan Cacaoğlu Nûreddin Bey Eskişehir'de bir cami yaptırmış, 1271 tarihli vakfiyesiyle gelir tahsis etmiştir. Bunlarla beraber başka imar faaliyetlerinde de bulunmuştur.³⁸

Selçuklu Devleti'nin 13. yüzyılın sonlarına doğru Moğol baskısı sebebiyle iyice zayıflaması ve bu süreçte Eskişehir'de çok sayıda Türkmen topluluğunun bulunması yeni bir beyliğin kurulmasına olanak sağlamıştır.

1.2.2. Osmanlı Döneminde Eskişehir

Osmanlı kaynaklarında yer alan bilgilere göre Selçuklunun son dönemlerinde uç beyi olarak faaliyet gösteren Ertuğrul Gazi, Eskişehir yakınlarındaki Söğüt ve Domaniç bölgesine yerleşmiştir. 1281'de vefat eden Ertuğrul Gazi'nin yerine oğlu Osman Gazi geçmiş, ardından 1291'de Karacahisar'ı fethetmiştir.³⁹ Hem Karacahisar'da hem de Eskişehir'de cami yapıp minber konulmuştur. Osman Gazi

³⁵ Adalıoğlu, "Tarihte Eskişehir", 22.

³⁶ Oğuzoğlu vd., "Eskişehir", 11/399.

³⁷ Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, 107.

³⁸ İhsan Güneş - Kemal Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2007), 4.

³⁹ Halime Doğru, *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı* (İstanbul: AFA, 1992), 60.

adına ilk Cuma hutbesinin Karacahisar’da, ilk bayram hutbesinin ise Eskişehir’de okunduğuna dair kesin olmayan rivayetlerin bulunması, Osmanlıların ilk ele geçirdikleri yerlerden birinin Eskişehir olduğuna delalet etmektedir.⁴⁰

Osman Gazi bazı idari ve mali kararlar almıştır. Buna göre, oğlu Orhan Gazi’yi Karacahisar sancak beyi, kardeşi Gündüz Alp’i ise Eskişehir subaşı olarak tayin etmiştir.⁴¹ Ayrıca devlet olmanın temel yapı taşlarından biri olan kadı tayinini de gerçekleştirmiştir. Şehirde tarım ürünlerinin satılacağı bir pazar kurmuş, kiliseleri de camiye dönüştürmüştür.⁴² Böylece beylikten devlete geçmek için gerekli altyapıyı hazırlamıştır.⁴³

Şehirde bir kısmının yapılışı Selçuklu dönemine uzanan Ahî Ede, Ahî Mehmed, Ahî Mahmud, Ahî Ömer, Ak Doğan, Gül Dede, Hacı Nasreddin, Seyyid Abdullah ve Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî gibi zâviyelerin olması, dinî bir hareketlilikle beraber kültürel bir canlılığın olduğunu göstermektedir.⁴⁴

Osmanlının kuruluş yıllarında ismine sıkça rastlanılan Eskişehir, ilerleyen yıllarda önemini kaybetmiştir. Orhan Bey’in Osmanlı için arz-ı mev’ûd mesabesinde olan Batı’ya yönelmesiyle beraber siyasî etkinliği de sona ermiştir. Bununla birlikte dinî değerlerin muhafaza edildiği bir yerleşim yeri olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Eskişehir’de 16. yüzyılın ilk yarısında Alaca Mescid, Dede, Hacı Atmaca, Orta Mescid, Salı Mescidi ve Türkmenler olmak üzere yedi mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden üçünün mescidler etrafında gelişmiş olması İslâmî değerlerin etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca bölge insanının toplumsal ilişkilerini şekillendirmede de etkili olmuştur. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise artan nüfusla beraber mahalle sayısı sekize çıkmış, yeni dinî müesseseler inşa edilmiştir.⁴⁵

Yine 16. yüzyılda, Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) kapsamlı imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Kurşunlu Cami, Çoban Mustafa Paşa Cami, Şeyh Şucaaddin türbe ve külliyesi ile Üryan Baba türbesi bu dönemde inşa edilen

⁴⁰ Güneş - Yakut, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840-1923)*, 4.

⁴¹ Oğuzoğlu vd., “Eskişehir”, 11/399.

⁴² Osman Gazi adına okunan ilk hutbenin Dursun Fakih tarafından kiliseden çevrilen bir camide okunduğuna dair rivayetler vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA “Dursun Fakih” maddesi.

⁴³ Hüseyin Nihal Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992), 25.

⁴⁴ Mehmet Topal - Kamil Çolak, “Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 9 (2015), 70.

⁴⁵ Oğuzoğlu vd., “Eskişehir”, 11/399.

yapılardır.⁴⁶ Ancak ilerleyen yıllarda Anadolu’da çıkan Celâlî isyanlarından Eskişehir de nasibini almıştır. Kent 1601 yılında zaptedilmiş olsa da 1568 yıllarında Eskişehir ve çevresinin eşkiya dolu olduğu bilinmektedir.⁴⁷

17. yüzyılda şehirde önemli bir değişiklik olmamıştır. Bununla birlikte Eskişehir coğrafi konumu sebebiyle Osmanlı zamanında konaklama yeri idi. Dolayısıyla birçok seyyah şehre uğramış ve bu yüzyıla ait önemli bilgiler vermiştir. Kâtib Çelebi (öl. 1067/1657) *Cihannüma*’da şehirde iki camide Cuma namazı kılındığını, çarşıların ve hanların ılıca yakınlarına kurulduğunu, Şeyh Edebâli Türbesi ve Şeyh Sühreverdi Tekkesi’nin önemli ziyaret yerleri olduğunu söylemiştir.⁴⁸

Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâme*’deki tarifine göre şehir on yedi mahalleden müteşekkildir. Evleri bağ ve bahçeli güzel yapılardır. Çok sayıda cami ile mescid bulunmaktadır. Medreseleri varsa bile kâgir değildir. Ayrıca yetmiş sıbyan mektebi, yedi tekke, yedi han ve çarşısında sekiz yüz dükkan vardır.⁴⁹ Her iki seyyah da şehirde cami ve mescid olduğunu belirtmiş, ancak tam bir sayı vermemişlerdir.

Şehri ziyaret eden bir diğer seyyah Jouvin de Rochefort ise 1680 yılında şehrin küçük ama kalabalık, buğday, süt ve meyve ağaçları bakımından zengin bir yerleşim yeri olarak tarif etmiştir.⁵⁰

18. yüzyılda sakin ve mütevazı olan kentte resmî kayıtlara göre 179’u askerî mevkide, 145’i de sivil reâyâ olmak üzere toplam 324 nefer erkek nüfus vardır. Bu verilere göre şehirde tahmini olarak en az 2000 kişinin yaşadığı söylenebilir. Halk, beylerbeyi ve sancak beylerine hizmet, menzil hizmeti, yol tamiri, değirmen bendlerinin temizliği gibi çeşitli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu sebeple fevkalâde vergilerden muaftırlar.⁵¹

Sancak merkezi olan Eskişehir 14. yüzyılda bu imtiyazını kaybetmiş ve I. Dünya Savaşı’na kadar Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinin Kütahya sancağına bağlı bir kaza haline gelmiştir.⁵² Bu yüzyılın başlarında şehre uğrayan seyyah John Macdonald

⁴⁶ Doğru, *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 77.

⁴⁷ Albek, *Dorylaion’dan Eskişehir’e*, 132.

⁴⁸ Katip Çelebi, *Cihannüma*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988), 640.

⁴⁹ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 3/11.

⁵⁰ Darkot, “Eskişehir”, 4/385.

⁵¹ Oğuzoğlu vd., “Eskişehir”, 11/400.

⁵² Darkot, “Eskişehir”, 4/385.

Kinneir, Kurşunlu cami ziyareti esnasında çevredeki evlerin topraktan olduğunu ve sefil bir görüntü oluşturduklarını dile getirmiştir. Kinneir, Seyitgazi'yi yarı yarıya harap olmuş bir yer olarak tarif eder. Kaymaz ile Sivrihisar arası için de harap ve ıssız tabirlerini kullanır. Ardından Sivrihisar'a giden Kinneir, buranın 1500 Müslüman ve 400 Hristiyan'ın yaşadığı bir kasaba olduğunu söyler. Ayrıca eski bir Ermeni kilisesi ile kayaların üzerinde bulunan kaleden de bahsetmiştir.⁵³

16. yüzyılın son yıllarında hem Avrupa'da arkeolojiye olan ilginin artması hem de Berlin-Bağdat demiryolunun Eskişehir'den geçmesi sebebiyle birçok yabancı seyyahın uğrak yeri olmuş ve şehirle ilgili önemli bilgiler vermişlerdir. Vital Cuinet'nin *La Turquie d'Asie* isimli kitabında verdiği bilgilere göre 1894 yılında Eskişehir, Hüdavendigâr vilayetine bağlıdır. Sadece bir nahiyesi (Seyitgazi) vardır. Bu yıllarda Rumeli muhacirlerinin iskânı ile hızlı bir nüfus artışı olmuştur. Şehir merkezinde 17.131'i Müslüman, 1147'si Ortodoks Rum, 583'ü Gregoryen Ermeni, 132'si Katolik Ermeni ve 30'u Latinler olmak üzere toplam 19.023 nüfus bulunmaktadır. Cuinet, dinî müesseseler ile ilgili de bilgi verir ve on bir minareli cami, altı mescid, üç medrese, dört tekke, bir Rum kilisesi, bir Ermeni kilisesi ile Fransız rahiplerin yönettiği bir Katolik kilisesinin olduğunu söyler.⁵⁴

1896'da Eskişehir-Konya tren hattının inşasıyla birlikte şehirde canlılık meydana gelmiştir. Haydarpaşa-Ankara hattının da yapılmasıyla beraber bölgede hem üretim hem de nüfusta artış görülmektedir. I. Dünya Savaşı öncesi nüfus 30.000'e yakındır. Nüfustaki artışın sebebi sadece demiryolunun gelişi değildir. Aynı zamanda kaybedilen savaşlar sonunda bölgeye iltica eden göçmenlerle beraber Eskişehir hızlı bir şekilde genişlemiştir.⁵⁵

Eskişehir I. Dünya Savaşı esnasında bağımsız mutasarrıflık olmuştur. Çanakkale Muharebesi devam ederken Sultan Reşat'ın Eskişehir'e geleceğine dair bir söylenti olunca yeni yapılmış bir camiye *Reşadiye*⁵⁶ isminin verildiğine dair bilgiler mevcuttur.⁵⁷

⁵³ Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, 144.

⁵⁴ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure* (Paris: Tome, 1892), 4/208-210.

⁵⁵ Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, 163.

⁵⁶ 1916'da yapılan cami yıkılmış, 1979'da aynı isimle yeniden inşa edilmiştir. Reşadiye Cami Odunpazarı ilçesine bağlı olan Arifiye mahallesinde yer almaktadır.

⁵⁷ Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, 171-172.

I. Dünya Savaşında Çanakkale cephesinde süren çarpışmaların mağlubiyet ile sonuçlanma ihtimaline karşı padişah ve hükümetin bir süreliğine Eskişehir'e taşınmasına karar verilmiş, bunun için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Ancak savaş galibiyet ile sonuçlanmış ve ihtimal vukua gelmemiştir. Böyle bir seçeneğin düşünülmüş olması, Eskişehir'in stratejik önemini gösterir mahiyettedir.⁵⁸

Osmanlılar I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalanmıştır. 1919 yılında ise İngilizler, stratejik önemi sebebiyle Eskişehir'i işgal etmiştir.⁵⁹ Bu tarihten itibaren buhranlı günlerin yaşanacağı karanlık bir döneme girilmiştir.

İngilizler halka zulmetmiş, Türk subaylarını haksız yere tutuklamış, Ermeni Papazı ile iş birliği yaparak yüz Ermeni'ye İngiliz askeri görüntüsü vererek zulümlerine ortak etmişlerdir.⁶⁰ Ardından İngilizlerin İstanbul'u da işgal etmesi Anadolu'da büyük bir nefret uyandırmıştır. Bu durumun farkında olan İngilizler Afyon'daki taburu da Eskişehir'e alınca, şehirdeki asker sayısı bir alaya yaklaşmıştır. Ancak demiryollarının önemi sebebiyle İngilizlerin buradan uzaklaştırılmasına karar verilmiş ve bunun üzerine Mustafa Kemal'in talimatıyla Ali Fuat Paşa Eskişehir harekâtını başlatmıştır. Birlik, Eskişehir'e hakim tepeleri ele geçirmeye başlamasına rağmen İngilizlerin hiçbir müdahalede bulunmadığı bilinmektedir. Komutan Yarbay Mahmut Bey'in kesin uyarısı üzerine telaşa kapılan İngilizler, 3 Mart 1920'de şehri terk etmişlerdir.⁶¹

İngiliz işgalinden sonra Yunanlılar Eskişehir ve Ankara'yı ele geçirme hedefi doğrultusunda İnönü mevzilerine kadar gelmiştir. Ancak burada yenilgiye uğramışlardır. 1921 yılının Ocak ve Mart ayında gerçekleşen I. ve II. İnönü Zaferi'nden sonra düşman kuvvetler geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁶²

Yenilginin intikamını almak isteyen Yunan askerleri bu defa Sevr Antlaşması'nı hükümete zorla kabul ettirmek ve itibarını tekrar sağlamlaştırmak için taarruz hazırlıklarına başlamıştır. 10 Temmuz 1921'de başlayan Kütahya-Eskişehir

⁵⁸ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp işittiklerim* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 117.

⁵⁹ Oğuzoğlu vd., "Eskişehir", 11/400.

⁶⁰ Güneş - Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*, 147-148.

⁶¹ Zafer Koylu, "Tarihte Eskişehir", *XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir*, ed. Emine Gümüşsoy (Eskişehir: Esogü Basımevi, 2020), 255.

⁶² Güneş - Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*, 204-205.

Muharebesi'nde muvaffakiyet sağlanamamıştır. 18 Temmuz'da ordunun Sakarya'nın doğusuna kadar geri çekilmesine karar verilmiş, 19 Temmuz'da şehir boşaltılmış, 20 Temmuz'da ise Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir.⁶³

Eskişehir 30 Ağustos Zaferi'nden sonra 2 Eylül 1922'de kurtarıldı. Fakat Yunanlılar şehri terk etmeden önce şehri yakıp yıkarak ağır tahribata yol açtı. Yaklaşık yüz cami, doksan altı mektep ile beraber Dursun Fakih medresesi dahil olmak üzere çok sayıda medrese, türbe, tekke, havra, kilise, köprü ve çeşmeler yakılmıştır. Çıkan yangınlarda Tuz, Tahılpazarı, Arifiye, Köprübaşı, İhsaniye, Hoşnudiye mahallelerinin tamamı; Sivrihisar caddesi ile Hacı Ali Bey mahallesi kısmen; Akarbaşı mahallesinde ise sekiz ev yanmıştır. İstasyon binasının bir kısmı da bombalarla tahrip edilmiştir.⁶⁴

Şehir tanınmayacak hale gelmiş, insanlara türlü işkenceler yapılmış, yıkılan evlerinden eşya almak isteyenler şehit edilmiş, Müslüman ahalinin zorla çıkarıldığı evler eşyalarıyla beraber gasp edilmiş, esir alınan kişilerden bir daha haber alınamamıştır. Yaşanan bunca acının izlerine bugün bile rastlamak mümkündür.

Yunan zulmünden sonra şehrin normalleşmesi için yapılan ilk çalışma telgraf haberleşmesinin yapılmaya başlanmasıdır. Daha sonra demiryolları onarılarak tren seferleri yeniden başlatılmıştır. Ulaşım sorunundan sonra, özellikle Yunanlılarla iş birliği yapan hainlerin cezalandırılması için, adliye örgütü tekrar yapılandırılmıştır. Yargılama devam ederken bir yandan şehrin imarı da devam etmiştir. Yunanlılar elektrik ve su tesisatını da harap ettikleri için bu sorunun çözümü için görevlendirmeler yapılmıştır. Aynı zamanda şehirde eczacı veya doktor olmaması da sorun teşkil etmekteydi. Bu sorunun da çözümü için faaliyete geçilmiştir.⁶⁵

Eskişehir'in normale dönebilmesi için eğitimin de yeniden başlaması gerekmiştir. Ancak işgal sırasında çoğu mektep yakılmış veya hasara uğramıştır. Bu yüzden öncelikle binalar onarılmaya çalışılmıştır. Mekteplerin bir kısmı uygun bina bulunamadığı için, bir kısmı bulunduğu köy tamamen yandığı için, bir kısmı da muallim olmaması sebebiyle eğitim başlayamamıştır. Buna rağmen 1922'nin Ekim ayında dört ibtidâi mektebi ile iki kız mektebi; köylerde ise altı ibtidâi mektebi

⁶³ "Tarih Belgeleri", haz. Niyazi Artan, Nurşen Gök, Nilgün Erdaş, Hülya Özkan, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* 95 (1993), 4-5.

⁶⁴ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti* (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338), 72-73.

⁶⁵ Güneş - Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*, 239-241.

açılmıştır. Sivrihisar ilçesinde 13 köy okulu ve Mihaliççık kazasına bağlı beş köyde eğitime başlanmıştır.⁶⁶

2 Eylül 1922’de Yunan zulmünden kurtulan Eskişehir, on üç ay boyunca devam eden işgalden sonra her şeye rağmen yeniden imar edilmiştir. Özellikle 1920-1950 yılları arasında hızlı bir gelişim göstermiştir.

1.3. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir’deki Eğitim Müesseseleri

Eğitim ve öğretim, İslâm’ın başlangıçtan itibaren ehemmiyet verdiği bir konudur. Kur’ân-ı Kerîm’de bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığı söylenmiş,⁶⁷ ilmimizi arttırması için Allah’a dua etmemiz istenmiştir.⁶⁸ Verdiğimiz örnekler dışında ilme ve araştırmaya teşvik eden başka âyet-i kerîmeler de vardır.

İlim, uğruna sıkıntı çekmeye değer bir hazinedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde “ben ilmin şehriyim”⁶⁹ buyurmuştur. Hicretten önce ve hicretten sonra Medine’nin genel durumu, ilim şehrinin nasıl olması gerektiğinin en güzel delilidir. Mekke’de Dârulerkam, Medine’de Mescid-i Nebevî ve tarihî kaynaklarda ilk İslâm üniversitesi olarak nitelenen⁷⁰ Suffe, tebliğ vazifesini en güzel biçimde yerine getiren Hz. Muhammed’in (s.a.v.) eğitim kurumları haline getirdiği yerlerdir.

Vahyin ilk muhatabı Hz. Muhammed (s.a.v.), nazil olan her âyeti yazdırarak Müslümanları okuma ve yazmaya teşvik etmiştir. Çünkü okuma ve yazmanın dinle ve dini anlamayla doğrudan ilgisi vardır. Kur’ân’ın ilk nazil olan âyetleri⁷¹ ve kaleme yemin edilerek başlayan bir sûrenin olması da⁷² bu gerçeğe delalet etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, İslâm kültür ve medeniyetinin ilk kaynağıdır. Bu sebeple yalnızca ibadet cihetine değil, hayatın her safhasına bakar ve her alana tatbik edilmesi elzemdir. Ancak bu şekilde gelişme sağlanabilir. Kur’ân’ın her bir âyeti kainatı kitap gibi mütalaa eder ve Müslümanları sürekli düşünmeye ve akletmeye sevk eder. Bu hakikate binaen kurulan İslâm eğitim müesseselerinde şer’î ve fennî ilimler bir arada okutulmuştur. Günümüz Müslümanlarının siyasî, ekonomik, kültürel, sosyal ve ilmî

⁶⁶ Güneş - Yakut, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840-1923)*, 241-242.

⁶⁷ Zümer, 39/9.

⁶⁸ Tâhâ, 20/114.

⁶⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hakim Nîsâbüürî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaîhîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411), 3/137.

⁷⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara, 2003), 1/179.

⁷¹ Alak, 96/1-5.

⁷² Kalem, 68/1.

yönden zayıf olmasını ve bu alanlarda özgür olamamasını, Kur’ân’dan neşet etmiş olan ilimlerin bağımsız birer ilim sanılmasından ve eğitimin buna göre şekillendirilmiş olmasından ileri geldiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı döneminde Kur’an öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü belli başlı müesseseler vardır. Bu müesseseleri cami, medrese, mektep, tekke, zâviye ve kütüphane olarak sıralamak mümkündür. Dolayısıyla ilk önce bu kurumların eğitim ve öğretimdeki işlevine değinilecek, ardından bu kurumların Eskişehir’deki durumuyla ilgili arşiv belgelerinde yer alan veriler sunulacaktır.

1.3.1. Camiler

Müslüman toplumların gelişmesinde etkili olan müesseselerden biri de hiç şüphesiz ki camidir. Camiler, İslâmiyet’in ilk asırlarından beri ibadetle birlikte eğitim, yargı ve şura toplantılarının yapıldığı yerler olarak kullanılmıştır. Camilerde sürdürülen eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında Kur’ân-ı Kerîm kıraati, tefsir, hadis, siyer gibi ilimlerle beraber matematik, astronomi, dil, tıp ve okuma-yazma gibi derslerin verildiği ders halkaları oluşmuştur. Bu anlamda İslâm tarihinin ilk eğitim müessesesinin cami olduğunu söylemek mümkündür.⁷³

Cami kelimesi⁷⁴ Arapça kökenli olup “toplayan, bir araya getiren” anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ Kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere, cami halkın toplanma mekanı olması sebebiyle önemli bir sosyal müessese olarak kabul edilebilir. Özellikle Osmanlı zamanında camiler bir mahallenin odak noktası haline gelmiş, yerleşim yerleri cami çevresinde oluşturulmuştur. Cami etrafında evlerle beraber medrese, kütüphane, imaret gibi yardımcı müesseseler de inşa edilmiştir.⁷⁶

Mescidler Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından beri ibadetle beraber eğitim-öğretim merkezi olarak kullanılmıştır. Hz. Meryem’in annesinin doğacak çocuğunu mescitte yetiştirilmek üzere adamış olması (Âl-i İmrân, 3/35-37) Mescid-i Aksa’nın buna uygun bir yapısı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla mescidin sahip olduğu

⁷³ Ahmet Önkal, “Tarih Boyunca Camilerin Fonksiyonları”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 20 (2013), 23; Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 225.

⁷⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de cami teriminin yer aldığı bir âyet yoktur. Ancak “namaz kılınan yer” anlamında mescid kavramı farklı formlarda bir çok yerde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ragıb El-İsfahani, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 693.

⁷⁵ Mecmu’a mine’l-Müellifin, thk. Ali Kasımi (Kahire: el-Munazzamatü’l-Arabiyye li’t-Terbiyye ve’s-Sekafe ve’l-ulum, 1989), “el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi”, 260.

⁷⁶ Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, 203-204.

fonksiyon, asr-ı saadet öncesinde de bulunmaktadır. Osmanlılar da en baştan beri bu uygulamayı benimsemiş ve camileri eğitim-öğretim yeri olarak kullanmışlardır. Medresede görülen belirli derslerin dışında genel dersler camilerde devam etmiştir.⁷⁷ Bununla birlikte, Osmanlı devrinde mektep/medrese bulunmayan şehir, kasaba veya köylerde çocukların eğitimi için camilerin kullanılması da yaygın bir uygulamadır.⁷⁸

Evliya Çelebi'nin Eskişehir için şehirde çok sayıda cami ve mescid olduğunu, Kâtib Çelebi'nin ise Cuma namazının kılındığı iki cami olduğunu söyledikleri "Osmanlı Döneminde Eskişehir" başlığı altında ifade edilmişti. Camilerin sayıları ve isimleri hakkında net bir bilgi verilmemiştir. Salnâmelerde yer alan bilgiler ise şöyledir:

1295/1878 Hüdavendigar vilayeti salnâmesine göre Eskişehir'de 6 mescid, 9 cami; Seyitgazi'de 11 mescid, 17 cami; İnönü'de 9 mescid, 6 cami vardır.⁷⁹

1302/1885 Hüdavendigar vilayeti salnâmesine göre Eskişehir'de 77 cami vardır.⁸⁰

1310/1892 Hüdavendigar vilayeti salnâmesine göre İnönü'de 16 cami ve mescid; Mihalgazi'de 13 cami ve mescid vardır.⁸¹

1316/1898 Hüdavendigar vilayeti salnâmesine göre Eskişehir'de 25 cami, 7 mescid; Seyitgazi'de 55 cami vardır.⁸²

Şehir merkezinde bulunan ve Osmanlı devrinden günümüze intikal ettiği bilinen camilerin isimleri şöyledir: Akarbaşı Cami, Ak Cami, Alanönü Dere Cami, Hacı Hasan Ağa Cami, Karapınar Cami, Kurşunlu Cami, Müftü Cami, Odunpazarı Cami, Ortaşık Cami, Sivrioğlu Cami, Muttalip Beldesi Akminareli Cami, Muttalip Beldesi Hüseyin Hoca Cami.

⁷⁷ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/50-51.

⁷⁸ Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2008), 359.

⁷⁹ 1295/1878 Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, s. 129.

⁸⁰ 1302/1885 Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, s. 447.

⁸¹ 1310/1892 Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, s. 400-401.

⁸² 1316/1898 Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, s. 346.

İlçelerde yer alan Osmanlı devri yapıları ise şunlardır: Han Kasabası Hüsrev Paşa Cami,⁸³ İnönü Orta Cami, Seyyit Kutsi (Alçengel) Cami, Yenice Mahalle Çarşı Cami, Mahmudiye Çarşı Cami, Muradiye Cami, Mihalıççık Ulu Cami, Çalçı Köyü Cami, Karaören Köyü Cami, Sivrihisar Hızır Bey Mescidi, Sivrihisar Kurşunlu Cami, Yeni Cami, Yenice Mahalle Cami.⁸⁴

Camiler pek çok yönden halka hizmet etmiştir. Bu sebeple cami görevlileri günümüzle kıyaslanamayacak seviyede itibar sahibi kişiler olarak görülmüştür. Müslümanların yaşam şekillerinin düzenlenmesi, ahlaki yapılarının iyileştirilmesi, İslâm'a uygun bir toplumun oluşması ve birliğin sağlanması hem asr-ı saadette hem de sonraki dönemlerde camilerin sahip olduğu fonksiyonu tekrar kazanmasıyla mümkün olabilir.

1.3.2. Medreseler

Türkçeye Arapçadan geçen medrese kelimesi “de-ra-se” kökünden gelmekte ve “talebinin ilim öğrendiği yer” anlamını ifade etmektedir.⁸⁵ İslâm ülkelerindeki medreseler farklı zamanlarda ve farklı şartlar altında kurulmuştur. İlk medresenin ne zaman inşa edildiğine dair ittifak edilen bir bilgi yoktur. Anadolu’da ise ilk medreselerin 12. yüzyılda Artuklular, Dânişmendliler ve Selçuklular tarafından kurulduğu bilinmektedir. 13. yüzyılda Selçukluların Anadolu’daki hakimiyeti ile beraber medrese inşası da hız kazanmıştır.⁸⁶

Eğitim faaliyetlerinin camiden medreseye geçmesinin sebeplerinden biri, caminin öncelikle ibadet yeri olmasıdır. Ders halkalarının çoğalması ve ders esnasında bazı ilmî münakaşaların yaşanması, ibadet yeri olması hasebiyle sükûnetin hakim olması gereken camilerin gürültüden korunmasını gerekli kılacak seviyeye ulaşmıştır.

⁸³ 17. yüzyıla ait olan bu cami, Hüsrev Paşa Külliyesi içerisinde yer almaktadır. Külliye, cami ile beraber hamam ve kervansaraydan müteşekkildir. Hüsrev Paşa Cami sağlam bir şekilde günümüze intikal etmiştir; hamam ve kervansaray ise yıkılmıştır. Külliye hakkında bk. E. Brandenburg, “Über byzantinische und seldschukische Reste im Gebiet des Türkmen-Dag”, *Byzantinische Zeitschrift*, 1910, 19/100.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. İnce, *Eskişehir ve Çevresindeki Osmanlı Devri Yapıları*.

⁸⁵ Mecmu’a mine’l-Müellifin, “el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi”, 446.

⁸⁶ Ersoy Taşdemirci, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Medreseler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 519.

Bunun sonucunda eğitim için ayrı binalar tesis edilmiştir. Ayrıca ders programının genişlemesi de ayrı bina ihtiyacını destekleyen bir sebep olmuştur.⁸⁷

İslâm eğitim tarihinde özel bir konuma sahip olan Osmanlı medreseleri, yüksek tahsil gerçekleştirilen kurumlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyıla kadar medreseler hem ilmî hem fikrî hayata yön veren bir kurum olma özelliğine sahiptir. Özellikle Osmanlı döneminin ilk üç yılı idarî, askerî, kültürel ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında hızlı ve kapsamlı gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde medreselerde verilen eğitim batının da ilgisini çekmiş, bugün bile muteber sayılan bazı üniversitelerin kuruluşuna referans olmuştur.⁸⁸

Medreseler, şer'î hukuk kurallarının derlenmesinde, sorunlara çözüm üretilmesinde ve toplumsal bir yapı olan vakıfların şekillenmesinde de son derece etkili olmuştur. Bu müesseselerde dinî ilimlerle beraber fennî ilimlere ait çok sayıda mümtaz eser telif edilmiş, ilme ait her alanda tercüme faaliyetlerinde bulunulmuştur.⁸⁹

Osmanlı dönemindeki medreseler umumî ve ihtisas medreseleri olmak üzere iki grupta incelenebilir. Umumî medreseler, İslâmî ilimler ile beraber belirli oranlarda müspet ilimlerin⁹⁰ okutulduğu medreselerdir. Buradaki eğitimi başarıyla tamamlayanlar kadı, müderris ve müftü gibi görevlerde bulunmuşlardır. İhtisas medreseleri ise ayrı bir ihtisas gerektiren ilimlerin, o ilme uygun metotlar kullanılarak öğretim faaliyetinin gerçekleştirildiği yerlerdir. Bu tür medreseler üç grupta toplanabilir:⁹¹

Dâruhadis: Hadis tedrisi için kurulmuş olan medreselerdir. Hadis ilmiyle beraber başka ilimlerin de okutulduğu bilinmektedir. Burada öğrenim görebilmek için umumî medreseyi tamamlamak veya dâruhadiste talebe olabilecek düzeyde bir eğitimi bitirmiş olmak gerekmektedir.⁹²

⁸⁷ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 2.

⁸⁸ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Bozulma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 71.

⁸⁹ Nebi Bozkurt vd., "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/332.

⁹⁰ Esasen İslâmî ilimlerin tüm ilim dallarını ihtiva eden şemsiye bir kavram olduğuna inanmakla beraber, medreselerde okutulan derslerin muhtevasının daha iyi anlaşılması için "müspet ilimler" diye belirtme ihtiyacı duyduk.

⁹¹ Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 20.

⁹² Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 21.

Dârulkurra: Hâfız olanlara kıraat vecihlerinin öğretildiği, yani *kurra*⁹³ yetiştirilen medreselere dârulkurra ismi verilmiştir.⁹⁴ Dârulkurrular, öğretilen ilimle doğrudan alâkadar olması sebebiyle genellikle cami içinde veya çevresinde kurulmuştur. Bu tür müesseseler dârulkur'ân ve dâruhuffâz olarak da biliniyor olmasına rağmen içerik bakımından farklıdırlar. Dârulkur'ân, elifbâ aşamasından kıraat taliminin nihayetine kadar uzanan ve Kur'ân ilimlerinin tamamının öğretildiği bir medrese; dâruhuffâz ise yalnızca hâfız yetiştirilen bir medrese çeşididir.⁹⁵

La'li zade Abdülbaki Efendi'nin yaptırdığı mektep için söylemiş olduğu kıtanın son mısrası şöyledir: “Vücuhatü kıraat ile olsun hafızı Kuran.” Buradan anlaşıldığı üzere, sıbyan mekteplerinde de dârulkurraya benzer tarzda bir Kur'ân eğitimi sürdürülmüştür. Aralarındaki fark ise sıbyan mekteplerinde esaslı bir kıraat tedrisinin yapılmamasıdır.⁹⁶

Osmanlı himayesindeki topraklarda çok sayıda dârulkurra olduğu bilinmektedir. İlk dârulkurranın ise 1331 yılında, İznik'te bulunan Süleyman Paşa Medresesinin yanına inşa edildiğine dair rivayetler vardır.⁹⁷ Bununla birlikte kıraat ilminin sistematik anlamda öğretiminin 1395'te Yıldırım Bayezid'in kıraat alanında otorite kabul edilen İbnü'l-Cezerî'yi Osmanlı'ya davet etmesinden sonra başladığını söylemek mümkündür.⁹⁸

Dârüttıp: Osmanlı öncesinde tıp eğitimi bazen dârüşşifâya bitişik ama ayrı binada bazen de dârüşşifâ ile aynı binada verilmiştir. Osmanlı döneminde ise eğitim ve tedavi için ayrı binaların olduğu bilinmektedir.⁹⁹

Medreselerin eğitim dili Arapça idi. 15. yüzyılda ders kitaplarına yazılan bazı haşiye ve şerhler Türkçe yazılmış, zaman zaman derslerdeki tartışmalar Türkçe yapılmıştır. 18. yüzyılda Farsça da kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁰

⁹³ Kur'ân kıraatinde uzman olan kişi.

⁹⁴ Nebi Bozkurt - Baha Tanman, “Dârulkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/543.

⁹⁵ Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 67.

⁹⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1-2/169.

⁹⁷ Bozkurt - Tanman, “Dârulkurrâ”, 8/545.

⁹⁸ Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 78.

⁹⁹ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 4.

¹⁰⁰ Taşdemirci, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler”, 529.

Medreseler esas itibariyle vakıf kurumlarıdır. Vakıfların kuruluş amacı rıza-i ilahîdir. Dolayısıyla ilim öğrenilen kurumların yapımı, geliştirilmesi, müderrisler ile hizmetlilerin maaşları, talebelerin ihtiyaçları gibi her türlü masraf vakıflar tarafından karşılanmıştır. Bununla beraber bazı hayırsever kişiler de katkıda bulunmuştur.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde medreselerin etkisi oldukça büyüktür. Ancak duraklama dönemiyle beraber devletin verdiği destek baskıya ve kabul edilemez müdahalelere dönüşmüştür. Sonun başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz bu dönemden itibaren medreselerle ilgili yaşanan sıkıntılar düzelmek yerine artarak devam etmiştir.¹⁰² Yaşanan sıkıntılar için alternatif çözüm arayışına girilmişse de medrese sisteminde herhangi bir iyileştirme yapılamamıştır. Medreseler zaman içinde teknik eğitimden, tıp tahsilinden ve yargı alanlarından uzaklaştırılmış, ardından idarî ve fikrî alanlardan mahrum kalmıştır. 1826 yılında vakıf gelirlerinin devlet hazinesine geçmesiyle beraber mali imkanları da daralmıştır. 20. yüzyılın başlarında medreselerle ilgili birtakım çözüm önerileri sunulmuşsa da başarılı olamamıştır.¹⁰³

Medreselerin iyileştirilmesine yönelik yapılan çalışmalardan biri *Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi*'dir (1909). Buna göre, medreselerin ders programları genişletilerek daha nitelikli bir eğitim hedeflenmiştir. Bir diğer önemli çalışma ise *Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi* (1914) ile birlikte İstanbul'daki medreselerin Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi ismi altında toplanmasıdır. Bununla birlikte müderrislerin donanımlı olarak yetiştirilmesini hedefleyen Medresetü'l-Mütehassısîn isminde bir medrese de kurulmuştur.¹⁰⁴

Başlangıçta taşra medreseleri için herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak bir yıl sonra, bütçe durumuna göre artırılmak üzere, medrese-i tâliye kurulmasına karar verilmiştir. Bu medreselerden biri de Eskişehir'de açılmıştır. Beş yıllık bir ders programı olan mezkûr medreselerde Kur'ân-ı Kerîm dersleri ya sabah namazından sonra ya da gün içerisinde en az bir saat olacak şekilde okutulmuştur.¹⁰⁵

¹⁰¹ İbrahim Ateş, "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", *Vakıflar Dergisi* 14 (1982), 31-32.

¹⁰² Suat Cebeci, "Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye?", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2004), 198.

¹⁰³ Bozkurt vd., "Medrese", 28/332.

¹⁰⁴ Nesimi Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Dingörevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]* 27/4 (1991), 71.

¹⁰⁵ Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Dingörevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", 99.

Medreselerin ıslahına yönelik birtakım adımlar atılmıştır. Ancak hedeflenen sonuç elde edilememiştir. Nihayetinde 3 Mart 1924 tarihinde Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu yayınlanmış¹⁰⁶ ve on üç gün sonra bütün medreseler kapatılmıştır.

Eskişehir’de eğitim harcamaları için kurulan sekiz vakıf vardır. Bu vakıfların beşi şehir merkezinde, biri Sivrihisar ilçesinde, diğer ikisi ise köylerde kurulmuştur. Eğitim alanında vakıflar tarafından karşılanan harcamaların hepsi medreseler için yapılmış olmasına rağmen medreselerin durumlarıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Eskişehir vakfiyelerinde ismi geçen iki medrese vardır. Bunlar Süleymaniye ve Hüseyiniye medreseleridir, fakat Hüseyiniye medresesi günümüze ulaşmamıştır.¹⁰⁷

1302/1885 Hüdavendigar vilayeti salnâmesine göre Eskişehir’de altı medrese vardır.¹⁰⁸

1310/1892 Hüdavendigar vilayeti salnâmesine göre Eskişehir’de iki medrese, İnönü nahiyesinde iki medrese, Mihalgazi nahiyesinde üç medrese vardır.¹⁰⁹

1316/1898 Hüdavendigar vilayeti salnâmesine göre Eskişehir’de on üç medrese, Seyitgazi nahiyesinde ise 6 medrese vardır.¹¹⁰

1.3.3. Mektepler

Mektep, Arapça “ke-te-be” fiilinden türeyen ve “yazı yazmanın öğretildiği yer” anlamına gelen bir ism-i mekandır.¹¹¹ Abbâsîler döneminde *küttâb* adı verilen mekteplere Selçuklu zamanında *sıbyan mektebi* denilmiş ve aynı isim Osmanlı’da da kullanılmıştır. Zaman içinde mektepler için dârüta‘lîm, dârülilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye ve daha yaygın kullanılan sıbyan mektebi gibi isimlendirmeler yapılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise mektep kelimesi, diğer tüm eğitim kurumlarını ihata eden bir kavram haline gelmiştir.¹¹²

¹⁰⁶ B. Lewis, bu kanunun şeriatın savunucusu ve sözcüsü konumunda olan ulemaya indirilmiş bir darbe olduğunu ifade etmiştir. Bk. Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 264.

¹⁰⁷ Esra Türkay, *Vakfiyelere Göre Osmanlı Devleti’nin Son Asrında Eskişehir Vakıfları (1818-1920)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 107-109.

¹⁰⁸ 1302/1885 Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, s. 447.

¹⁰⁹ 1310/1892 Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, s. 398-400-401.

¹¹⁰ 1316/1898 Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, s. 346.

¹¹¹ Mecmu’a mine’l-Müellifin, “el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi”, 1028.

¹¹² Cahit Baltacı, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/6.

Müslümanlara göre çocuğun eğitiminin Kur'ân-ı Kerîm ile başlaması gerekmektedir. Hollandalı şarkiyatçı Snouck Hurgronje'nin tespitlerine göre, bütün İslâm ülkelerinde ilköğretim seviyesindeki çocuklar Kur'ân'ı bir veya birkaç kere hatmetmek zorundadırlar. L. Brunot'un mekteplerin esasında Kur'ân okulları olduğunu ifade etmiş olması da bu sebepten olsa gerektir.¹¹³

Osmanlı döneminde yerleşim planları cami etrafında şekillenecek biçimde yapılmıştır. Mektepler de genellikle cami veya mescidin yakınlarına inşa edilmiştir. Eğitim amacıyla ilk defa uzun süre evden ayrı kalacak olan küçük çocukların psikolojilerine verilen önem sebebiyle kurulan mektepler yapı itibariyle eve benzetilmiştir.¹¹⁴

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı mektebin vakfiyesinde "ta'lim-i kelâm-ı kadîm ve Kur'ân-ı azîm" okunmasını şart koşmuş olmasından mekteplerin asıl amacının Kur'ân öğretimi olduğu anlaşılabilir. İlerleyen yıllarda mektepte okutulan ders programı genişletilerek hat, dil, tarih, coğrafya ve hesap gibi dersler ilave edilmiştir.¹¹⁵

Osmanlı sıbyan mekteplerinde başlangıçtan 1924 yılına kadar okutulan ders programı değişkenlik göstermektedir. Ancak temel eğitimin Kur'ân-ı Kerîm, ilmihal bilgileri ve yazı yazdırmaktan oluştuğunu söylemek mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm derslerinde *Karabaş Tecvidi* takip edilirken kelime hazinesinin gelişmesi için *Sübha-i Sıbyân*, ilmihal dersleri için ise *İlmihal*, *Mızraklı İlmihal* ve *Dürri Yektâ* isimli eserler okutulmuştur.¹¹⁶

Mektepte örgün eğitim verilirken, mektep dışında ama mektep müfredatına benzer bir programın takip edildiği yaygın eğitim kurumları da vardır. Bu tür eğitim genellikle cami ve mescidlerde verilmiştir. Ayrıca zâviyeler de zaman zaman bu amaçla kullanılmıştır. Ekonomik durumu iyi olan bazı ailelerin özellikle kız çocuklarının eğitimi için özel muallim tutması da yaygın eğitim kapsamındadır.¹¹⁷

¹¹³ Gotthard Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, çev. Hayrullah Örs (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972), 81.

¹¹⁴ Mefail Hızlı, "Osmanlılar'da Eğitim-Öğretim (Mektepler-Medreseler)", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti -15- İslâm Medeniyeti-II (Osmanlı Dönemi)*, ed. Mehmet Şeker - Seyfettin Erşahin (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 15/176.

¹¹⁵ Baltacı, "Mektep", 29/6.

¹¹⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye*, haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 62.

¹¹⁷ Hızlı, "Osmanlılar'da Eğitim-Öğretim (Mektepler-Medreseler)", 15/178.

İlk kurulan mekteplerde yalnızca erkek çocuklar eğitim görürken Osmanlı dönemine gelindiğinde kız çocukları da erkek çocuklarla beraber mektebe devam etmiştir. Yalnızca erkek veya yalnızca kız çocuklarının öğrenim gördüğü sıbyan mektepleri de vardır. Ancak 1847’de mektep hocalarına dair verilen tâlimat ile eğitimin karma olduğu mekteplerde kız ve erkek çocukların yan yana oturtulmaması istenmiştir.¹¹⁸

Mektepler genellikle devlet ricali veya hayırsever kişiler tarafından inşa edilmiş ve masrafların karşılanması adına vakıflar kurulmuştur. Yetim ve fakir öğrencilerin eğitim masrafları da vakıflar tarafından karşılanarak eğitime devam etmeleri teşvik edilmiştir.¹¹⁹ Bu durum mekteplerin aynı zamanda bir hayır kurumu olma özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bazı mekteplerde yılda bir kez talebeler için psikolojik rahatlamaya vesile olabilecek geziler, kadîm tabirle *mektep seyri* düzenlendiği bilinmektedir.¹²⁰

Buralarda görev alan hocalar çoğunlukla medrese mezunu olup, imamlık veya müezzinlik yapan kişilerden oluşmaktadır. Yalnızca kız çocuklarına eğitim verilen mektep hocaları ise Kur’ân’ı iyi bilmekle beraber *Sübha-i Sıbyân* ve *Tuhfe-i Vehbî* gibi risâleleri okumuş olan yaşlı hanım hocalardır. 1868’e gelindiğinde ise İstanbul’da hoca yetiştirmek üzere okul açılmış ve yalnızca bu okullardan mezun olan kişilerin mekteplerde görev alabilmesine karar verilmiştir.¹²¹

Sıbyan mektebinde okuyan çocuklardan hâfız olmak isteyenler, hocası hâfız ise ona müracaat ederek, değilse hâfız yetiştirmekle iştigal eden bir hocada hıfza başlamıştır. Hâfız olmak isteyen kız çocukları ise erkeklerden farklı günlerde mektebe giderek çalışmışlardır. Bu dönemde hâfız olan çocukların yaşı genel itibarıyla sekiz-on arasındadır ve kahir ekseriyeti hiç hata yapmadan Kur’ân’ı ezbere okuyabilmektedir. Bu durum aynı zamanda Kur’ân’ın mucizevî yönlerinden birini teşkil etmektedir.¹²²

19. yüzyıla ait veriler incelendiğinde Eskişehir kazasının eğitim yönünden gelişmediği görülmektedir. Bu döneme ait mekteplerle ilgili salnâmelerde yer alan bilgiler şöyledir:

¹¹⁸ Baltacı, “Mektep”, 29/7.

¹¹⁹ Taşkın, “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, 345.

¹²⁰ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim Ve Tabirleri*, 64.

¹²¹ Baltacı, “Mektep”, 29/7.

¹²² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim Ve Tabirleri*, 66-67.

1295/1878 Hüdavendigâr vilayeti salnâmesine göre Eskişehir’de 7 mektep, Seyitgazi nahiyesinde 27 mektep, İnönü nahiyesinde 25 mektep vardır.¹²³

1302/1885 Hüdavendigâr vilayeti salnâmesine göre Eskişehir’de 77 mektep vardır.¹²⁴

1310/1892 Hüdavendigâr vilayeti salnâmesine göre Eskişehir’de 1 mekteb-i rüşdiye ile 1 ibtidâi mektebi, İnönü nahiyesinde 16 mektep, Mihalgazi nahiyesinde 13 mektep vardır.¹²⁵

1316/1898 Hüdavendigâr vilayeti salnâmesine göre Eskişehir’de 1 rüşdiye, 6 ibtidâi mektebi, 11 sıbyan mektebi; Seyitgazi nahiyesinde 50 mektep vardır.¹²⁶

1325/1907 Hüdavendigâr vilayeti salnâmesine göre ise Eskişehir’de 152 mektep vardır.¹²⁷

1914 yılında şehir merkezinde, birkaçı bugün de varlığını devam ettiren beş mektep bulunmaktadır. Bu mekteplerin isimleri şöyledir: Dârülfeyz Mektebi (Cumhuriyet İlkokulu), Gülizar-i Terakki Mektebi (Ülkü İlkokulu), Gülşen-i Marifet Mektebi, Hadika-i Hürriyet Mektebi (Sakarya İlkokulu), Yediler İbtidai Mektebi.¹²⁸

I. Dünya Savaşı döneminde, zorlu bir süreç ve birçok eksik olmasına rağmen açılan mekteplerin isimleri ise şöyledir: Turan Numune Mektebi¹²⁹, Samsa Çavuş Mektebi, Aydoğdubey Mektebi, Edebâli Mektebi, Dünderbey Mektebi, Sungurbey Mektebi, Tursunfakih Mektebi, Osmangazi Mektebi, Haymana Kız Mektebi, Malhatun Mektebi, Nilüfer Mektebi.¹³⁰

II. Abdülhamit döneminde açılan ibtidâi mekteplerinden sonra sıbyan mektebi yerine *mekteb-i ibtidâiyye* terimi kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte sıbyan mekteplerini çocuklar için özel olarak tasarlanmış bir yapı olarak kabul etmek

¹²³ 1295/1878 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, s. 129.

¹²⁴ 1302/1885 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, s. 447.

¹²⁵ 1310/1892 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, s. 398-400-401.

¹²⁶ 1316/1898 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, s. 346.

¹²⁷ 1325/1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, s. 333.

¹²⁸ Serhat Çınar, *Eskişehir Eğitim Tarihi (1876-2004)* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 55.

¹²⁹ Mektep binası Kurtuluş Savaşı’nda hastane, Yunan işgalinde hapisane olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra bir müddet ilkokul olarak kullanılmış, sonra sırasıyla Eskişehir lisesine, Eskişehir defterdarlığına ve Milli Savunma Bakanlığı’na devredilmiştir. 1994’ten beri Cumhuriyet Tarihi Müzesi olarak kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zafer Koşlu - Melis Birgün, *Eski Bir Şehrin Hikayesi 1923-1938* (Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 2015).s. 207 vd.

¹³⁰ Çınar, *Eskişehir Eğitim Tarihi (1876-2004)*, 57.

mümkündür. Dolayısıyla halk arasında çocuklara dinî bilgilerin ve Kur’ân-ı Kerîm’in öğretildiği mekânların sıbyan mektebi olarak isimlendirilmesi gelenek haline gelmiş ve bu gelenek günümüze kadar ulaşmıştır.¹³¹

1.3.4. Tekke ve Zâviyeler

İslâm’ın tebliğ edildiği ve İslâm medeniyetini şekillendiren temel eğitim kurumlarından biri de zâviyelerdir. 14. ve 15. yüzyıla kadar yolcuların misafir edildikleri, aynı zamanda bir tarikatın şeyh ve dervişlerinin yaşadığı kurumlara zâviye denilmiştir. 15. yüzyıldan sonra zâviye kelimesiyle beraber *tekke*, *hankâh*, *dergâh*, *imaret*, *âsitâne* gibi terimler de kullanılmaya başlanmıştır.¹³² 12. yüzyılın sonlarından itibaren zaman zaman medrese kelimesi de zâviye anlamında kullanılmıştır. Tarihî süreçte birçok adlandırmalar yapılmış olsa da en çok zâviye terimi tercih edilmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde ise kullanılan terimler arasında ufak tefek farklılıklar ortaya çıkmıştır. Örneğin şehir ve kasabalarda bulunan, hankâhtan daha küçük zâviyeler için tekke denilmiştir.¹³³

Tekke kelimesinin kökenine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Arap sözlükçülerinden olan Muhammed Adnânî kelimenin Arapçadan geldiğini söylese de kelimenin klasik sözlüklerde yer almaması kökünün Arapçadan geldiği görüşünü zayıflatmaktadır.¹³⁴ Zâviye kelimesi ise Arapça “ze-ve-ye” kökünden gelmektedir. İçerisinde minber bulunmayan cami, küçük mescit anlamlarını ihtiva etmektedir.¹³⁵ Esasında tekke ve zâviye, aralarında birkaç küçük farklılık bulunan terimlerdir. Ancak bu iki terim dilimizde sürekli beraber kullanılıyor olmaları sebebiyle her iki kelimenin de sözlük anlamlarına yer verilmiştir.

İslâm tarihine bakıldığında cami, medrese ve tekkenin üç temel eğitim müessesesi olduğu görülmektedir. Bu üç müessese bazen aynı külliyyede yer alırken bazen de bağımsız yapılar olarak inşa edilmiştir. Mezkûr müesseselerde görevli ulemanın bir kısmı Kur’ân metnini anlamaya çalışmış, bir kısmı ise Kur’ân

¹³¹ Baltacı, “Mektep”, 29/7.

¹³² Doğru, *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 77.

¹³³ Ahmet Yaşar Ocak, “Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”, *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 249.

¹³⁴ Mustafa Kara, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/368.

¹³⁵ Mecmu’a mine’l-Müellifin, “el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi”, 595.

penceresinden hakikate ulaşmak için çaba sarf etmiştir. Tekkeler bu tür ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü yerlere örnek olarak verilebilir.

Osmanlı döneminde zâviye terimi üç farklı kuruluşu temsil etmektedir:

1. Bir tarikata ait olup içinde dervişlerin yaşadığı, aynı zamanda yolcuların ücretsiz biçimde ağırlandıkları binalardır. 15. yüzyıla gelinceye kadar bu tür binaların tamamına zâviye denilmiştir. 15. yüzyıldan sonra ise büyük çaptaki zâviyeler için *imaret* terimi de kullanılmaya başlanmıştır. Bu tür âbidevî yapılar genellikle devlet ricali tarafından yaptırılmıştır. Büyük zâviyeler için imaret terimi kullanılırken, köy veya kasabalarda bulunan küçük tekkelere ise zâviye denilmiştir.

2. Medrese, mescid, hamam gibi yapıların bir arada bulunduğu külliye için de zâviye denilmiştir. Böyle yerlere bazen imaret denilmiş ve içerisinde yolcu misafir edilmiştir.

3. Yolcular için bir sığınak mesabesinde olan ve yeme, içme, yatacak yer gibi ihtiyaçların temin edildiği küçük misafirhanelere de zâviye denilmiştir.¹³⁶

Tekke ve zâviyelerde İslâmî ilimler ile birlikte tasavvuf, mûsikî, edebiyat ve felsefe gibi dersler de öğretilmiştir. Medreseye kıyasla eğitimin daha serbest bir ortamda gerçekleştiği bilinmektedir. Tekkelerin bir diğer özelliği ise oldukça zengin kütüphanelere sahip olmasıdır. Bu yönüyle önemli bir kültür merkezi olarak kabul edilebilir.¹³⁷

Esasında tekke ile medrese birbirinden farklı yapılar gibi gözükse de zaman içinde birbiriyle etkileşime girmiştir. Dolayısıyla bu iki müessese tamamen bağımsız değildir. Hatta Osmanlı'da tekke ile medrese iç içe girmiş bir vaziyettedir ve bu duruma İslâm ülkelerinin hiçbirinde rastlanılmaz. Bu müesseselerin birbirini tamamlar nitelikte olduğu kabul edilmektedir.¹³⁸

1924 yılında Diyanet İşleri Reisliği, bugünkü ismiyle Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Tekke ve zâviyelerin yönetimi de bu kuruma verilmiştir. 30 Kasım 1925'te ise 677 sayılı Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla

¹³⁶ Ocak, "Zâviyeler", 250.

¹³⁷ Çınar, *Eskişehir Eğitim Tarihi (1876-2004)*, 13.

¹³⁸ Eyüp Öztürk, "Osmanlı Toplum Yapısında Din (Erken Dönem)", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti -15- İslâm Medeniyeti-II (Osmanlı Dönemi)*, ed. Mehmet Şeker - Seyfettin Erşahin (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 15/324-325.

Birtakım Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanun ile birlikte çok uzun yıllar halkın dinî hayatına katkıda bulunan bütün tekke ve zâviyeler kapatılmıştır.

Eskişehir’de olan zâviyelerin büyük bir çoğunluğu Selçuklu Devleti’nin son yıllarında kurulmuştur. Başlangıçta zâviyelerin giderleri vakıflar tarafından karşılanmış, ilerleyen yıllarda zâviye görevlileri meslek sahibi olarak geçimlerini kendileri sağlamıştır.¹³⁹ Nitekim Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiler de bu durumu destekler niteliktedir. *Seyahatnâme*’de belirtildiğine göre, Osmanlı dönemi tekkeleri tarıma elverişli araziler üzerinde kurulmuş ve vakıflar tarafından desteklenmiştir. Aynı zamanda tekkelerde mescid, abdesthane, sofa, mutfak, hamam, değirmen, misafirhane ve kütüphane gibi birimler de bulunmaktadır.¹⁴⁰

Eskişehir tarihinde çok sayıda tekke ve zâviyenin kurulmuş olduğu bilinmesine rağmen bu yapıların büyük bir çoğunluğu günümüzde mevcut değildir. Ancak Odunpazarı bölgesinde yer alan Salı Tekkesi veya Şeyh Şehâbeddin Türbesi varlığını devam ettiren meşhur bir ziyaretgâhtır. Bununla birlikte ismi geçen zâviyenin mescid olarak kullanılmış olma ihtimali de bulunmaktadır.¹⁴¹ Eskişehir’de bulunan tekkelere dair salnâmelerde geçen bilgilere göre ise şehir merkezinde 5, Seyitgazi ilçesinde 12, İnönü ilçesinde ise 16 tekke vardır.¹⁴²

1.3.5. Kütüphaneler

Osmanlı döneminde eğitim ve öğretimin en önemli unsurlarından biri de kütüphanedir. Bu sebeple birçok cami, medrese ve tekke gibi müesseselerin yanına kütüphane de kurulmuştur. Ayrıca müstakil olarak kurulan kütüphaneler de vardır. Bu kütüphaneler eğitimin mütemmimi olmuştur. Osmanlı zamanında kütüphaneler genellikle vakıflar tarafından kurulmuştur. Vakıf kütüphanelerine *hâfız-ı kütüb* tayin edilmiş ve bu sayede eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür.¹⁴³

Osmanlı zamanında kurulan kütüphaneler, halkın özellikle eğitim, kültürel ve sosyal alanda gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kütüphanelerde Kur’ân-ı Kerîm, kıraat, fıkıh ve hadis alanına dair eserlerle birlikte edebiyat, tıp ve tarihle alakalı kitaplar da bulunmaktadır. Osmanlı’nın hüküm sürdüğü altı yüz yıllık süre zarfında

¹³⁹ Doğru, *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 78.

¹⁴⁰ Kara, “Tekke”, 40/368.

¹⁴¹ Doğru, *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 80.

¹⁴² 1295/1878 Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, s. 139.

¹⁴³ Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler* 11 (2002), 450.

kurulan üç yüzden fazla kütüphanenin yaklaşık beşte biri İstanbul'da iken, taşra eyaletlerinin tamamında yaklaşık yüz elli kütüphane kurulmuştur.¹⁴⁴ Kurulan kütüphanelerin masrafları ise vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Eskişehir'deki ilk kütüphanenin, 1534 yılında inşa edilen Kurşunlu külliyesinde 1874'te kurulan kütüphane olduğu bilinmektedir. Ancak bu kütüphane Yunan işgali esnasında yakılmış ve yağmalanmıştır. Kütüphane, 1926'da Eskişehir valisi Cemil Bey vesilesiyle Muhasebe-i Hususiye binasında tekrar hizmet vermeye başlamıştır.¹⁴⁵

Tam bu noktada Kurşunlu külliyesi hakkında birtakım bilgilerin sunulması yerinde olacaktır. Zira cami kubbesinin kurşundan yapılmış olması sebebiyle Kurşunlu ismiyle müsemma olan külliye hem Osmanlı bakiyesi bir yapı hem de Eskişehir'de günümüze kadar önemini muhafaza edebilmiş nadir mekanlardandır. 16. yüzyılda Çoban Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen külliyenin içerisinde cami, zâviye, mektep, kervansaray, misafirhane, yemekhane ve imaret gibi yapılar yer almaktadır. Hâlihazırda kervansarayda Cam Sanatları Merkezi bulunmaktadır. Medrese bölümünde Lületaşı Müzesi yer almakta iken mektep kısmı ise 2010'dan sonra kütüphane olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı döneminde Eskişehir'de bulunan kütüphaneler ve buralarda sürdürülen eğitim faaliyetlerine dair bilgiler yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte arşiv dosyalarında yer alan bilgilere göre Reîsülküttâb Hacı Mustafa Efendi Eskişehir'in köylerinden birine cami inşa ettirmiş ve burada talim-i sıbyan hizmetinin verilmesi istenmiştir.¹⁴⁶ Eskişehir, kütüphane hizmetlerinden üst düzeyde yararlanamamış bir şehirdir. Ancak kitapların kıymetini bilen, aynı zamanda kendisinin de hadis icâzeti olan bir zât tarafından böyle bir girişimde bulunmuş olmasını, bu şehirde sürdürülmeye çalışılan eğitim hizmetlerini geliştirmek adına atılmış bir adım olarak yorumlamak mümkündür.

Eğitim-öğretimle alakalı bir yıllık olan 1316 Maarif salnâmesine göre ise şehirde sadece bir kütüphane bulunmaktadır. Bânisi bilinmeyen bu kütüphane, Gazi

¹⁴⁴ Müşerref Avcı, "Osmanlı Dönemi Vakıf Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerin Toplum Hayatına Etkileri", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/2 (30 Aralık 2021), 251.

¹⁴⁵ Koylu - Birgün, *Eski Bir Şehrin Hikayesi 1923-1938*, 86.

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin-Vakıf [İ.E.V.]*, No. 15, Gömlek No. 1847.

Mustafa Paşa ismiyle maruftur ve mevcut kitap sayısı on beştir.¹⁴⁷ Yalnızca on beş kitap bulunan bir yerin kütüphane olarak isimlendirilmesi tartışılabilir olmakla beraber kişilere ait kütüphanelerin de olduğu ve buralardaki kitaplara dair bilgilere ulaşamadığını hatırlatmakta fayda vardır.

Cumhuriyet sonrası Eskişehir'deki kütüphane sayısında artış gözlenmektedir. Açılan kütüphanelerdeki kitapların sayıları ve isimlerine devlet arşivlerinden ulaşmak mümkündür. Ne yazık ki bu kütüphanelerde yazma eserler bulunmamaktadır. Aynı zamanda tefsir, hadis, fıkıh ve siyer gibi dini doğru anlamaya yardımcı kaynaklar da kütüphanelerde yer almamaktadır. Bu durumun halkın dinî yaşantısında nasıl bir hasara yol açtığına dair somut bilgilere çalışma konusu kapsamında olmaması sebebiyle yer verilmeyecektir.

Birinci bölümde Eskişehir tarihinin Cumhuriyet'e kadar olan kısmına yer verilerek genelde Anadolu, özelde ise Eskişehir'in İslâmlaşma serüvenine ışık tutulmuştur. Böylece şehirde dinî faaliyetlerin ne zaman başladığı ve hangi yıllarda yoğunlaştığı sayısal verilerle desteklenerek ortaya koyulmuştur. Ayrıca Eskişehir'de Kur'ân öğretiminin sürdürüldüğü camiler, medreseler, mektepler, tekke ve zâviyeler ile kütüphaneler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Cumhuriyet'ten sonra Eskişehir'de Kur'ân-ı Kerîm, hâfızlık ve kıraat eğitim ve öğretiminin kimler tarafından, nerelerde ve hangi şartlarda sürdürüldüğü incelenecektir.

---

¹⁴⁷ 1316 Maarif Salnâmesi, s. 1044.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI ESKİŞEHİR'DE KUR'ÂN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ

Cumhuriyet sonrası Kur'ân-ı Kerîm ve kıraat ilminin Eskişehir'deki serüveninden önce Türkiye'nin genel durumuna değinilecektir. Nitekim bütünü göz ardı ederek parçayı görmeye çalışmanın ortaya yanlış bir tablo çıkarma ihtimali bulunmaktadır. Böylece mevcut durumun nedenleri anlaşılabilir ve geçmiş ile bugün arasında kıyas yapabilme imkanı oluşacaktır. Konumuzun Eskişehir ile sınırlı olması hasebiyle Türkiye'deki durum hakkında detaylı bilgiye yer verilmeyecektir.

2.1. Türkiye'de Kur'ân Öğretiminin Genel Durumu

Osmanlı eğitim sisteminde 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan birtakım bozulmalar neticesinde dinî eğitim alanında yenilenme bir nevi zorunlu hale gelmiştir. Osmanlı imparatorluğunun çöküş zamanına denk gelen bu dönemde, bir yandan okul sayısının mı yoksa medrese sayısının mı çoğaltılması gerektiği tartışılırken, diğer yandan medreselerin ıslahının yeterli olup olmayacağı tartışılmıştır. Medreselerin ıslah edilmesinin daha iyi olduğunu savunan bir dergide yayınlanan yazı şöyledir: “Bugün bütün dünyanın iki büyük darülfünunu olan Oxford ile Sorbonne da vaktiyle birer medreseden başka bir şey değildi. İcabatı zamana göre tekemmül ede ede bugünkü hali kemali buldular.”¹⁴⁸

19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında yapılan ıslah çalışmaları ne yazık ki beklentiyi karşılayamamıştır. Bunun neticesinde, Cumhuriyet ile birlikte, genelde dinî alanda, özelde ise Kur'ân eğitimi alanında köklü değişiklikler yapılmıştır. Yapılan çalışmaların sonucunun ne kadar başarılı olduğu ise tartışmaya açıktır. Nitekim 1933'te Türkiye'de elli altı il bulunmakta iken resmî Kur'ân kursu sayısının yalnızca dokuz olması,¹⁴⁹ halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin kutsal kitabını öğrenme özgürlüğünün sadece dokuz kurs ile mi sınırlı olduğu sorusunu akıllara getirmektedir.

Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay sonra, 3 Mart 1924'te çıkartılan Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile vakıfların idare ettiği medrese ve mektepler de dahil olmak üzere

¹⁴⁸ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 236.

¹⁴⁹ Kadir Dinç, “Geçmişten Günümüze Kur'an Eğitimi”, *Diyanet Aylık Dergi* 333 (Eylül 2018), 8.

bütün eğitim-öğretim müesseseleri Maarif Vekâletine (Milli Eğitim Bakanlığı) bağlanmıştır. Aynı zamanda Dârülfünun'da İlahiyat Fakültesi açılmasına karar verilmiştir. 21 Nisan 1924'te Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi ile Medresetü'l-Mütehassısîn kapatılmış ve aynı yıl kuruluşundan 857 sene sonra diğer bütün medreseler de kapatılmıştır. Bununla birlikte 29 ilde imam-hatip okulu açılırken,¹⁵⁰ din dersleri lise ders programından çıkartılmıştır.¹⁵¹

1923-1924'te Eskişehir'de açılan imam-hatip mektebine ibtidâ-i hâricte 51, ibtidâ-i dâhilde 14 olmak üzere toplam 65 öğrenci kayıt yaptırmış, bir sonraki öğretim yılında ise bu sayı 58'e düşmüştür.¹⁵² Bu mektepte okutulan dersler, medrese usûlüne benzerdir. Kur'ân-ı Kerîm, tecvid, tefsir, hadis, hendese, kimya, fizik, Türk edebiyatı ve coğrafya okutulan derslerden birkaçıdır.¹⁵³

Dönemin Maarif Vekili Vasıf Çınar'ın kararı doğrultusunda diğer medreseler gibi dârukkurrallar da kapatılmıştır. Kapatılan medreselerin yerine imam-hatip mekteplerinin açılmasına karar verilmiş ama dârukkurralların hizmetini devam ettirecek herhangi bir kurum açılmamıştır. Bu durum, Kur'ân eğitim ve öğretiminde büyük bir boşluğa sebep olmuştur.¹⁵⁴ Bunun neticesinde 2 Nisan 1925'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi'nin ısrarlarıyla ve 50 milletvekilinin takdiri ile beraber on hâfiz hocası için toplam 50 bin lira tahsis edilmiştir. Dolayısıyla dârukkurranın yerine *Kur'ân Kursu* ismi altında yeni bir müessese kurulmuştur. Zaman içerisinde bu müesseseler, yalnızca Kur'ân okumanın öğretildiği yerler haline gelmiştir. Kıraat alanındaki ihtisaslaşma ise bazı hocaların şahsî gayretleri sayesinde devam etmiştir.¹⁵⁵

Yeni kurulan Kur'ân kursları hakkında Necati Lugal'in verdiği bilgilere göre, kurslardaki öğretim faaliyetleri eskiden dârukhuffaz, dârukkurân veya dârukkurra

¹⁵⁰ İmam-hatip okullarının tarihî seyri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öcal, "İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 51-101.

¹⁵¹ Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 544.

¹⁵² Öcal, "İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri", 61.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. Zeki Salih Zengin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", *Dinî Araştırmalar* 5/13 (Haziran 2002), 92.

¹⁵⁴ Cahit Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 183.

¹⁵⁵ Bozkurt - Tanman, "Dârukkurrâ", 8/545.

isimleriyle kurulan vakıf binalarında devam etmiştir. Bu binaların olmadığı yerlerde ise camiler, medreseler veya bazı özel evler kullanılmıştır.¹⁵⁶

Kur'ân kurslarının yıllara göre mevcut sayıları hakkında birkaç farklı bilgi bulunmaktadır. İlk tespite Kur'ân kurslarının sayısı 1925-1931 yılları arasında 10, 1931-1934 arası 9, bir sonraki sene 7, takip eden iki senede de 14'e ulaşmıştır. Sonraki yıllarda ise bu sayı artmaya devam etmiştir.¹⁵⁷

Bir başka tespite göre ise 1927-1933 arası 9 Kur'ân kursu kadrosu olmasına rağmen fiili olarak hiç kurs yoktur. 1934'te ise sadece 1 kurs faaliyet göstermiştir. 1935'te 2 olan kurs sayısı 1937'de 4, 1938'de 6, 1941'de 17, 1943'te 24'e ulaşmıştır. Diğer yıllarda ise Türkiye'nin sosyo-ekonomik durumuyla paralel bir artış gözlenmiştir.¹⁵⁸

Türkiye tarihi ile ilgili araştırmalarıyla tanınan Alman tarihçi Gotthard Jaeschke de 1932-1950 yılları arasında Türkiye'de olan Kur'ân kursları, öğreticileri ve öğrencileri hakkında bilgi vermiştir. 1932'de 9 olan kurs sayısı 1934'te 19, 1935'te 15, bir sonraki yıl 16, 1941'de 65 iken 1943'te 38'e düşmüştür.¹⁵⁹ Jaeschke'nin verdiği bilgilerin biraz daha ayrıntılı olması sebebiyle diğer sayısal veriler tablo halinde sunulacaktır. (Tablo-1)

Elimizdeki verilere göre açıkça söyleyebiliriz ki İslâmiyet'in ilk yıllarından beri büyük bir titizlikle yürütülen Kur'ân eğitimine Cumhuriyet'in ilk yıllarında gereken özen gösterilmemiş ve bu açıdan büyük bir zarara uğramıştır. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin Kur'ân temelli olması, insanın hayatın her aşamasında sağlam ve emin adımlarla ilerlemesine vesile olacaktır. Ancak -maalesef- böyle bir durum vaki olmamıştır.

Eğitimin temelinde nelerin olması gerektiği hususunda Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) şu sözü oldukça önemlidir: “Çocuklarınızı üç haslet üzere yetiştirin: Peygamber sevgisi, Ehl-i Beyt sevgisi ve Kur'ân kıraati. Çünkü hamele-i Kur'ân, hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde, enbiya ve asfiya ile birlikte

¹⁵⁶ Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, 75.

¹⁵⁷ Şükrü Öztürk, “Kur'ân Kurslarının Eğitim ve Kültür Hayatımıza Katkıları”, *Kur'ân Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik* (İstanbul, 2000), 179.

¹⁵⁸ Vahdettin Akgün, “Kur'ân Kursları ve Halkın Kur'ân Kurslarından Beklentileri”, *Kur'ân Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik* (İstanbul, 2000), 188.

¹⁵⁹ Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, 76.

Arş'ın gölgesindedirler.”¹⁶⁰ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) söylediği üç hasletten Kur'ân kıraati olmazsa muhtemeldir ki diğer ikisi de olmaz. Bu sebeple öncelikli ve ehemmiyetli olanın Kur'ân eğitimi olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Her ne kadar medrese yerine Kur'ân kursları açılmış olsa da 1 Kasım 1928'te uygulanan harf inkılâbıyla birlikte Arap harfleriyle Türkçe yazılması yasaklanmıştır. Bunun neticesinde 1929'da var olan kurslar kapatılmıştır.¹⁶¹ Harf inkılâbından önce basılmış olan Kur'ân-ı Kerîm sayfaları ise satılmıştır.¹⁶² Esasında harf inkılâbı Osmanlı Türkçesini yasaklamıştır. Yani Kur'ân eğitim ve öğretimiyle hiçbir şekilde bağlantısı yoktur. Ancak yine de kursların kapatılması için geçerli bir bahane kabul edilmiştir. 10 Aralık 1930'da ise -sıkı bir denetim altında olmak üzere- sadece 12 yaşından büyüklere Kur'ân-ı Kerîm ve namaz dualarının öğretilmesi için bazı hocalara izin verilmiştir.

Zaten yeni açılmış olan imam-hatip okulları 1929-1930 eğitim yılında, Dârülfünun İlähiyat Fakültesi ise 1933'te kapatılmıştır. Liselerde, ortaokullarda, ilkokullarda ve öğretmen okullarında verilen din dersleri de kademeli bir şekilde müfredattan çıkartılınca Kur'ân öğrenmek için yalnızca iki merci kalmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Kur'ân öğrenmek isteyen birinin cami imamına veya diğer hocalara başvurmaktan başka seçeneği kalmamıştır.¹⁶³ Böyle kısıtlı bir ortamda verilen eğitimin ne kadar kaliteli olduğu tartışılabilir olsa da en azından Kur'ân öğretimi tamamen son bulmamıştır.

Bu dönemde dinî eğitim veren hiçbir müessese kalmadığı gibi Kur'ân öğretmeye gönüllü olanlar olmasına rağmen öğrenmek isteyenlere de müsaade edilmemiştir. Yalnızca İstanbul'da birkaç Kur'ân hocası resmî olarak tayin edilmiştir. İlk olarak 1932'de Ömer Ödem'e, 1934'te Hasan Akkuş'a (öl. 1972) ve 1936'da Necati Bilgin'e Kur'ân eğitimi için izin verilmiştir. İsmi geçen hocalara resmen izin verilmiş olmasına rağmen çok sıkı yasaklar ve emirler uygulanmıştır. Hatta Hasan

¹⁶⁰ Muhammed Abdürraûf Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1972), 1/225-226.

¹⁶¹ Baltacı, “Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları”, 183.

¹⁶² Yahudi bir tüccarın, satın aldığı Kur'ân sayfalarını kese kağıdı yaptığı görülünce şikayet edilmişse de bir sonuç alınmamış ve bu tüccar Kur'ân sayfalarını satmaya devam etmiştir. Bk. Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası* (İstanbul: y.y., 1973), 253-255.

¹⁶³ Mustafa Çağrı, “Kur'an Kursu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/425.

Akkuş'a devlet tarafından verilen ruhsatın iptal edilmesi için birtakım iğrenç iftiralar ortaya atılmıştır.¹⁶⁴

Tarihçi Bernard Lewis, 1930'lu yıllarda Türkiye'de laikleştirme baskısının çok kuvvetli olduğunu ifade etmektedir. Hükümet, alenen İslâm karşıtı bir politikayı benimsememiş olsa bile İslâm'ın verdiği gücü Türk halkının zihninden ve kalbinden silme arzusu bulunmaktadır. Dinî eğitimin yasaklanması ve camilerin dünyevî amaçlar doğrultusunda kullanılması bunun açık bir göstergesidir. Bütün bunlara rağmen, Türkiye'de laikliğin hiçbir zaman istenilen boyuta ulaşamadığına dair birçok kanıt vardır.¹⁶⁵

1930-1947 yılları arasında Kur'an kurslarının dışında dinî eğitim veren resmî bir kurum açılmamıştır. Ayrıca Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu olduğu için dinî eğitim veren veya Kur'an-ı Kerîm'in öğretildiği özel müesseselerin kurulmasına da müsaade edilmemiştir. 1941'de Kur'an kurslarına 7-16 yaşlarındaki çocukların kabul edilmesinin zorunlu eğitime mâni olacağı düşüncesiyle bu yaş aralığındaki çocukların kursa devam etmeleri yasaklanmıştır.¹⁶⁶ (Ek-1) Böyle bir durumda çocuğun eğitimi aileye bırakılmıştır.¹⁶⁷ Türk Medeni Kanunu'nun 341. maddesinde¹⁶⁸ çocuğun dinî eğitimini belirleme hakkının anne-babaya ait olduğu açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, Kur'an öğretimi yapılan evlere baskınlar yapılmış¹⁶⁹ ve sonuç olarak halkın dinî eğitimden mahrum bırakılmasının hem sosyolojik hem de psikolojik açıdan oldukça olumsuz etkileri olmuştur.

Kur'an eğitim ve öğretiminde yaşanan bu karanlık dönemin boyutlarının daha iyi anlaşılması için birkaç örnek daha vermek yerinde olacaktır. 1940'ta Konya'da bulunan dâruhuffazın Maarif Vekâlet'inin emriyle kapatılması üzerine hıfz

¹⁶⁴ Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, 256-258.

¹⁶⁵ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 412.

¹⁶⁶ Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)*, No. 26, Gömlek No. 151, Sıra No. 15.

¹⁶⁷ Abdullah Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi (1920-1950)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 191.

¹⁶⁸ Türk Medeni Kanunu Madde 341- "Çocuğun dinî eğitimini belirleme hakkı ana ve babaya aittir. Ana ve babanın bu konudaki haklarını sınırlayacak her türlü sözleşme geçersizdir. Ergin, dinini seçmekte özgürdür."

¹⁶⁹ Çocuklara Kur'an öğretildiği için baskın yapılan evler, bu ülkenin insanına ait, Müslüman Türk evleridir. Halbuki Hristiyan ve Yahudiler çocuklarına istedikleri her yerde özgür bir şekilde dinî eğitim verebilmiş, Tevrat ve İncil okutabilmişlerdir. Detaylı bilgi için bk. Eşref Edib Fergan, *Kara Kitap (Milleti Nasıl Aldattılar? Mukaddesatına Nasıl Saldırdılar)* (İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2016).

çalışmasına camide devam edildiği haberini alan maarif müfettişi, ders esnasında camiye baskın yapmış ve hâfızları cürm-ü meşhûd (suçüstü) halinde yakaladığını beyan eden bir rapor hazırlamıştır. Keza Maraş'ta da Kur'ân hıfzına çalışan görme engelli iki kişi hakkında aynı muamele yapılmıştır. Yaklaşık çeyrek asır boyunca öz yurdunda garip olarak yaşayan halk, Kur'ân'dan tamamen uzaklaştırılmak istenmişse de -hatta çocukların Kur'ân sesi işitmemeleri için hâfızları uzaktan dinlemelerine bile müsaade edilmeyecek kadar- Allah'ın izni ile böyle bir durum gerçekleşmemiştir.¹⁷⁰

1945'ten sonra çok partili hayata geçiş sürecinin izlerini Kur'ân eğitim ve öğretiminde de görmek mümkündür. Özellikle 1947 yılından itibaren mevcut Kur'ân kursu sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir. Buna rağmen halkın ihtiyacı karşılanamamış ve fahrî Kur'ân kurslarının açılmasına müsaade edilmiştir. Bu kurslar, resmî Kur'ân kursları için geçerli olan şartlara tâbî olmuş ve müftülüğün gözetimi altında bulunmuştur. Fahrî Kur'ân kursları genellikle camilerde veya cami yakınlarında açılmış, öğreticilik görevleri de çoğunlukla cami görevlileri tarafından üstlenilmiştir. Resmî veya fahrî Kur'ân kurslarının her türlü ihtiyacı "Kur'ân Kursları Yaptırma ve Yaşatma Dernekleri" aracılığıyla veya hayırsever insanlar tarafından karşılanmıştır.¹⁷¹

Osmanlı döneminde Kur'ân öğretimine katkıda bulunan mekanlardan biri de hiç şüphesiz camilerdir. Cumhuriyet döneminde ise aynı işlevin devam ettirilmesi bir yana dursun, çok sayıda cami ve mescit Vakıflar Kanunu'nun 10. maddesi hükmüne binaen satılmıştır. Söz konusu kanun maddesi şöyledir:

"Tahsis edildikleri maksada göre kullanılmaları kanuna veya amme intizamına uygun olmayan veyahut işe yaramaz bir hale gelen hayrat vakıflar, idare meclisinin teklifi ve Bakanlar Heyetinin kararı ile mümkün mertebe gayece aynı olan diğer hayrata tahsis edilebileceği gibi bu kabil hayrat ayın veya para ile değiştirilerek elde edilecek ayın veya para dahi aynı suretle diğer hayrata tahsis olunabilir. Mimari ve tarihi değeri olan eserler satılamaz."¹⁷²

Bu kanun maddesi ile ilgili sorulacak çok soru olmasına rağmen yalnızca konumuzla alakalı olan kısımlarına değinilecektir. Örneğin, mimarî veya tarihî değeri

¹⁷⁰ Fergan, *Kara Kitap*, 75.

¹⁷¹ Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi (1920-1950)*, 193.

¹⁷² *Resmî Gazete* 3027 (05 Haziran 1935), Kanun No. 2762, md. 10.

olmayan bir caminin satılmasının ibadet özgürlüğü kapsamında nasıl değerlendirilebileceği cevaplanması gereken bir sorudur. Aynı şekilde, yapılan hayrat “işe yaramaz” bir hale geldiyse neden tadilatının yapılmadığı da cevap bekleyen bir sorudur. Dönemin şartlarının bunu iktiza ettiğini kabul etsek bile, yine de yüzlerce caminin satılmasına mantıklı bir gerekçe olamayacağı kanaatindeyiz. Nitekim 1947’de cami veya mescid dışında herhangi bir yerde ibadet maksatlı insanların bir araya gelerek cemaat oluşturmaları, hükümetten izin alınması haricinde, yasaklanmıştır.¹⁷³ Dolayısıyla camilerin satılmasıyla beraber mevcut cami sayısı azalacağı için denetlenmesi de kolay olacaktır. Cami dışında namaz kılmak bile bu kadar zorlaşmışken Kur’ân öğretiminin durma noktasına gelmesi -bu şartlarda- kaçınılmazdır.

Kur’ân öğretiminin sekteye uğramasının bir sebebi de uzun yıllar süren yasakların ardından nitelikli din görevlilerinin yetişememiş olmasıdır. Dinî alanda yeterli donanıma sahip ve kültürlü insanların sayısının vefat sebebiyle azalmasının da etkisiyle din görevlilerine olan ihtiyaç bir hayli artmıştır. Bunun neticesinde artık bu konunun gündeme getirilmesi kaçınılmaz olmuş ve dönemin iktidarı 1948’de on haftalık imam-hatip kursları, 1949’da ise Ankara’da İlahiyat Fakültesi açmıştır.¹⁷⁴

1950’den itibaren şartlar hafiflemiş ve Kur’ân öğretimi biraz daha rahat bir ortamda sürdürülmüştür. Uzun yıllar Kur’ân-ı Kerîm hasretiyle yaşamış olan toplum, Kur’ân öğretiminin serbest bırakılmasıyla beraber Kur’ân’a özel bir ilgi göstermiştir. Hem resmî Kur’ân kurslarının sayısı çoğaltılmış hem de gayr-ı resmî Kur’ân kurslarına müsaade edilmiştir. 1970’li yıllara kadar resmî bir şekilde yürütülemeyen kıraat ilminin eğitim ve öğretimi de bu yıllarda canlanmaya başlamıştır. Ayrıca, bir apartman katında barınmakta olan Diyanet İşleri Reisliği’ne bina tahsis edilmesinin istenmesi de 1950 yılına tekabül etmektedir.¹⁷⁵

Her ne kadar Kur’ân öğretiminde nispeten serbest bir ortam oluşmuş olsa da 1962’de toplanan 7. Milli Eğitim Şûrası’nın Kur’ân öğretimi ile ilgili kararları, karanlık dönemin özlemini andırır niteliktedir. 600 küsür sayfa Arapça bir metnin

¹⁷³ Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Diyanet İşleri Reisliği (51-0-0-0)*, No. 4, Gömlek No. 30, Sıra No. 25.

¹⁷⁴ Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 41.

¹⁷⁵ Jaeschke, *Yeni Türkiye’de İslâmlık*, 68.

ezberlenmesi, bunun çok itibarlı bir iş addedilmesi ve büyük bir kitleye de bunun kabul ettirilmesinin menfi etkileri olacağı gerekçesiyle hâfızlığın engellenmesi istenmiştir. Sonuç olarak bu düşüncenin bir geçerliliği olmamış ve hıfz çalışmaları devam etmiştir. Aynı yıllarda bir yazar Kur'ân öğretimi için şöyle söylemiştir: “Arapça harflerle süslenmiş bir sınıfta Türk çocuklarının başında takke, elinde Kur'ân, softa kılıklı bir hocanın nefret saçan nazarlarından yılmış hali...” Asırlardır Kur'ân ile hemhâl olmuş, öğrenmek ve öğretmek için ihtimam göstermiş bir millet hakkında bu tarz ifadeler kullanmak acayip bir haldir. Ancak ne yazık ki bu cümleler dönemin zihin yapısını net bir biçimde göstermektedir.¹⁷⁶

1963'e gelindiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Araştırma ve Geliştirme Kurulu tarafından Kur'ân eğitimi ve öğretimiyle alakalı birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlardan bazıları şunlardır:

1. Kur'ân kurslarındaki dinî dersler haftada üç saate çıkarılması,
2. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi önemli merkezlerde özel Kur'ân kursu açılması,
3. Her köyde kurs açılması,
4. Hâfızlığa çalışanların en fazla üç sene, yüzünden okuyanların ise en fazla bir sene kursa devam etmesi,
5. Köylerdeki Kur'ân öğreticileri ile köy öğretmenleri arasında iş birliği yapılması,
6. Kurstan mezun olanların kaç yaşında olursa olsun imam-hatip okullarına kabul edilmeleri,
7. Birden çok kurs olan yerlerde birinin hazırlık, diğerinin ise tertîl ve talimle görevlendirilmesi,
8. Liyakatli köy imamlarının çocuklara Kur'ân öğretebilmesi için Kur'ân kursu açmaya müsaade edilmesi,
9. Fakir çocuklar için başkanlık tarafından ödenek sağlanması,
10. Köylerde kurs açmak için köyün durumuna göre şart koyulmasına karar verilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, 314-315.

¹⁷⁷ Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Diyanet İşleri Reisliği (51-0-0-0)*, No. 4, Gömlek No. 37, Sıra No. 21.

Alınan kararlardan bir yıl sonra, kurslarda ve imam-hatiplerde öğretilen Kur'ân tilavetinin usulüne uygun bir hale gelmesi ve liyakatsiz öğreticilerin eksikliğinin giderilmesi amacıyla İstanbul'da bir Kur'ân Akademisi kurulmasına karar verilmiştir.¹⁷⁸ Buradan anlaşılıyor ki Kur'ân eğitim ve öğretiminde hem hoca açısından hem de talebe açısından ciddi sıkıntılar vardır. Bu sebeple verilen eğitimin ıslahı elzemdir. Dolayısıyla yaşanan bu durumun 1930'larda vuku bulan acı gelişmelerin sonuçları olduğu söylenebilir.

Elde ettiğimiz verilere göre, 1965'ten itibaren Kur'ân kursları hızlı bir şekilde gelişmiştir. Halk da bu kurumlara karşı ilgisini esirgememiş ve kurs binaları inşa etmiştir. Ayrıca eski medrese, mektep ve dârukkurra olarak kullanılan binalar da kurs olarak kullanılmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. 1966'da Adana'da inşa edilecek kurs için dönemin Başbakanı'ndan yardım talep edilmişse de olumlu yanıt alınamamıştır. Dolayısıyla bu kurumlar daha çok vakıflar veya dernekler sayesinde kurulmuştur.¹⁷⁹

Yaklaşık yirmi yıllık bir sürede dinî eğitim veren müesseselerden biri olan imam-hatip okullarının sayısı çoğalmış olsa da buralarda verilen eğitim, laik düzene aykırı olduğu gerekçesiyle engellenmek istenmiştir. Nitekim dönemin bakanı "körpe dimağların, bilmedikleri kelime ve sözlerle kafalarının zehirlenmesine göz yumamayacağını" ifade etmiştir. Bu düşünceye göre kafaları zehirleyen Kur'ân-ı Kerîm olduğu için 1971'de lise kısmı bulunmayan imam-hatip okulları kapatılmıştır.¹⁸⁰

Bütün bunlarla beraber Kur'ân eğitim ve öğretiminde umut verici olarak nitelendirebileceğimiz -hâfızlığa teşvik ve devamlılık amaçlı- birtakım gelişmeler de meydana gelmiştir. Örneğin 1975'te 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu madde 36'da yapılan değişiklikle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görevli olan hâfızlara üç yıllık kıdem verilmiştir. Öte yandan, Malezya ve Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelerde yapılan hâfızlık yarışmaları 1983'ten itibaren Türkiye'de de

¹⁷⁸ Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30-1-0-0)*, No. 105, Gömlek No. 657, Sıra No. 9.

¹⁷⁹ Zeki Salih Zengin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kur'an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2011), 19.

¹⁸⁰ Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, 312.

tertip edilmeye başlanmıştır. Bu yarışmalarda dereceye girenler çeşitli hediyelerle ödüllendirilmiştir.¹⁸¹

Özellikle 1960'lı ve 1980'li yıllarda Türkiye'nin yaşadığı birtakım siyasî olaylara rağmen Kur'ân kurslarının sayısında herhangi bir azalma olmamış, aksine artmaya devam etmiştir. Fakat 1997'de yürürlüğe giren 4306 sayılı kanun kapsamında "8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim" modelinin uygulanmaya başlaması, Kur'ân kurslarını olumsuz etkilemiştir. Hazırlanan yönetmeliğe göre Kur'ân kurslarına kayıt yaptırabilmek ve devam edebilmek için sekiz yıllık ilköğretimi bitirme şartı getirilmiştir.¹⁸² Yaz kurslarına devam edebilmek için ise beşinci sınıfı bitirme şartı koyulmuştur. Bu şartla beraber 1998'de neredeyse hiç yeni kayıt olmamıştır. Dolayısıyla her yıl binlerce talebeye Kur'ân öğretilen ve hâfiz yetiştirilen Kur'ân kursları kapanma noktasına gelmiştir. Bu açıdan Türkiye'nin yeniden 1940'lı yıllara döndüğünü söylemek mümkündür.¹⁸³

Sayısal veriler incelendiğinde Kur'ân kursu ve talebe sayısının en düşük olduğu yıl, 2000-2001 eğitim yılıdır. (Tablo-2)¹⁸⁴ Sekiz yıllık eğitimle beraber kursa başlama yaşı 15'e ulaştığı için hâfizliğe olan talepte düşüş meydana gelmiştir. Aynı yıl, erkek öğrencilerin okula devam etmesi ve ardından iş hayatına atılmaları sebebiyle ilk defa hâfizlik yapan kadın öğrencilerin sayısı erkek öğrencilerin sayısını geçmiştir. Bu dönemde çok sayıda Kur'ân kursu, öğrenci yokluğu (!) sebebiyle kapatılmıştır. Bununla birlikte, bazı hocaların kapı kapı gezerek talebe arama gayretleri sayesinde birçok kursun da kapanması engellenmiştir.

2005-2006 eğitim-öğretim yılında itibaren Kur'ân kurslarında bir toparlanma başlamıştır. Bu yıldan itibaren kurs ve talebe sayısı artmaya devam etmiştir. Eldeki veriler sayılar hakkında bilgi verirken eğitimin kalitesi hakkında bilgi verememektedir. Aslında bu çok daha önemli bir husustur. Ancak bu konu çalışmamıza dahil olmadığı için burada yer verilmeyecektir.

¹⁸¹ Enes Uner, *Hafızlık Risalesi* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011), 29.

¹⁸² Öcal, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler", 96.

¹⁸³ Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'ân Kursları", 185.

¹⁸⁴ Tablodaki bilgiler Diyanet Aylık Dergi, sayı 333'ten alınmıştır. Kur'ân kursları hakkında genel bir bilgiye sahip olmak için verilen bilgilerin yeterli olması sebebiyle her yıl için ayrı veri girişi yapılmamıştır.

Günümüzde ise Kur'ân öğretim faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmekte, Kur'ân öğrenmek isteyen her yaşta insana hizmet verilmektedir. 2013'ten beri faaliyet gösteren 4-6 yaş Kur'ân kursları, camilerde sürdürülen Kur'ân öğretimi, ihtiyaç odaklı Kur'ân kursları, engellilere yönelik düzenlenen Kur'ân kursları ve hâfızlık kursları bu hizmetlerdendir.

2.2. Türkiye’de Kıraat Öğretiminin Genel Durumu

Cumhuriyet’in ilanından sonra, Osmanlı bakiyesi Türkiye’de medreseler ilga edilmiş ve ardından Kur'ân kursları gündeme gelmiştir. Ancak Osmanlı döneminde dârukkurrada devam eden kıraat eğitiminin devamını sağlayacak aynı seviyede bir müessese kurulmamıştır. Bu sebeple 1968’e kadar, yaklaşık 44 yıl boyunca, kıraat öğretimi kurumsal düzeyde yapılamamıştır.

Türkiye tarihinin bu ibret dolu döneminde hocaların özel gayretleri ve fedakarlıkları sayesinde kıraat ilminin yok olması engellenmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından 21. asra kadar ülkemizde kıraat ilminin tahsilinde önemli yeri olan bazı kıraat üstadlarının isimleri şöyledir: “Serezli/Sirozlu Ahmet Şükrü (öl. 1932), Hamdi Efendi (öl. 1939), Akrepoğlu Osman Nûrî Taşkent (öl. 1942), Ömer Aköz (öl. 1952), (Ayağikesik) İsmail Hakkı Bayrı (öl. 1972), Hasan Akkuş (öl. 1972), Üsküdarlı Ali Efendi (öl. 1976), Mehmet Rüştü Âşıkkutlu (öl. 1980), Hasan Şen (öl. 1982), Gönenli Mehmet Ögütçü (öl. 1991), Mehmet Sarıcaoğlu (öl. 1997), Abdurrahman Gürses (öl. 1999), Asker Hâfız Mehmet Eren (öl. 2007), Fikri Aksoy (öl. 2007), Mahmut Sarıcaoğlu (öl. 2012), Safvan Çakıroğlu (öl. 2014),” “Hüseyin Harputoğlu (öl. 2020), Ahmet Arslanlar (öl. 2021), Ramazan Pakdil, Talip Akbal, Mustafa Demirkan, İbrahim Tanrikulu.” İsimlerini zikrettiğimiz ve var ise unuttuğumuz şeyhülkurrâ/reîsülkurrâ¹⁸⁵ vesilesiyle kıraat ilmi günümüze intikal etmiştir.¹⁸⁶

1968’de dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür (öl. 2006) ve arkadaşları kıraat ilminin unutulmasından endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Bunun neticesinde kıraat derslerinin okutulduğu ilk resmî kurs Mehmet Rüştü

¹⁸⁵ Kıraat ilminde icâzet almış olan kişilerin reisi anlamında kullanılan bir terimdir.

¹⁸⁶ Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 133; Yaşar Akaslan, “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (Aralık 2018), 1090-1091.

Âşıkutlu riyasetinde Trabzon'un Of ilçesine bağlı Uğurlu beldesinde açılmıştır.¹⁸⁷ Kıraat kursu ikinci defa 1974'te Ankara'da açılmıştır. Burada Abdurrahman Gürses İstanbul tariki üzere kıraat okutmuştur. Ancak Gürses Hoca bir süre sonra rahatsızlanınca buradaki kıraat öğretimini Âşıkutlu Hoca devam ettirmiştir.¹⁸⁸ Kıraat eğitiminin sürdürülmesi, bizzat Of'a giderek hocayı ikna etmesi sebebiyle, kendisi de ehl-i Kur'an olan dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç'ın çabaları ve öncülüğü ile mümkün olmuştur.¹⁸⁹

1976'da İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nin kurulmasıyla birlikte ilk defa eğitim merkezi seviyesinde aşere-takrîb kursu açılmıştır. Burada Gürses Hoca İstanbul tariki, Âşıkutlu Hoca ise Mısır tariki üzere kıraat okutmuştur. Uzun yıllar burada devam eden aşere-takrîb kursu, 2003'te Pendik Eğitim Merkezi'ne taşınmıştır. Halen aynı yerde faaliyete devam etmektedir.¹⁹⁰

Haseki Eğitim Merkezi'nin kurulmasından sonra 1988'de Ankara Hacı Bayram Veli Camii'nde Safvan Çakıroğlu; 1993'te Eskişehir Çarşı Camii'nde önce Mehmet Sarıcaoğlu, onun vefatından sonra ise Yaşar Tekeli riyasetinde aşere-takrîb kursları tertip edilmiştir.¹⁹¹ Günümüzde ise Adana, Ankara, Bursa, Düzce, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Nevşehir, Sakarya ve Rize illerinde eğitim merkezleri veya müftülükler bünyesinde kıraat öğretimi devam etmektedir.¹⁹²

Kıraat eğitiminin resmî boyutu haricinde gayr-i resmî çalışmalar da sürdürülmüştür. Kişilerin özel çaba ve gayretleri ile devam eden bu çalışmaların ayrıntılarına dair somut veriler bulunmamaktadır. Resmî veya gayr-i resmî bir yolla kıraat öğrenimini başarıyla tamamlayan talebeye önce hocası tarafından icâzet¹⁹³ verilir, ardından Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan sınavda da başarılı olarak eğitimi tamamlayan talebe *kurrâ* ünvanına sahip olur.

¹⁸⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Günaydın, "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2008), 121-154.

¹⁸⁸ Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", 1091.

¹⁸⁹ Günaydın, "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri", 139.

¹⁹⁰ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, 144.

¹⁹¹ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, 144.

¹⁹² Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", 1093.

¹⁹³ "İslâmî eğitim ve öğretimde akademik diplomaları, sanat ve meslekte yeterlilik için gerekli izin ve onayı ifade eden terim." Bk. DİA, "İcâzet".

Günümüzde kıraat öğretiminin akademik boyutu da bulunmaktadır. Önceleri dârulkurrada akademi seviyesinde öğretilen kıraat ilmi, yeni kurulan İlahiyat fakültelerinde Tefsir ilminin alt dalı olarak yer almıştır. Hâl böyle iken kıraat ilmine gereken önem verilememiştir. 2010’dan sonra ise bazı fakültelerde “Kur’ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi” ismiyle müstakil anabilim dalları kurulmuştur. Ancak bu yeni bilim dallarının akademik gereksinimleri tam olarak karşılayamamış olması sebebiyle geliştirilmeye ihtiyacı vardır. Bingöl, İstanbul ve Trabzon’da bulunan, Konya’da da açılmak istenen Kıraat İlmi Enstitülerinin desteklenmesi ve alanında uzman hocaların buralarda görev alması hem bu ihtiyacı bir nebze de olsa karşılayacak hem de eğitimin kalitesini artıracaktır.

2.3. İlçeler Ölçeğinde Eskişehir’de Kur’ân-ı Kerîm Öğretimi

Cumhuriyet öncesi Eskişehir merkez ve ilçelerinde Kur’ân-ı Kerîm ve hâfızlık tedrisatının yapıldığı pek çok kurum vardır. Ancak 1922’de gerçekleşen Yunan işgalinde bu kurumların kahir ekseriyeti yıkılmıştır. Ayakta kalan müesseseler ise Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile pasif hale gelmiştir.

Cumhuriyet sonrasında Kur’ân eğitimi resmî ve gayr-ı resmî şekilde yürütülmüştür. 1935’te Türkiye genelinde toplam 12 resmî hâfızlık öğreticisi vardır. Bu öğreticilerin bulunduğu şehirlerden biri de Eskişehir’dir.¹⁹⁴ (Ek-2) 57 vilayeti olan bir ülkede hıfz için 12 hocanın yeterli gelmeyeceğine şüphe yoktur. Dolayısıyla hâfızlık eğitiminin bazı hocaların özel gayretiyle devam ettiği anlaşılmaktadır. Aynı durum Kur’ân-ı Kerîm öğretimi için de geçerlidir.¹⁹⁵

Bu başlık altında 1923’ten bugüne kadar olan süreçte Kur’ân ve hâfızlık öğretiminin kimler tarafından ve hangi yollarla sürdürüldüğü ilçeler bazında ele alınacaktır. Bununla beraber imam-hatip okullarında, üniversitede, İslamî sivil toplum kuruluşlarında ve dinî cemaatlerde verilen eğitimlere ayrı başlıklarda yer verilecektir.

2.3.1. Alpu İlçesi

Alpu, Yunanlıların büyük bir çoğunluğunu yaktığı ve harap ettiği bir ilçedir. Bu zulmün izlerini ortadan kaldırmak kolay olmamıştır. Buna rağmen 1936’da Romanya ve Bulgaristan’dan çok sayıda göçmenin yerleşmiş olması, on dört yıllık bir

¹⁹⁴ Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)*, No. 26, Gömlek No. 151, Sıra No. 4.

¹⁹⁵ Kur’ân kurslarının sayısal verileri için bk. Tablo-1.

süre zarfında ilçenin tekrar yaşanabilir hâle geldiğini göstermektedir. Alpu, 1987’de ilçe merkezi olmuştur.¹⁹⁶

Eskişehir’in manevî mimarlarından Vâiz ve Hâfız Abdülmecit Taşçı Hoca Alpu’da uzun yıllar talebe yetiştirmiştir. (Ek-3) Abdülmecit Hoca Mekke ve Medine de dahil olmak üzere çeşitli bölgelerde yirmi yıl boyunca ilim tahsil etmiştir. Kur’ân’ı garip bırakmayacak talebeler yetiştirmeyi kendine şiar edinmiştir. Yetiştirdiği talebelerden biri olan Kabil Ziyalı (öl. 2010) da hocasının tavsiyesine uyarak ömrünü Kur’ân hizmetine adanmıştır.

Kabil Hoca 1932’de Bulgaristan’ın Şumnu kazasında dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra 4 yıllık Rüştiye’ye başlamıştır. Rüştiye’de verilen dersler dinî eğitim ağırlıklıdır. (Ek-4) Esasında o yıllarda Bulgaristan okullarında verilen eğitimler hep dinî ağırlıklıdır. Kabil Hoca da ilkokulda gördüğü derslerden ve Salih Hoca isimli bir zattan etkilenecek hoca olmaya karar vermiştir.

Kabil Hoca ve ailesi Bulgaristan’da artan baskılar sonucu 1951’de Türkiye’ye göçmüştür. Türkiye’ye geldikten sonra talebe okutmaya başlamış ve 1954’te Alpu’ya bağlı Çerkez Çukurhisar köyünde resmî olarak imam-hatiplik yapmaya başlamıştır. (Ek-5) 1956’da Söğütçük köyüne gelmiş ve 12 yıl burada imamlık yapmıştır. 1968’de ilçe merkezine gelerek 1988’e kadar fahrî Kur’ân kursu öğreticiliği yapmıştır. 1988’de ise il merkezine taşınmıştır.

Kabil Hoca sistemli bir Kur’ân öğretim metodu uygulamıştır. Gelen her talebeyi iki yıl süreyle okutmuş ve bu iki yılın bir yılını muhakkak tecvid ilmine ayırmıştır. Bir günü üç kısma ayırarak sabahdan öğlene kadar kız talebelere, öğleden ikindiye kadar erkek talebelere, yatsıdan sonra ise yetişkin talebelere yönelik Kur’ân-ı Kerîm dersleri vermiştir. Her yıl 20-30 arası kız, 10-20 arası erkek talebeyi okutmuştur. Erkek çocukların toplumda daha baskın olması sebebiyle kız çocuklarını okutmaya ayrı bir önem vermiştir. Cuma günü hariç her gün bu şekilde Kur’ân öğretmiştir. Cuma günleri ise görevli olduğu caminin bakımıyla ilgilenmiş ve vefat edinceye kadar Kur’ân hizmetini sürdürmüştür.¹⁹⁷ (Ek-6)

¹⁹⁶ “Alpu”, *Eskişehir Valiliği* (Erişim 22 Nisan 2024).

¹⁹⁷ Bu bilgiler Kabil Ziyalı’nın oğlu Ahmet Ziyalı ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 25.05.2024.

1979’da Alpu’da Kabil Hoca’nın katkısıyla yatılı hâfızlık kursu açılmıştır. Bu kurs günümüzde faaliyet göstermeye devam etse de açıldığı ilk yıllarda olduğu gibi aktif değildir. Kur’ân kursunun tedrisata başladığı ilk yıllarda takriben 70-80 talebesinin olduğu ifade edilmiştir. Kursun ilgili dönemde büyük bir ihtiyacı karşıladığı aşikârdır.¹⁹⁸

2.3.2. Beylikova İlçesi

Eski ismi Beylikahır olan Beylikova, il merkezinin doğusunda yer alan ve 1987’den beri ilçe statüsüne sahip olan bir ilçedir. İlçe merkezinin 1890’da kurulduğu bilinmektedir.

Beylikova ilçesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında Kur’ân eğitiminin nasıl devam ettiğine dair bilgiye ulaşılammıştır. Ancak 1948’den sonra Kur’ân öğretim faaliyetlerinin Mehmet Sarıcaoğlu tarafından sürdürüldüğü bilinmektedir. Halk arasında “Laz Hoca” lakabıyla tanınan Mehmet Hocaefendi’nin Beylikova’ya çok hizmeti olmuştur. Vefatının üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen ilçe halkı tarafından hatırlanmakta ve hayırla yâd edilmektedir. (Ek-7)

Mehmet Sarıcaoğlu, 1920’de Trabzon’un Of ilçesine bağlı Saraçlı köyünde doğmuştur. Hâfızlığını tamamladıktan sonra Reîsülkurrâ Mehmet Rüştü Âşıkutlu Hocaefendi’nin rahle-i tedrisinden geçmiş ve henüz 19 yaşındayken aşere ilmini okumuştur. Ancak daha sonra birtakım maddî sebeplerden ötürü 1948’de bulunduğu yerden Beylikova’ya gelerek kalaycılık yapmaya başlamıştır.

Hocaefendi’nin Beylikova Çarşı Camii’nde hâfız olduğunu söylemesi üzerine -cami imamının kadirşinaslığı sonucu- o senenin Ramazan ayında mukabele okumuş ve teravih kıldırmıştır. Ardından kendisine sürekli imam-hatiplik teklifi gelmiştir. 1951’e kadar cami imamlığı ile beraber fahrî Kur’ân kursu öğreticiliği yapmıştır. 1954’te resmî kadroya geçmiş ve 1969’a kadar buradaki görevine devam etmiştir. 5 Mart 1969’da Eskişehir merkezinde bulunan Ali Çavuş Camii’nde görev yapmaya başlamıştır. Bununla birlikte Beylikova ile ilişkisini hiçbir zaman koparmadığı söylenmektedir.

Mehmet Hoca’nın görev yeri olan Beylikova Çarşı Camii’ne 1976’da Hüseyin Çavuşoğlu Hoca imam olarak atanmıştır. Hüseyin Hoca’nın çoğu konuda istişare ettiği

¹⁹⁸ Bu bilgi emekli İmam-Hatip İsmail Perçinler’den alınmıştır. 15.05.2024.

Mehmet Sarıcaoğlu Hoca'nın isteği de bu yönde olmuştur. Eskişehir'in yürüyen Kur'ânlarından olan Hüseyin Hoca da Beylikova'da Kur'ân-ı Kerîm hizmetinde bulunmuştur. Ayrıca her öğle namazı öncesi ilmihal, hadis ve siyer dersleri vererek Kur'ân'da yer alan hükümlerin hayata nasıl tatbik edileceğine dair örnekler sunmuştur.

2.3.3. Çifteler İlçesi

Çifteler Yunan zulmüne maruz kalmış bir ilçedir. Cumhuriyet döneminde köy iken 1954'te ilçe merkezi olmuştur.¹⁹⁹ Çifteler'de iki tarihî cami vardır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde ilçede Kur'ân eğitim-öğretim faaliyetlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Cumhuriyet sonrası Kur'ân eğitimine dair bilgiler en erken 1970'li yıllarda görülmektedir. Bu tarihten önce de Kur'ân-ı Kerîm tedrisatının devam ettiği biliniyor olmasına rağmen bu tedrisatın kimler tarafından sürdürüldüğüne dair malumata rastlanılmamıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise Mandıralı Hâfız Mustafa İsmail Enç Hoca'nın talebe okuttuğu ve hâfız yetiştirdiği aktarılmaktadır. Kuvvetli hâfızlardan olan İsmail Hoca yirmi yıl boyunca hatimle teravih kıldırmıştır.²⁰⁰

Çifteler'de Kur'ân-ı Kerîm'in hayat rehberi olduğu bilinci tam olarak yerleşmemiştir. Buna rağmen 2023'te Pazaryeri Cami İmam-Hatibi Hâfız Yusuf Binici oldukça önemli ve gerekli bir proje başlatmış ve görevli olduğu camiinin Kur'ân kursunda okula devam eden çocuklara yönelik hâfızlığa hazırlık sınıfı açmıştır. Eğitim, talebelerin okul derslerinden sonra, Salı, Çarşamba ve Perşembe olmak üzere haftada üç gün devam etmektedir. Kursu devam eden yaklaşık yirmi talebe vardır. Kendisinin de hâfız olması hasebiyle hâfızlık tekniklerine vâkıf olan Yusuf Hoca, talebelerine talim, tecvid ve tashîh-i hurûf dersleri vermektedir. Talebelerin öncelikli olarak akıcı okuyuşa ve sağlam bir tecvid bilgisine sahip olmaları hedeflenmiştir. Dolayısıyla yapılan çalışmalar bu hedef doğrultusunda ilerlemektedir. (Ek-8)

İlçede Kur'ân eğitimi için maddî imkanlar üst seviyededir. Gerekli yönlendirmeler yapılarak talebelerin bu imkanlardan yararlanmaları sağlanmıştır. Talebeler kursa geldiklerinde öncelikle ikram verilmekte ve böylece ders öncesi dinlenmeleri sağlanmaktadır. Bu ikramlar esnaflar tarafından karşılanmaktadır.

¹⁹⁹ "İlçemizin Tarihçesi", *Çifteler Kaymakamlığı* (Erişim 22 Nisan 2024).

²⁰⁰ Bu bilgiler Çifteler İlçe Müftüsü Cihan Eker ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 30.04.2024.

Dinlenme faslının ardından derse geçilmekte, ardından günlük okumalar puanlama yöntemiyle takip edilmektedir. Ayrıca talebelerin ezberlemesi gereken sureler hem Hoca tarafından tahtaya yazılmakta hem de talebeler bunun için tahsis etmiş oldukları deftere kendi el yazıları ile yazmaktadırlar. Böylece ezberlemeleri kolaylaştırırken diğer yandan Arapça yazı becerileri gelişmektedir.

Yusuf Hoca talebeleri yormayan ve Kur'ân'ı sevdiren bir yaklaşım sergilemektedir. Bu yaklaşımın olumlu neticeleri görülmeye başlanmış ve bir talebe il merkezinde bulunan Ziyapaşa Kur'ân Kursu'nda hâfızlığa başlamıştır. İki talebe de yakın zamanda aynı yerde hâfızlığa başlayacaktır.²⁰¹

Benzer bir yöntem kız öğrenciler için de uygulanmaya çalışılmaktadır, ancak sistemli bir tedrisat sürdürülememektedir. Bunun belli başlı birkaç nedeni olmakla beraber en büyük etken aile yönlendirmesinin eksik olmasıdır. Ailenin hâfızlık tedrisatının ehemmiyetinden haberdar olmaması durumunda devamlılık sağlanamamaktadır. Genel durum bu şekilde olsa da Kur'ân-ı Kerîm'i olması gerektiği gibi -harflerin hakkını ve müstehakkını vererek- okuyan kız talebeler de yetişmiştir.

2.3.4. Günyüzü İlçesi

Günyüzü, Cumhuriyet dönemine kadar Kozağacı ismiyle bilinen bir köydür. 1932'de nahiye, 1990'da ise ilçe statüsüne kavuşmuştur.²⁰² Günyüzü, Eskişehir il merkezine 135 km uzaklıkta yer alan küçük bir ilçedir.

Eskişehir'in manevî mimarlarından kabul edilen Ali Rıza Öztürk Hoca, 1934'te Günyüzü'nde dünyaya gelmiştir. İlk Kur'ân eğitimini 6-7 yaşlarında iken babası Ömer Hoca'dan almıştır. İlkokulu bitirdikten sonra ilim tahsil etmek için Polatlı'ya gitmiştir. Polatlı'da Müftü Hasan Coşkun Hoca'dan eğitim almıştır. Ardından birçok doğu ilini gezerek ilim yolculuğuna devam etmiştir.

Ali Rıza Hoca, Kur'ân ve Arapça öğrenmenin yasak olduğu malum fırtınalı devirde çok zorluklar yaşadığını söylemektedir. Öğrenim gördüğü camide kötü bir intiba olmaması için bir elinde süpürge, diğer elinde kitap ile Arapça öğrenmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamak için gerekli olan ilmin temelini de orada atmıştır. Ardından çeşitli bölgelerde farklı hocalardan dinî ilimler ile Arapça dersleri almaya

²⁰¹ Bu bilgiler Pazaryeri Cami İmam-Hatibi Hâfiz Yusuf Binici ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 30.04.2024.

²⁰² "Tarihi Günyüzü" (Erişim 27 Şubat 2024).

devam etmiştir. Günyüzü, Ali Rıza Hoca'nın ilk görev yeridir. Burada altı sene imamlık, vaizlik ve Kur'ân kursu hocalığı yapmıştır. İlçede yetiştirdiği birçok talebe bulunmaktadır.²⁰³ (Ek-9)

Şerafettin Demirkaya, 1942'de Günyüzü nahiyesinin Kuzören köyünde dünyaya gelmiştir. Köyde görevli hocayı örnek almış ve çocuk yaşta hem dünyasını hem de ahiretini mamur etme düşüncesiyle hoca olmaya karar vermiştir. Buradan anlaşılıyor ki hayat tarzıyla örnek olan bir hocaefendi Kur'ân hizmetinde bulunmuş ve ömrünü hâfiz yetiştirmeye adanmış Şerafettin Hoca'nın yetişmesine vesile olmuştur. Şerafettin Hoca 1960'da ilim tahsil etmek için Konya'ya gitmiş ve oraya yerleşmiştir.²⁰⁴

Zikredilenler dışında Günyüzü'nde Kur'ân'a hizmet eden ve hâfiz yetiştiren bazı hocaların isimleri şöyledir: Hulusi Horozoğlu (öl. 1978), Mevlüt Toprak (öl. 2020), Kemal Yardımcı (öl. 2021), Ali İhsan Destici (öl. 2023). Bu hocaefendiler iyi birer Müslüman ve âlim kişiler olarak bilinmektedirler.²⁰⁵

2.3.5. Han İlçesi

Han ilçesi, Osmanlı döneminde Barçınlı adında bir kazadır. 1963'e kadar Afyon'un Emirdağ ilçesine bağlı kalmış, sonrasında Çifteler ilçesine bağlanmıştır. 1990'da ise Han ismiyle ilçe olmuştur. Bir rivayete göre Yunanlılar Han'da bulunan tarihî Hüsrev Paşa Camii'ni yakmış, ancak daha sonra camide Bizans dönemine ait yapılar görünce ateşi söndürmüşlerdir.²⁰⁶

Han'da sürdürülen Kur'ân-ı Kerîm öğretimi hakkında yeterli bilgi edinebilmek için Hüsrev Paşa Camii'nden bahsetmek yerinde olacaktır. Zira 17. yy.dan günümüze ulaşan bu caminin içine girildiğinde farklı bir maneviyat hissedilmektedir. Benzer bir ifadeyi E. Brandenburg da kullanmış ve bu heybetli yapının insan üzerinde oldukça etkileyici bir izlenim bıraktığını söylemiştir.²⁰⁷ (Ek-10)

19. yy. ortalarına kadar oldukça işlek bir konumda bulunan Han, Anadolu demiryolunun yapılmasıyla beraber yavaş yavaş unutulmuştur. Hüsrev Paşa Cami, önceden büyük bir kilise iken daha sonra minare eklenerek camiye dönüştürülmüştür.

²⁰³ Bu bilgiler emekli İmam-Hatip Ali Rıza Öztürk ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 01.05.2024.

²⁰⁴ "Din Hizmetinde Bir Ömür 5.Bölüm", haz. Konya İl Müftülüğü.

²⁰⁵ Bu bilgiler Kur'ân Kursu Öğreticisi Saliha Yardımcı'dan alınmıştır. 27.05.2024.

²⁰⁶ "İlçemizin Tarihçesi", *Han Kaymakamlığı* (Erişim 22 Nisan 2024).

²⁰⁷ Brandenburg, "Über byzantinische und seldschukische Reste im Gebiet des Türkmen-Dag", 19/100.

Yapılan çalışmalarda ortaya çıkan Bizans dönemine ait mimarî parçaların görülmesi de bu bilgiyi destekler niteliktedir. Bu önemli tarihî eserin birtakım başarısız restorasyon çalışmalarına maruz kalması neticesinde duvarlarındaki kalem işi yazılar ile süslemelerin silindiği bilinmektedir.²⁰⁸

Osmanlı döneminde camilerin Kur'ân eğitim merkezleri olarak kullanıldıkları hakikattir. Hüsrev Paşa Cami için de aynı durum söz konusudur. Han ilçesinde meskûn kişilerin ifadelerine göre eski yıllarda bu camide çok sayıda hâfız yetişmiştir. Eskisi gibi olmasa da günümüzde cami içinde Kur'ân eğitimi devam etmektedir. Caminin sol tarafında bir paravan yardımıyla ayrılan bölmede ilçe müftüsü Hüseyin Fatih Bilgiç'in eşi Yasemin Hoca tarafından bayanlara Kur'ân eğitimi verilmektedir. (Ek-11)

Han'da Cumhuriyet sonrası Kur'ân-ı Kerîm öğreten hocalar araştırıldığında ilk olarak halk tarafından Abaza Hoca olarak tanınan Sami Hoca'nın²⁰⁹ ismiyle karşılaşılmaktadır. Hocalar genel itibariyle lakapları ile maruf oldukları için Sami Hoca'nın soyadını bilen birine rastlanılmamıştır. Ancak Han'da yaşayan hemen herkes Hocaefendi'yi tanımaktadır. (Ek-12) Sağlam hâfızlardan olduğu ve ilçede çok sayıda hâfız yetiştirdiği rivayet edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in öğretilmesi ile meşgul olanlar arasında Hüsrev Paşa Camii'nde yirmi beş yıl görev yapan Şaban Başaran (öl. 2010), İbrahim Hoca ve Basri Hoca'nın²¹⁰ isimleri de zikredilmektedir.²¹¹

İlçe nüfusunun yaklaşık iki bin olması ve genç nüfusun bulunmaması buradaki Kur'ân kursunu oldukça olumsuz etkilemektedir. Hüsrev Paşa Cami İmam-Hatibi Enis Sağlam, olumsuz etmenlere rağmen Kur'ân-ı Kerîm'i hiç bilmeyen birçok kişiye Kur'ân öğrettiklerini ifade etmektedir.

2.3.6. İnönü İlçesi

İnönü, Osmanlı döneminde Söğüt kazasına bağlı bir köydür. 1920'de Yunan işgaline uğramış ve 4 Eylül 1922'ye kadar -on altı ay- işgal altında kalmıştır. İşgalden

²⁰⁸ Semavi Eyice, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/46-47.

²⁰⁹ Okuttuğu talebelere hayatta olanların yaşları 70-80 civarındadır. Dolayısıyla Sami Hoca'nın 1950-1960'lı yıllarda Kur'ân eğitim faaliyetlerinde bulunduğu söylenebilir.

²¹⁰ İsimleri aktaran kişi, hocaların soyadlarını hatırlayamadığı için yer verilmemiştir.

²¹¹ Bu bilgiler Hüsrev Paşa Cami İmam-Hatibi Enis Sağlam ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 30.04.2024.

sonra, 1923'te Bilecik'in Söğüt ilçesine bağlı bir köydür. 1926'da Bozüyük'e bağlanan İnönü, 1963'te Eskişehir'in merkez ilçesinde bağlanmış ve 1987'de ilçe olmuştur.²¹²

Osmanlı zamanında ilçe bünyesinde çok sayıda cami, medrese, mektep ve tekke bulunmaktadır. Bu durum, ilçede dinî faaliyetlerin yoğun olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Şeyh Kuddusî (Alçengel) Camii'nde yapılan restorasyon çalışmaları esnasında bulunan cübbe ve sarık da Kur'ân eğitiminin varlığına bir delildir. (Ek-13) Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra Kur'ân-ı Kerîm eğitim ve öğretiminin devamlılığı sağlanamamıştır.²¹³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kısıtlı bir şekilde olsa dahi Kur'ân öğretiminin devam ettiği tahmin edilebilir bir durumdur. Zira kahir ekseriyeti Müslüman bir ülkede Kur'ân eğitiminden hâli bir yer düşünülemez. Fakat bu yıllarda Kur'ân-ı Kerîm öğreten kişilere dair detaylı bilgiye rastlanılmamıştır.

İnönü'de sürdürülen Kur'ân-ı Kerîm eğitim-öğretim faaliyetlerinin günümüzdeki durumuna bakıldığında resmî kurumlardan ziyade cemaatlerin aktif olduğu görülmektedir. Kur'ân eğitiminin resmî boyutta devamlılığının sağlanamamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. En büyük etken ise ilçe halkının bu eğitime rağbet etmemesidir.

2.3.7. Mahmudiye İlçesi

Mahmudiye, Yunan zulmüne maruz kalmış ilçelerden biridir. Önce halkın hayvanlarına el koyan ve evlerine zarar veren Yunanlılar, Sakarya Savaşı'ndan kaçarken sağlam kalan evleri de yakıp yıkmıştır. 1921'de ise düşman işgalinde kurtarılmıştır. Mahmudiye, 1954'te ilçe merkezi olmuştur.

Mahmudiye'ye ait eski tapu kayıtlarında Mahmud Sâni Vakfı'na rastlanılmaktadır. Bundan dolayı Mahmudiye adının kaynağının II. Mahmut olduğu söylenmektedir.²¹⁴

İlçe halkının geneli ahirete yönelik çalışmaları benimsememiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm eğitimini doğrudan etkilemektedir. Her şeye rağmen Kur'ân öğretme gayretinde olan hocalar olmuştur. Bu hocalardan biri 1960'lı yıllardan itibaren yaklaşık yirmi sene Mahmudiye Merkez Kur'ân Kursu öğreticiliği yapan Adem

²¹² "Tarihi ve Coğrafi Yapı" (Erişim 05 Aralık 2023).

²¹³ Bu bilgi İnönü İlçe Müftüsü Özcan Cihangir ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 13.05.2024.

²¹⁴ "Tarihçe", *Mahmudiye Kaymakamlığı* (Erişim 23 Nisan 2024).

Hoca'dır. Sert mizacı ile bilinen Adem Hoca çok sayıda kişiyi Kur'ân ile buluşturmuştur.

İlçede Kur'ân öğretimi çoğunlukla belli başlı mahalle hocaları tarafından yapılmıştır. 1970'li yıllarda ilçede görev yaptığı bilinen İlyas Gürsoy bu hocalardan biridir. İlçe merkezinin genel durumu, Kur'ân öğretme gayretinde olan hocaların olmaması durumunda Kur'ân eğitiminin durma noktasına gelebileceğini göstermektedir. Kur'ân eğitimine talep olmaması sebebiyle hâfızlık eğitimi veren bir kurum da bulunmamaktadır.

Mahmudiye'ye bağlı Doğanca köyünde sistemli bir Kur'ân eğitimi yapılmıştır. 1980'li yıllarda köydeki yatılı Kur'ân kursunda görev yapan Nafi Yanık Hoca (öl. ?) birçok talebe yetiştirmiştir. Yetiştirdiği talebelerden imam olanlar olmuştur. Bu kişiler Nafi Hoca'dan aldıkları Kur'ân eğitiminin çok faydasını gördüklerini söylemektedirler. Nafi Hoca'nın hayatına dair detaylı bilgimiz olmasa da talebelerinin ifadelerine binaen Kur'ân okuma usûllerine riayet eden bir Hocaefendi olduğu söylenebilir.

Mahmudiye'de Kur'ân öğrenimi için talep bulunmamaktadır. Bu durum yaz Kur'ân kurslarını da etkilemektedir. Çocuklar genellikle Kur'ân öğrenmek amacıyla değil, arkadaş ortamında bulunmak amacıyla veya kursta verilen ikramlar sebebiyle kursa gelmektedir. Kur'ân'ı iyi bir şekilde öğrenmek veya hâfız olmak isteyenler ise çoğunlukla il merkezine gitmektedir.²¹⁵

2.3.8. Mihalgazi İlçesi

Mihalgazi'nin eski ismi Gümele'dir. Önceleri Söğüt'e bağlı bir bucak iken 1946'da Eskişehir iline bağlanmış, 1957'de ise Sarıcakaya ilçesine bağlanmıştır. Gümele'nin ismi 1988'de Mihalgazi olarak değiştirilmiş ve 1990'da ilçe statüsüne kavuşmuştur.²¹⁶

Cumhuriyet öncesi Mihalgazi'de medreseler ve mektepler olduğu bilinmektedir.²¹⁷ Bu sebeple Kur'ân eğitim-öğretiminin köklü bir geçmişi olduğunu söylemek mümkündür. Medreselerin ilgası ile birlikte bu binaların akıbetine dair bilgiye rastlanılmamıştır.

²¹⁵ Bu bilgiler emekli İmam-Hatip Numan Özsarı ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 30.04.2024.

²¹⁶ "İlçemiz Tarihçesi", *Mihalgazi Kaymakamlığı* (Erişim 06 Ocak 2024).

²¹⁷ Bk. 1.3.2. Medreseler, 1.3.3. Mektepler.

Cumhuriyet arşivinde yer alan bilgilere göre, 1924'te Mihalgazi nahiyesinde Halil Efendi ve Aziz Efendi imamlık vazifesini yürütmüşlerdir. Aynı yıllarda Sarıkaya Camii'nde²¹⁸ vazifeli olan Kütahyalı Raşid Efendi'nin vefatına dair bir bilgi yer almaktadır.²¹⁹ İsmi anılan zatların Kur'ân-ı Kerîm öğrettiklerine dair bir belge bulunmamakla birlikte, görevleri gereği talebe yetiştirmiş olduklarını söylemek mümkündür.

Hatice Hoca (öl. 1960?) olarak bilinen bir hanım genç yaşta eşini kaybedince köyün çocuklarına Kur'ân öğretmeye karar vermiş ve vefatına kadar bu vazifeyi sürdürmüştür. Sabahın erken saatlerinde Kur'ân öğretimine başlamış, akşama kadar çocukları okutmaya devam etmiştir. Kendine vazife edindiği işi yalnızca Allah rızası için yapan Hatice Hoca, bu işten maddî bir kazanç elde etmemiştir.

Körük Hafız Dayı lakaplı Mehmet Ünal, köyde imam-hatiplik yapan ve ömrünü Kur'ân ile geçiren bir hocadır. Emekli olduktan sonra evinin bir odasını medreseye çevirerek erkek talebeler için Kur'ân-ı Kerîm eğitimi vermiştir. Bununla birlikte hâfızlık yaptırdığı talebeler de olmuştur.

Mehmet Ünal Hoca ile aynı dönemde Kur'ân-ı Kerîm öğretmeye ve talebe yetiştirmeye devam eden bazı hocaların isimleri şöyledir: Mehmet Emin Hoca, Neşet Hoca ve Molla Dayı. Mezkûr hocalar yaptıkları hizmetler ile yâd edilmektedirler.

Mihalgazi ilçesine bağlı Bozaniç köyünde yaşamış olan Mustafa Yürekli (öl. 2005) Kur'ân hizmetkârı hocalardan biridir. Kur'ân öğretiminin çok zor şartlarda sürdürüldüğü 1940-1950'li yıllarda talebe okuttuğu ve hâfız yetiştirdiği bilinmektedir. Benzer şekilde Karaoğlan köyünde Kayım Hâfız (öl. 2020?) lakabıyla tanınan ve aynı zamanda Hacı Hilmi Efendi'nin talebesi olan bir Hocaefendi de hâfız yetiştirmiştir.²²⁰

Mihalgazi'de Kur'ân-ı Kerîm öğretim faaliyetlerinde bulunan bir başka hoca, Kayım Hâfız'ın talebelerinden Hâfız Mehmet Atik'tir. Mehmet Hoca Kur'ân öğrenmek isteyen hiç kimseyi geri çevirmemiştir. Ömrünü Kur'ân ile geçiren ve çok sayıda talebe yetiştiren bir hocaefendidir.²²¹

²¹⁸ Mihalgazi'nin ilçe olmasıyla beraber Sarıcakaya ilçe sınırları içinde kalmıştır.

²¹⁹ Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Diyanet İşleri Reisliği (51-0-0-0)*, No. 2, Gömlek No. 12, Sıra No. 25; Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Diyanet İşleri Reisliği (51-0-0-0)*, No. 2, Gömlek No. 14, Sıra No. 1.

²²⁰ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Hüseyin Çavuşoğlu ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 31.01.2024.

²²¹ Bu bilgi Hâfız Mehmet Atik'ten alınmıştır.09.05.2024.

2.3.9. Mihaliççık İlçesi

Mihaliççık 1915'e kadar Ankara'nın bir ilçesidir. 1921'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Mihaliççık'ın ormanları ateşe verilmiş, köyleri yıkılmıştır. Ayrıca Mihaliççık halkı, ilçe merkezinde bulunan tarihî Cami-i Kebir'e toplanarak Yunan askerleri tarafından cami ile birlikte diri diri yakılmıştır. (Ek-14) Merkezde sadece karargâh olarak kullanılan Hâfız Hasan'ın evi ile Ulu Camii'nin (Cami-i Kebir) minaresi sağlam kalmıştır. İlçe, 20 Eylül 1921'de işgalden kurtarılmıştır.²²²

Mihaliççık'ta Kur'an eğitiminin seyri araştırıldığında Abdülgafur Efendi'nin (Özgüroğlu) din eğitimi faaliyetlerinde bulunan bir zat olduğu bilgisine ulaşılmıştır. (Ek-15) Abdülgafur Efendi 1859'da Mihaliççık'a bağlı Obruk köyünde doğmuştur. Hâfızlığını köyünde tamamladıktan sonra 1872'de Ankara'ya giderek Köspazarı Medresesi'nde öğrenim görmüştür. 1884'te memleketine dönmüş ve Mihaliççık Müftüsü Mehmet Tevfik Efendi'den ilim tahsil ederek müderrislik icâzeti almıştır. Ardından Obruk Medresesi'nde talebe yetiştirmeye başlamıştır. 1902'de Mihaliççık'a müftü olarak tayin edilmiştir. Müftülük vazifesinin yanında Obruk ile Halidiye Medreselerinde fahrî hocalık yapmıştır. 1940'ta Mihaliççık Müftüsü iken vefat etmiştir.²²³ Abdülgafur Efendi'nin Cumhuriyet'ten önce sürdürdüğü görevine Cumhuriyet'ten sonra da devam etmesi ve talebe yetiştirmiş olması muhtemeldir.

Cumhuriyet öncesi ilçe merkezindeki dinî hareketlilik, Cumhuriyet sonrasında daha çok köylerde görülmektedir. Örneğin Kavak köyünde ikamet eden Hâfız Bekir'in Osmanlı'nın son dönemlerinde yetiştiği ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kur'an öğretim faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Hâfız Bekir, Kur'an okumanın ve okutmanın yasaklandığı yıllarda da Kur'an hizmetine devam etmiştir.

Her türlü dinî eğitim faaliyetinin engellendiği yıllarda yaşayan ve köyde çobanlık yapan bir Hocaefendi'nin²²⁴ hayvanları otlatmaya götürürken yanına birkaç çocuk aldığı ve hayvan üstünde onlara Kur'an-ı Kerim öğrettiği aktarılmaktadır. Böylece dikkat çekmeden Kur'an hizmetini sürdürmüştür.²²⁵

²²² "Mihaliççık Tarihi", *Mihaliççık Belediye Başkanlığı* (Erişim 23 Nisan 2024).

²²³ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları I* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 193-194.

²²⁴ Mezkûr hocaefendinin ismine ulaşılammıştır.

²²⁵ Bu bilgiler Mihaliççık Çarşı Cami İmam-Hatibi İsmail Uyumaz ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 02.05.2024.

Mihalıççık'a bağlı Narlı köyünde de Kur'ân eğitiminin zor şartlarda devam ettiği bilinmektedir. 1947-1949 yıllarında ahırda, öküzlerin arkasında hâfızlık yapıldığı rivayet edilmektedir. Bu şartlarda yapılan hâfızlık, riyadan uzak ve ihlâs ile yapılan ibadetlerin en büyük örneklerinden biridir. Aksi takdirde böyle bir ortamda daimi bir Kur'ân öğretiminden söz edilemezdi.

1957-1960 yılları arasında Kur'ân öğretimi ile meşgul olan Düzceli Çerkez Haşım Dere Hoca tarafından sekiz hâfız yetişmiştir. Bu kişilerin isimleri şöyledir: Fahrettin Çambel, Necati Kaya, İrfan Günsel, Ali Erdoğan, Hüseyin Çelik, Akif Turgut, Gürbüz Gölcük ve İbrahim Kapusuz.

Hâfızlar için düzenlenen merasim enteresan bir tarihe -27 Mayıs 1960 Cuma günü- ihtilalin olduğu güne denk gelmiştir. Bu merasim için İstanbul'dan gelen Hâfız Burhan ve Hâfız Şakir Hocalar ihtilal sebebiyle bir hafta boyunca köyde kalmışlar, sokağa çıkma yasağı sona erdikten sonra İstanbul'a dönebilmişlerdir.²²⁶

Haşım Hoca Narlı köyündeki vazifesinin ardından sırasıyla Tepebaşı Hacı Seyit Cami ve Odunpazarı Kurşunlu Camii'nde imam-hatiplik yapmıştır. Emekli olduktan sonra Düzce'ye taşınmış ve orada vefat etmiştir.

1940-1950'li yıllarda Mihalıççık ilçesine bağlı Saray köyü, Seki köyü ve Sekiören köyünde de Kur'ân eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü ve bu köylerde hâfızlar yetiştirildiği bilinmektedir.

İlçede imamlık yapan Kurrâ Hâfız Fahrettin Hoca da Kur'ân hizmetkârı bir zattır. Özellikle çocuklara karşı merhametli davranışlarıyla ve Kur'ân eğitimindeki titizliği ile tanınmaktadır. Hâfızların eğitimine de özel bir önem veren Fahrettin Hoca'nın, geçmiş yıllarda ezberden mukabele okumayan hâfızlara besmele dahi çektirilmediğini söylediği aktarılmaktadır.

Eski zamanlarda yüzlerce hâfızın yetiştiği ilçe merkezinde, 1925-1960 arasında yetişen nesil ne yazık ki dinî eğitim görmemiştir. Bu durumun acı sonuçları ise Kur'ân bilmeyen cami cemaati olarak görülmektedir. Hususen 1930-1940'lı yıllarda doğan ve o yıllarda Kur'ân'ı öğrenen kişilere sorulduğunda ailede veya yakın çevrede bilen birilerinden eğitim aldıklarını ifade etmektedirler.²²⁷ (Ek-16)

²²⁶ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yahya Tercan ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 29.04.2024.

²²⁷ Bu bilgiler Mihalıççık Çarşı Cami İmam-Hatibi İsmail Uyumaz ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 02.05.2024.

Halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin vatandaşlarının dinini öğrenmek ve gerekliliklerini hayatlarına geçirmek en büyük haklarından biridir. Doğru bir dinî eğitim alamayan, inandığı dinin kitabını okuyamayan kişinin büyük bir kayıp yaşayacağı aşikardır. Mihalıççık ilçesinin, bu açıdan, hazin bir durumu olduğu söylenebilir. Bu iddianın en büyük delillerinden biri ise Cumhuriyet öncesinde ilçe merkezinde bulunan medresedir. Söz konusu medrese, faal olduğu dönemde ilçenin dinî ihtiyaçlarının neredeyse tamamını karşılayan bir merkez konumundadır. Aynı zamanda bu medreseden çok sayıda hâfız yetiştiği rivayet edilmektedir. Ancak ne yazık ki Cumhuriyet'ten sonra medrese yıkılmıştır. Günümüzde ise yalnızca bir mahalle ismi olarak anılan medresenin arsasında 1926'da inşa edilen Çarşı Cami bulunmaktadır. (Ek-17)

2.3.10. Sarıcakaya İlçesi

Sarıcakaya'nın eski ismi Bunaklar'dır. Önceden Söğüt'e bağlı bir köy iken 1925'te vilayet olmuştur. 1944'te Eskişehir'e bağlanmış, 1957'de ismi Sarıcakaya olarak değiştirilmiştir. 1958'de ise ilçe merkezi statüsüne ulaşmıştır.²²⁸

Sarıcakaya din eğitimi açısından zorlukların yaşandığı ilçelerden biridir. Kendini talebe yetiştirmeye adanmış hocalar olduğu gibi, uzun yıllar resmî din görevlisi olarak görev yapmasına rağmen bir kişiye dahi Kur'ân öğretmemiş kişiler de olmuştur. Kur'ân hizmetinde bulunan hocalardan biri Cami-i Kebir Cami İmam-Hatibi Hacı Hüseyin Okur'dur. Hüseyin Hoca 1960'lı yıllardan önce Kur'ân-ı Kerîm öğretimini gizli bir şekilde yürütmüştür.²²⁹ Aynı yıllarda birkaç hâfız hocanın daha olduğu bilinmekte, ancak haklarında fazla malumat bulunmamaktadır.

Sarıcakaya'ya bağlı Laçın beldesinde Kur'ân aşığı Aziz Öztürk Hoca vardır. 1933 doğumlu olan Aziz Hoca, köyde talebe yetiştiren Hâfız Hakkı Hoca'da takriben otuz talebe ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm öğrenmeye başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenen ve baştan sona hepsini okuyan 4 kız, 4 erkek talebeye hatim töreni düzenlenmiştir. Hatim törenine şahit olan halkın Kur'ân eğitimine ilgisi artmış ve çocuklarını Kur'ân öğrenmeleri için yönlendirmiştir.

²²⁸ "Tarihçe", *Sarıcakaya Kaymakamlığı* (Erişim 06 Ocak 2024).

²²⁹ Bu bilgi Kurrâ Hâfız Hüseyin Çavuşoğlu ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 31.01.2024.

Hâfız Hakkı Hoca tören düzenlediği dört erkek talebeden önce A‘râf sûresinin 105-120 arası âyetlerini, daha sonra Şuarâ sûresinin 40-60 arası âyetlerini ezberlemelerini istemiştir. Bunun sonucunda bu dört talebenin hâfızlık yapabilecek kabiliyette olduklarına kanaat getirmiş ve hâfızlığa başlatmıştır. İki senede iki talebe hâfızlığını bitirmiş, iki talebeye ise bitirmek nasip olmamıştır. 1949’da Hakkı Hoca hacca gideceği için okuttuğu talebeleri Hâfız Hasan Akkuş’a götürmeye ve hac dönüşünde teslim almaya niyet etmiştir. Böylece Aziz Hoca’nın İstanbul macerası başlamıştır. (Ek-18)

Aziz Hoca, Hasan Akkuş’ta okurken Sübhaneke duasını on üç günde geçtiğini söylemektedir. Hakkı Hoca’nın Hac dönüşünde vefat etmesi üzerine 1951’in Mayıs ayına kadar Nuruosmaniye Cami Yatılı Kur’ân Kursu’nda kalmış ve hâfızlığını orada ikmal etmiştir. (Ek-19) Hocaefendi’nin anlattığına göre, Kur’ân kursunun yatakhane için ayrı bir bölmesi yoktur. 1950’de Hacı Süleyman Çakır (öl. 1971)²³⁰ tarafından Nuruosmaniye Kur’ân Kursu’nun karşı tarafında bulunan metruk derslane onarılmış, ranza getirilmiş ve talebelerin kullanımına sunulmuştur.

Aziz Hocaefendi 1957’de kendi köyünde fahrî olarak başladığı imam-hatiplik vazifesine 1977’de kadroya geçerek sürdürmüştür. O tarihten beri talebe okutmaya ve hâfız yetiştirmeye devam etmektedir. Elektriğin, gaz yağının veya mumun olmadığı, olsa bile alacak paranın olmadığı bir dönemde 11 hâfız yetiştirmiştir. Aziz Hoca, o günkü şartları ifade etmek adına, otuz ay boyunca askerlik yaptığını ve buna rağmen askerliğin imamlıktan on kat kolay olduğunu belirtmektedir. 1985’te emekli olsa da “din görevlisinin emeklisi olmaz” düsturunca Kur’ân hizmetini evinde ifa etmektedir.²³¹

Aziz Hoca imam-hatip olmanın yalnızca beş vakit namaz kıldırmaktan ibaret olmadığını, nitekim imam olmasaydı da namazların kılınacağını ifade etmektedir. Bu sebeple, imam-hatiplik ile vazifeli olan kişilerin bu görevi şuurlu bir şekilde sürdürmelerini tavsiye etmektedir. Aziz Hoca’nın oğlu İmam-Hatip Lütfullah Öztürk Hoca da babasının nasihati üzerine 1992’den beri talebe okutmaktadır.²³² Kesin olarak

²³⁰ Eskişehir’in gereği gibi hatırlanmayan hayırsever iş insanıdır. Kazancının büyük bir çoğunluğunu hayır işlerine harcamıştır.

²³¹ Bu bilgiler Hâfız Aziz Öztürk ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 20.05.2024.

²³² “Aziz Öztürk - Din Hizmetine Adanmış Ömürler 61.Bölüm”, ts.

ifade etmek mümkündür ki Hocaefendi Kur'ân hizmetkârı olmanın ve Kur'ân ahlakıyla ahlaklanmanın nasıl olacağına canlı bir örneğidir. (Ek-20)

2.3.11. Seyitgazi İlçesi

Seyitgazi, Osmanlı döneminde İstanbul-Bağdat demiryolu üzerinde bir konaklama merkezi olması sebebiyle oldukça önemli bir yer haline gelmişken zaman içinde bu önemini kaybetmiştir. Birtakım idarî değişikliklerin ardından 1922'de ilçe olan Seyitgazi, Eskişehir'in küçük bir ilçesidir.²³³

İlçe merkezinde Seyyid Battal Gazi Külliyesi yer almaktadır. 13. yy. başlarında kayalık ve geniş bir alana inşa edilen külliye, türbe, cami ve medreseden müteşekkildir. Osmanlı döneminde külliye birkaç yapı daha eklenmiştir.²³⁴ Medrese müfredatında Kur'ân-ı Kerîm dersinin yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla külliye içinde yer alan medresede yüzyıllar boyu Kur'ân okunduğu ve okutulduğu sonucuna ulaşılabilir. Günümüzde ise medreselerin mülgası sebebiyle herhangi bir ders yapılmamaktadır.

Merkezde yer alan bir başka tarihî yapı ise 16. yy.a ait Şeyh Şücâüddin Külliyesi'dir. Bir tasavvuf erbabının, dolayısıyla Kur'ân'dan ayrı düşünilemeyen bir zatın ismiyle müsemmâ olan külliye küçük bir cami de vardır. Geçmiş yıllarda camide Kur'ân öğretildiğini varsaymak mümkündür. Ancak günümüzde Kur'ân eğitimi verilmemekle beraber vakit namazlarına dahi gelen kimse bulunmamaktadır. Şüphesiz ki bunda ilçe nüfusunun çoğunluğunu Alevî grupların oluşturmasının yadsınamaz bir etkisi vardır. Tarihe tanıklık eden cami duvarlarının tekrar Kur'ân sedalarıyla yankılanacağı günlerin gelmesi umulmaktadır.

Seyitgazi ilçesine bağlı Kırka mahallesi, merkezden biraz daha büyük bir yerleşim yeridir. Kırka'da Kur'ân hizmetinde bulunan Mehmet Ali Efendi (öl. 1969?),²³⁵ hâlâ halkın büyük çoğunluğu tarafından hatırlanmakta ve hayırla yâd edilmektedir. Yalnızca Kırka'dan değil, çevre köylerden de Mehmet Ali Efendi'den ders almak için gelenler olmuştur. Ayrıca Afyon, Kütahya ve Eskişehir gibi yakın

²³³ "İlçemizin Tarihçesi", *Seyitgazi Kaymakamlığı* (Erişim 23 Nisan 2024).

²³⁴ Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11.-15. Yüzyıllar Mimarisi)*, 115.

²³⁵ Mehmet Ali Efendi, Kurtuluş Savaşı esnasında Yunanlılar tarafından esir alınmış ve 8 sene Mısır'da esir olarak kalmıştır. Savaştan sonra kendisine maaş bağlanmak istenmiş olsa da kabul etmemiş ve bu paranın ihtiyaç sahibi kişilere verilmesini sağlamıştır.

illerde ikamet eden bazı alimlerin birtakım dinî problemlerin çözümü için Mehmet Ali Efendi ile istişare etmeye geldikleri bilinmektedir.²³⁶ (Ek-21)

Seyitgazi Merkez Camii'nde Yaşar Candemir (öl. 1991) Hoca Kur'ân-ı Kerîm hizmetinde bulunmuştur. Ancak Yaşar Hoca'nın il merkezine gitmesiyle beraber ilçede Kur'ân öğretmeye devam edecek alanında yetkin biri kalmamıştır. Bunun neticesinde Seyitgazi'deki Kur'ân eğitimi canlılığını yitirmiştir.²³⁷

1990'dan beri Kırka'da Kur'ân-ı Kerîm eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan hocalardan biri Selahattin Genç'tir. Selahattin Hoca'nın ilk görev yeri yatılı bir Kur'ân kursudur. 30 yatılı ve 30 gündüzlü olmak üzere 60 talebesi olmuştur. Talebelerin iâşesi halktan toplanan yardımlarla temin edilmiştir. Hâfızlık yapabilme potansiyeli olan talebeler şehir merkezinde bulunan Ziyapaşa Kur'ân Kursu'na yönlendirilmiş ve bu durum 28 Şubat sürecine kadar devam etmiştir. (Ek-22)

Selahattin Hoca 1997'den sonra on beş yıl bayan talebeleri okutmuştur. Erkek hocaların bayan talebelere ders vermesinin yasaklanmasıyla birlikte yetişkin erkeklere yönelik Kur'ân dersleri vermeye başlamıştır. Kur'ân öğretmenin ne kadar değerli bir iş olduğunu ifade eden Selahattin Hoca, hayatının kalan kısmını da Kur'ân'a hizmet ile geçirmek istediğini belirtmektedir.

Seyitgazi ilçesinin bugünkü durumuna bakıldığında yalnızca 4-6 yaş Kur'ân kurslarının olduğu görülmektedir. Yetişkinlere yönelik Kur'ân kursunun bulunmaması temelde iki nedene bağlıdır. Bunlardan ilki ilçe nüfusunun az olması ve Kur'ân eğitimine talep olmaması, diğeri ise bölgenin büyük çoğunluğunun sit alanı olması sebebiyle yerleşim yeri probleminin olmasıdır.

2.3.12. Sivrihisar İlçesi

Sivrihisar, Eskişehir'in en büyük ilçesi olma özelliğine sahiptir. Aziz Mahmud Hüdâyî, Hızır Bey, Nasreddin Hoca ve Yunus Emre gibi âlimlerin Sivrihisar'da yetiştikleri kabul edilmektedir. Önceden Ankara vilayetine bağlı bir kaza iken 1912'de Eskişehir'e bağlanmıştır.²³⁸

²³⁶ Bu bilgiler emekli Kur'ân Kursu Öğreticisi Selahattin Genç ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 13.05.2024.

²³⁷ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

²³⁸ "Sivrihisar", *Eskişehir Valiliği* (Erişim 10 Mart 2024).

Sivrihisar ilmî yönden oldukça hareketli bir ilçedir. Cumhuriyet öncesi ilçede çok sayıda medrese olduğu bilinmektedir.²³⁹ Bu medreselerden Cafer Tayyar Medresesi'nde yetişmiş hocalardan biri Sivrihisar'ın son Sivrihisarlı müftüsü olan Mehmet Rasih Gündüz Efendi'dir. 1884'te doğan Rasih Efendi, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1926-1930 yılları arasında mektepte muallimlik yapmaya başlamış ve birçok talebe yetiştirmiştir. (Ek-23)

1930'da Sivrihisar Müftüsü Mehmet Ali Niyazi Efendi'nin (Erdoğan) vefat etmesiyle birlikte Rasih Efendi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın müftü adayları olarak 1000 kuruş maaş ile Sivrihisar müftülüğüne atanmıştır. Güçlü bir hatip olan Hocaefendi'nin Ulu Camii'nde verdiği vaazlar halk tarafından büyük bir heyecanla dinlenmiştir. O günlere şahit olanlar caminin dolup taşıdığını anlatmakta ve Rasih Efendi'ninengin ilminden bahsetmektedirler. Mehmet Rasih Gündüz, 1947'de, 63 yaşındayken Rahmet-i Rahman'a kavuşmuştur.

Sivrihisar Cafer Tayyar Medresesi'nde yetişen ve Cumhuriyet sonrası Kur'ân eğitimine devam eden bir diğer hocaefendi Çubukcu Sofu Mehmet Hoca'dır (öl. ?). Halk arasında Sofu Hoca olarak bilinmektedir. Çağdaşı Eşref Ünlüoğlu Hoca (öl. 1940) 1900-1940 yılları arasında Ulu Camii'nde müezzinlik yapmış ve talebe yetiştirmiştir. Her iki hoca da âlim ve salih kişiler olarak tanınmaktadır. (Ek-24)

Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden olan, hakkında fazla malumat edinemediğimiz, Babulluoğlu olarak bilinen Süleyman Gevrek Hoca da Kur'ân hizmetkârı ve çok sayıda talebe yetiştiren bir hocadır. (Ek-25) Tedrisatından geçen talebelerden biri olan Toşur Hoca lakaplı Süleyman Güvener'in Kur'ân-ı Kerîm'i çok güzel sesle okuduğu anlatılmaktadır. Hocası gibi ömrünü Kur'ân ile geçiren Toşur Hoca, namaz kıldırıldığı sırada vefat etmiştir. (Ek-26)

İlçe merkezinde Sobacı Oğlu Hâfız Hasan'ın hattat olduğu ve birçok Kur'ân-ı Kerîm nüshası yazdığı ifade edilmektedir. Hâfız Hasan'ın ve oğlu Hâfız Ömer'in Kur'ân hizmetinde bulunarak talebe okutmuş olmaları muhtemeldir. Mezkûr iki hocanın dışında merkezde ve köylerde Kur'ân tedrisatı ile meşgul olan hocaefendilerden bazıları şunlardır: Yenice Mahalle İmam-Hatibi Mustafa Efendi,

²³⁹ Bk. Tahsin Özalp, *Sivrihisar Tarihi* (Eskişehir: Tam-İş Matbaası, 1960).

İbrahim Efendi, Ali Efendi, Ömer Efendi, Hâfız Hüseyin, Çanak Mustafa, Ali Fevzi, Hasan Efendi, Osman Efendi ve Şefik Hoca.²⁴⁰

Sivrihisar'da çok sayıda tarihî cami ve medrese vardır. Ancak tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra Kılıç Mescidi ve Ak Cami gibi birçok tarihî eser yıkılmıştır. Tahminen 1940'lı yıllarda müftülük vazifesini yürüten Hâfız Tahsin Özalp (öl. 1971), Kur'ân eğitiminin yanı sıra bu eğitimin yapılacağı mekanları da muhafaza ederek hizmet etmiştir. (Ek-27) Bunlardan biri, 14. yüzyıl eserlerinden Aziz Mahmud Hüdâyî Camii'dir. Büyük camilerin yüz metre yakınında bulunan cami ve mescitlerin yıkılmasına karar verildikten sonra Sivrihisar'a da bir heyet gelmiştir. Buna göre, merkezde bulunan Ulu Camii'nin yakınlarındaki tüm ibadethaneler yıkılacaktır. Tahsin Hoca, gelen heyeti Ulu Camii'nden Aziz Mahmud Hüdâyî Camii'ne yolu uzatarak götürmüş ve böylece caminin yıkılmasını engellemiştir.²⁴¹ (Ek-28)

Camiler geçmiş yıllarda Kur'ân eğitim merkezi olma özelliğine sahiptir.²⁴² Dolayısıyla ilçede bulunan tarihî camilerde Kur'ân eğitim ve öğretiminin asırlarca devam ettiği söylenebilir. Günümüzde ise bu camilerin bazılarında -belirli yıllarda sekteye uğramış olsa da- Kur'ân-ı Kerîm öğretim faaliyetleri sürdürülmektedir. Bununla beraber lafzın anlaşılması amacıyla meal dersleri de verilmektedir. (Ek-29)

Eskişehir'in manevî açıdan gelişmesine oldukça önemli katkıları olan Ali Rıza Öztürk Hoca,²⁴³ 1966'da Sivrihisar'a gelerek Ulu Camii'nde iki sene fahrî vaiz, iki sene de imam-hatip olarak görev yapmıştır. Görev esnasında o zamanlar yürürlükte olan 163. madde²⁴⁴ bahane edilerek tutuklanmış ve 45 gün Sivrihisar'da hapis yatmıştır. Hocaefendi'nin suçu ise "ben şeriatçıyım" demesidir. 45 günün ardından Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmıştır.

Mahkemede hakim Ali Rıza Hoca'ya şeriatçı olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine Hocaefendi "Ben imam-hatibim, ayrıca fahrî vaizim. Eğer Kur'ân-ı

²⁴⁰ İsimleri verilen Hocaların hayatlarına dair malumata ulaşılamamıştır. Ancak 1960'ta sağ oldukları bilgisi vardır. Bu sebeple Cumhuriyet sonrası Kur'ân öğretimini sürdürenler arasında zikredilmişlerdir. Bk. Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, 50.

²⁴¹ Bu bilgiler araştırmacı Sadık Anılır'dan alınmıştır. 04.05.2024.

²⁴² Bk. 1.3.1. Camiler.

²⁴³ Bk. 2.3.4. Günyüzü İlçesi.

²⁴⁴ *Resmî Gazete* 7234 (16 Haziran 1949), Kanun No. 5435, md. 163: Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimaî veya iktisadî veya siyasî veya hukukî temel nizamlarını, kısmen de olsa dinî esas ve mancalara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Kerîm'den ve sünnetten bahsetmek şeriat ise ben şeriatçıyım; Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten bahsetmek şeriat değil ise bunun dışında başka şeriat tanımıyorum. Benim bildiğim şeriat, Kur'ân ve sünnettir” demiştir. Mahkemeden sonra gönderildiği cezaevinde hücreye atılmış ve günlerce orada kalmıştır. Ali Rıza Hoca, hücrede geçirdiği çileli günlerden sonra normal koğuşun kendisine cennet gibi geldiğini söylemektedir. Bu ifade, hücrede yaşadığı zorlukları gayet açık bir şekilde göstermektedir.

Ali Rıza Öztürk Hoca haksız yere üç ay hapis yatmıştır. Bu süre zarfında oldukça ağır imtihanlardan geçmesine rağmen hayatı boyunca Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmekten ve talebe yetiştirmekten asla vazgeçmemiştir. Eskişehir Müftüsü Ahmet Baltacı, Ali Rıza Hoca cezaevinden çıktıktan sonra, naklini Eskişehir il merkezine almıştır.²⁴⁵

1972-1984 yılları arasında Sivrihisar Elmalı Kur'ân Kursu'nda öğreticilik yapan Cengiz Ertay (öl. 2023) Hoca da çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Oldukça azimli ve çalışkan biri olarak tanınan Cengiz Hoca yediden yetmiş Kur'ân öğrenmek isteyen herkese yardımcı olmuştur. (Ek-30)

2.3.13. Odunpazarı İlçesi

Odunpazarı, Eskişehir'in ilk yerleşim yeri olup şehrin merkezinde yer almaktadır. 2008 yılında merkez ilçenin kaldırılmasıyla beraber kurulan iki ilçeden biridir.²⁴⁶ Birçok tarihî mekana ev sahipliği yapan Odunpazarı'nda Cumhuriyet sonrası Kur'ân öğretim tarihine baktığımızda karşımıza ilk olarak Abdullah Azmi Efendi (Torun) çıkmaktadır. (Ek-31)

Abdullah Azmi Efendi 1869'da Eskişehir'de doğmuştur. Babası Müftüzâde Hacı Kasım Efendi'dir. 1895'te İstanbul Fatih Medresesi'nde eğitime başlamış ve 1901'de müderrislik icâzeti almıştır. Aynı zamanda devam ettiği hukuk mektebinden de 1902'de mezun olmuştur. 1919'da Eskişehir mebusu seçilmiştir. Meclis kapatıldıktan sonra Ankara'ya gelerek TBMM'nin açılışında bulunmuş, 1. ve 2.

²⁴⁵ Bu bilgiler Ali Rıza Öztürk ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 01.05.2024.

²⁴⁶ Resmî gazetede yayımlanan 5747 sayılı yasa ile merkez ilçe kaldırılmıştır.

dönem Eskişehir milletvekilliği yapmıştır. İki kez de Şer‘iyye Vekili olmuştur. 27 Eylül 1937’de vefat etmiştir.²⁴⁷

Abdullah Azmi Efendi 1922’de Şer‘iyye ve Evkaf Vekâleti için “bu teşkilat Büyük Millet Meclisi’imiz açısından en zarurî ve en vazgeçilmez bir teşkilattır” demiş olmasına rağmen 3 Mart 1924’te “Şer‘iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun” teklifini verenler arasında yer almıştır.²⁴⁸ Bu teklifin ardından Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş ve böylece 856 yıl boyunca dinî hizmetlerde bulunan müesseseler etkisiz hale getirilmiştir.²⁴⁹

Abdullah Azmi Efendi, Kur’ân-ı Kerîm’in tercüme ve tefsirinin yapılması hususunu mecliste gündeme getirmiştir. Buna göre, ehil olmayan kişiler tarafından yapılan birçok hatalı Kur’ân tercümesinin bulunduğunu, mevcut Türkçe tefsirlerin yetersiz olduğunu, Türkçeye tercüme edilmesi elzem olan eserlerin tercümesinin yapılmasının ve İslâm aleyhine yapılan yayın faaliyetlerine karşılık verilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.²⁵⁰ Yapılan görüşmeler sonucunda Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin Türkçeye tercüme ve tefsiri için 20 bin lira ödenek ayrılmasına karar verilmiştir.²⁵¹

Milyonlarca kişinin istifade ettiği Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın *Hak Dini Kur’ân Dili* isimli tefsiri ile Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras tarafından telif edilen *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* isimli hadis tercümesinin yayınlanmasına Abdullah Azmi Efendi’nin önergesi vesile olmuştur.²⁵²

Milletvekilliği sona erdikten sonra Reşadiye Camii’nde imam-hatiplik yapan Abdullah Azmi Efendi²⁵³, 1925’ten sonra din ile ilgili her türlü faaliyet yasaklanmış olmasına rağmen Kur’ân öğretimine devam etmiştir. Görevli olduğu camiye yapılan baskınlara karşı önceden gerekli önlemlerin alınması sebebiyle suçüstü teşkil edecek

²⁴⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923* (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, 1994), 3/407-408.

²⁴⁸ Abdullah Azmi Efendi ilerleyen süreçte bu teklifi verdiğine pişman olmuştur.

²⁴⁹ Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1993), 1/239.

²⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. TBMM Zabıt Ceridesi, C.14, Ankara 1341, s. 263-264.

²⁵¹ Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk, Din ve Din Adamları* (Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 99-100.

²⁵² Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Hansu, “Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hadis Projesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 369-376.

²⁵³ Halk arasında “Şifavermez Hocaefendi” olarak tanınmıştır.

herhangi bir duruma rastlanılmamıştır. Dolayısıyla eğitim-öğretiminin gerekli tedbirler alınarak sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.²⁵⁴

1930'da Menemen olayının cereyan etmesiyle birlikte, zaten gizli bir şekilde yürütülen Kur'ân eğitimine bir yıl zorunlu ara verilmiştir. 1932'de Reşadiye Camii'nde -aynı şartlarda- dersler tekrar başlamıştır. 1934'te 40 talebe hıfzını tamamlamıştır. Abdullah Azmi Hoca'nın hanımı da hâfızdır ve evde kız talebeleri okutarak 53 hâfız yetiştirmiştir.²⁵⁵

1930-1934 yıllarında hâfızlık eğitiminin resmî olarak yürütülebildiği iki camide toplam 40-50 talebe hâfızlığını tamamlamıştır. Eskişehir'de ise çok zor şartlar altında olmasına rağmen toplam 93 hâfız yetişmiştir. O yıllar için bu bir Türkiye rekorudur. Hâfız talebeler için gizli bir şekilde düzenlenen cemiyete Ali Osman Tatlısu (öl. 1950)²⁵⁶ da katılmış, talebelere “hâfızlığımı ölene kadar unutmayacağım ve Kur'ân'ı hıfzımda muhafaza edeceğim” diye yemin ettirmiştir.²⁵⁷

Eskişehir'in âlime hanımlarından Şahver Çelikoğlu'ndan (öl. 2018) aktarılan bilgiye göre, Kur'ân öğretiminin yasak olduğu yıllarda Dere Mahallesi Camii'nde görevli İmam Hasip Sezer'e (öl. 1957) Kur'ân okutması için izin verilmiştir. (Ek) Şahver Hoca ve kardeşi Kur'ân ve dinî bilgiler öğrenmek amacıyla Hocaefendi'den ders almıştır. Dersler sabah namazının ardından hocanın evinde olacak şekilde düzenlenmiştir. Hasip Hoca Eskişehir'de Kur'ân öğretme izni olan tek hoca olmasına rağmen sık sık evine baskın yapılmıştır.²⁵⁸ (Ek-32)

Şahver Çelikoğlu 1937'de Eskişehir'de dünyaya gelmiştir. Sürekli Kur'ân seslerinin yankılandığı bir evde büyümüştür. Birçok İslâmî ilim dalında uzmanlaşmıştır. 25 yaşında ilmini başkalarına aktarmaya başlamış ve vefat edene kadar hizmetini sürdürmüştür.²⁵⁹ Özellikle Eskişehirli hanımların manevî gelişimlerinde Şahver Hoca'nın etkisi oldukça fazladır. Âlime bir hanım olan Şahver Hoca'nın Kur'ân'ın lafzına yönelik çalışmalarının olması muhtemeldir. (Ek-33)

²⁵⁴ Bu bilgi 29 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ahmet Koç tarafından yazılı bir şekilde tarafımıza ulaştırılmıştır. 27.03.2024.

²⁵⁵ Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1993), 3/77.

²⁵⁶ Esmâü'l-Hüsna Şârihi.

²⁵⁷ Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*, 1993, 3/77.

²⁵⁸ Bu bilgi Nizamettin Arslan'dan alınmıştır. 20.05.2024.

²⁵⁹ “Şahver Çelikoğlu Hanımefendi Hakk'ın Rahmetine Kavuştu”, *Akra Media* (Erişim 09 Ocak 2024).

Odunpazarı ilçesinde ömrünü Kur'ân'a adayan isimlerden biri Abdullah Akçay'dır. 1937'de Bilecik'te dünyaya gelen Abdullah Hoca, hâfızlığını babası Tevfik Akçay Hocaefendi'de ikmal etmiştir. 1952-1954 yıllarında Cumhuriyet'in ilk yatılı Kur'ân kursu vasfına sahip olan Nuruosmaniye Cami Yatılı Kur'ân Kursu'nda Hasan Akkuş Hocaefendi'den tashîh-i hurûf okumuştur. 1960'ta Eskişehir Çarşı Camii'nde imam-hatip olarak görev yapmaya başlamıştır. 1970'te Mehmet Sarıcaoğlu Hoca'dan aşere-takrîb okuyarak icâzet almıştır. Çarşı Camii'nde devam ettiği imam-hatiplik vazifesi ile beraber 1997'ye kadar Ziyapaşa Kur'ân Kursu'nda fahri olarak görev yapmış ve yüzlerce hâfız yetiştirmiştir. 2002'de emekli olmuş, ancak talebe okutmaya ve hâfız yetiştirmeye devam etmiştir. 2015'te bir Ramazan Bayramı gününde dâr-ı fenadan dâr-ı bekâyâ irtihal etmiştir.²⁶⁰ (Ek-34)

Kur'ân'a hizmet eden bir başka değerli hoca Mahir Satılmış'tır. Aslen Bayburtlu olan Mahir Hoca uzun yıllardır Eskişehir'de ikamet etmektedir. Çarşı Camii'nde başladığı müezzinliğin ardından imam-hatiplik görevini sürdürmüştür. Çarşı Camii'nde yaklaşık 12 yıl süren görevinin ardından Reşadiye Cami imamlığına devam etmiş ve oradan emekli olmuştur. İmam-hatip olarak göreve başladığı ilk hafta hatimle namaz kıldırmaya başlayan Mahir Hoca, hâlen namazlarını hatimle kılmaya devam etmektedir. İmamlık vazifesinin yanı sıra Kur'ân öğretimine de devam etmiş, birçok hâfıza ve din görevlisine tashîh-i hurûf dersleri vermiştir. (Ek-35)

Mahir Hoca, Reîsülkurrâ Mehmet Sarıcaoğlu'ndan kıraat eğitimi almıştır. Hocası için "Kur'ân'dan hiç ayrılmadı, hep Kur'ân ile meşgul oldu" demektedir. Kendisi de Kur'ân-ı Kerîm ile hemhâl olan ve şu an 84 yaşında olan Mahir Hoca, Reşadiye Camii'nin üst katında bulunan odada talebe okutmaya ve hâfız yetiştirmeye devam etmektedir. Bizlere de Kur'ân'dan hiç ayrılmamayı, her daim Kur'ân ile hemhâl olmayı tavsiye etmektedir.²⁶¹

Eskişehir Çarşı Camii'nde imam-hatiplik yapmış olan Hâfız Ali Palalı da Kur'ân hizmetkârı hocalardan biridir. Hâfız Ali Hoca cesur kişiliğiyle tanınmaktadır. Çok sayıda talebe okutmuş ve hâfız yetiştirmiştir. Kurşunlu Camii'nin eski

²⁶⁰ "Kurra Hafız Abdullah Akçay - Kur'an'a Adanmış Bir Ömür (19 Temmuz 2015 Cenaze Namazı)", haz. Ahmet Türkben.

²⁶¹ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Mahir Satılmış Hoca ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 08.02.2024.

müezzinlerinden Halid Efendi de Kur'ân talebesi yetiştirmek için çaba sarf etmiştir. Halid Efendi Medine'de vefat etmiştir.²⁶²

Hâfız Yusuf Turan Hoca 1950'li yıllarda Odunpazarı ilçesinde bulunan Kırmızı Toprak Kur'ân Kursu'nda Kur'ân-ı Kerîm hizmetinde bulunmuştur. Aynı zamanda Alaattin Cami İmam-Hatipliği yapmıştır. Kur'ân kursunda 120 civarı talebesi olduğu bilinmektedir. Tek bir kurs için talebe sayısının bu kadar fazla olmasının en büyük sebebi, uzun yıllar süren yasaklardan dolayı halkın Kur'ân'a susamış olmasıdır.

Yusuf Hoca'nın yetiştirdiği hâfızlardan biri "Hâfız Teyze" olarak bilinen Latife Hocahanım'dır. 1940 doğumlu olan Latife Hoca, 1953'te Kırmızı Toprak Kur'ân Kursu'nda eğitim görmeye başlamıştır. Güçlü bir hafızaya sahip olması sebebiyle Yusuf Hoca tarafından hâfızlığa yönlendirilmiştir. Latife Hoca tecvid ilmini de bu esnada öğrendiğini ifade etmektedir. Kendisine talebe yetiştirmek üzere resmî görev teklif edilmiştir. Ancak Hocahanım'a yıldırım çarpması sonucu bu istek gerçekleşmemiştir. Buna rağmen evinde çok sayıda talebeye Kur'ân okutmuştur.²⁶³

1968'de Ali Rıza Öztürk Hoca Odunpazarı ilçesinde bulunan Akoğlan Camii'nde göreve başlamıştır. Kadın, erkek, genç, çocuk ayırt etmeden herkese ilminden istifade etme imkanı sunmuştur. Özellikle "perşembe vaazları" Eskişehir halkının hafızasından silinmeyecektir. 1985'te emekli olmuş olmasına rağmen tebliği asla bırakmamıştır. Hiçbir zaman boş durmayan ve tüm vaktini Kur'ân'a, onu anlamaya ve anlatmaya harcayan Ali Rıza Hoca, her hafta yedi farklı camide vaaz vermiştir. Hâlihazırda gençliğinden bugüne kadar yaptığı hizmetlere ve kitap yazmaya devam etmektedir. Zira Hocaefendi, Allah'a hizmet yolunda er olmayı en büyük şeref bilmiştir. (Ek-36)

Ali Rıza Hoca'ya Kur'ân talebeleri için ne söylersiniz diye sorduğumuzda şöyle cevap vermiştir: "Peygamberimiz (s.a.v.) Kur'ân talebelerine melekler kanatlarını sererler diyor. Niçin? Yere basmasınlar diye. Kur'ân talebelerinin meziyeti budur. Bu her şeyi anlatır. Kur'ân okuyan ve okutan talebelerin ve hocaların mekânı Allah izin verirse cennettir. Onlar müstesna insanlardır, bilhassa hâfız olanlar. Hâfız

²⁶² Bu bilgiler Ali Rıza Öztürk ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 01.05.2024.

²⁶³ Bu bilgiler Hâfız Latife Hoca ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 10.05.2024.

olanların öldükleri zaman bütün vücudu çürüyor ama göğüs kısmı hıfzettığı sürece çürümüyor. Allah hayretsin.”²⁶⁴

Odunpazarı Sivrioğlu Camii’nde Hâfız Mustafa Efendi’nin talebe yetiştirdiği bilgisine ulaşılmış olsa da ayrıntılı malumat elde edilememiştir. Tahminen 1960’lı yıllarda Reşadiye Cami İmam-Hatibi Çulla Efendi lakabıyla tanınan Hâfız Abdullah Efendi, Şifavermez Hoca²⁶⁵ ve Mehmet Ali Şenvar Hoca da Kur’ân öğretene ve talebe yetiştiren hocalardandır.²⁶⁶

Odunpazarı ilçesinde görev yapan Hüseyin Çavuşoğlu, ömrünü Kur’ân’a adayın hocaefendilerden biridir. Hüseyin Hoca 1950’de Mihalgazi ilçesinde dünyaya gelmiştir. Hâfızlığa Körük Hâfız Hocaefendi’de başlayıp Hacı Hilmi Efendi’de tamamlamıştır. Aşere-takrîb eğitimini ise 1983-1986 yılları arasında Abdurrahman Gürses Hocaefendi’den almıştır. (Ek-37) Bir müddet yurtdışında din görevlisi olarak bulunmuş, ardından 1996’da Gökmeşdan Kız Kur’ân Kursu’nda göreve başlamıştır. 2013’e kadar burada toplam 73 hâfız yetiştirmiştir. Kasım 2013’ten itibaren Ziyapaşa Kur’ân Kursu’na geçmiş ve yaş haddinden ötürü buradan emekli olmuştur. Hüseyin Hocaefendi’nin emekliliğinin yalnızca resmî boyutu vardır. Zira kendisinin her daim “Rabbim bizleri rihlesi rahle olanlardan eylesin” dediğine -asgarî düzeyde- talebeleri şahittir. (Ek-38)

Hüseyin Hoca “talebeyi okumadan onu okutamazsın” düşüncesiyle her bir talebesinin psikolojisini ve kişilik özelliklerini göz önünde bulundurarak muamele etmiştir. Yalnızca hâfızlık eğitimi vermemiş, aynı zamanda talebelerini hayata hazırlamıştır. Hâlen Eskişehir Çarşı Camii’nin üst katında bulunan odada talebe okutmaya ve yetiştirmeye devam etmektedir. İlahiyat talebeleri ile emekli hâfız imamlar da gelen talebeler arasındadır. Hüseyin Hoca ilahiyat talebelerine Cezerî tecvidini okutmaktadır. Aynı zamanda gerekli durumlarda tashîh-i hurûf dersi vermektedir. Kur’ân’a gönül veren ve ilim talebiyle gelen hiç kimseyi geri çevirmeden hizmetini sürdürmektedir.

²⁶⁴ Bu bilgiler Ali Rıza Öztürk ile yapılan röportajdan ve kızı Merziye Karaca’dan elde edilmiştir. 01.05.2024.

²⁶⁵ Abdullah Azmi Efendi’nin de “Şifavermez” lakabıyla tanındığını belirtmiştik. Burada ismi geçen Hocaefendi’nin 1969’da Reşadiye Camii’nde imamlık yaptığı bilgisi vardır. Abdullah Azmi Efendi ise 1937’de vefat etmiştir. Dolayısıyla Şifavermez lakaplı iki hocanın olma ihtimali olduğu gibi hocalardan birinin lakabının yanlış aktarılmış olma ihtimali de bulunmaktadır.

²⁶⁶ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

1977’de Eskişehir Müftüsü Nurullah Soyak, hâfızlık kurumunun devamlılığını sağlamak amacıyla Kur’ân kursu açmak istemiştir. Bu fikrini Mehmet Sarıcaoğlu ve Abdullah Akçay’a danışmış, onlardan da olumlu yanıt almıştır. Nurullah Hoca altı hocaya²⁶⁷ şöyle demiştir: “Sizi Kur’ân kursunda hâfız yetiştirici olarak görmek istiyorum. Maaşınız kadar müftülük vakfından maaş vermeyi teklif ediyorum.” Hiçbir hocafendi bu teklifi kabul etmemiştir. Maaş karşılığında gelmeyeceklerini, yalnızca Allah için talebe okutacaklarını söylemişler ve son nefeslerine kadar bu vazifeyi sürdürmüşlerdir.

Kurtuluş Mahallesi’nde bulunan Ziyapaşa Hâfız Yatılı Kur’ân Kursu’nun olduğu bina, 1977’de imam-hatip lisesi öğrenci yurdu olarak kullanılırken Nurullah Soyak’ın talebi üzerine yurt bünyesinde küçük bir hâfızlık kursu açılmıştır. 1979’da İslamî İlimler Vakfı’nın kurulmasından sonra Ziyapaşa Hâfız Yatılı Kur’ân Kursu da resmî olarak vakıf bünyesine dahil edilmiştir. (Ek-39) Kursun ilk müdürü Necati Korkmaz hem Reşadiye Camii’nin imam-hatipliğini yapmış hem de kursun idarî işleriyle ilgilenmiştir. 67 talebe ile eğitim-öğretime başlanmış, günümüze kadar yüzlerce hâfız yetişmiştir. (Ek-40) Hâlihazırda kursta kalan Kur’ân talebelerinin bütün ihtiyaçları vakıf tarafından karşılanmaktadır.

Kursun açıldığı ilk yıllarda resmî olarak atanan hocaların sayı bakımından yeterli gelmemesi sebebiyle camilerde görevli hâfız hocalardan yararlanılmıştır. Bu hocalar on yıldan fazla süre her gün sabah namazını kıldırdıktan sonra Ziyapaşa Kur’ân kursuna gitmiş ve öğle namazına kadar hâfız dinlemeye devam etmişlerdir. (Ek-41)

Kur’ân kursunda fahrî olarak görev yapmış olan hocaların isimleri şöyledir: Tevfik Akçay, Mehmet Sarıcaoğlu, Mehmet Ali Şen, Abdullah Akçay, Ahmet Yaşar Candemir (öl. 1991), İsmail Tozluk (öl. 2002), Hakkı Çiftçi ve Hasan Köse. Resmî olarak görev yapmış hocalar ise şöyledir: Bahri Çetin, Sabri Okur, Yaşar Öztürk, Mehmet Veysel, Hasan Karaca, Osman Tıraşçı²⁶⁸, Mehmet Günal, Ali Osman Orum, Muammer Kırca, Yaşar Tekeli, Cemal Okkan, Ahmet Aydemir, Yunus Mete, Hayri

²⁶⁷ Mehmet Sarıcaoğlu, Abdullah Akçay, İsmail Tozluk, Yaşar Candemir, Hasan Köse ve Mehmet Ali Şen.

²⁶⁸ Emekli Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı. 1957’de Eskişehir’de doğmuştur. Eskişehir’de imam-hatip, Kur’ân kursu öğreticisi ve vâiz olarak görev yapmıştır.

Yıldız, Yahya Tercan, Salih Aktaş, Muhammed Sıddık Ay, Şaban Kabakçı, Yusuf Soysal ve Mahmut Yüksel.²⁶⁹

Odunpazarı'nın bir diğer Kur'ân ve hâfızlık müessesesi Gökmeşdan Yatılı Kız Kur'ân Kursu 1987'de açılmıştır. (Ek-42) Buradan yetişen yüzlerce hâfız, Türkiye'nin birçok yerinde hoca, vâize ve öğretmen olarak görev yapmaktadır. Gökmeşdan Kur'ân Kursu, eğitim kalitesi ile meşhur bir kurstur. Kur'ân'ı yüzüne okuma, tecvid ve hâfızlık dersleriyle birlikte dinî bilgiler öğretilmektedir. Ayrıca hedef kitlenin kız talebeler olması sebebiyle, ev ve meslek hayatına yönelik yol gösterici sohbetler yapılmaktadır. Bununla birlikte talebelerin zihinsel yönden rahatlamalarını sağlayacak birtakım etkinlikler düzenlenmektedir. Kursun hâlihazırda 50 yatılı, 37 gündüzlü olmak üzere 87 talebesi vardır.²⁷⁰

Sekiz yıl zorunlu kesintisiz eğitimin uygulandığı ilk yıllarda talebe sayısının ciddi ölçüde azalması neticesinde kurs kapanma noktasına gelmiştir. Ancak Allah'ın izni ve hocaların gayreti sayesinde bu durum vaki olmamıştır. Özellikle 2000'li yıllarda her yaştan ve her kesimden insana Kur'ân eğitimi verilmiştir. İhtiyaç odaklı Kur'ân kurslarının çoğalmasıyla birlikte mezkûr kursa ortaokul ve lise çağındaki talebeler kabul edilmeye başlanmıştır. Kursun açıldığı ilk yıllardan günümüze kadar görev yapan her hoca, nitelikli hâfızlar yetiştirmek için çaba göstermiştir. Aynı çaba ve gayrete bugün de şahit olmak mümkündür.

Gökmeşdan ve Sahibül Vefa Kız Kur'ân kurslarından mezun olan hâfızlar için 2020'de "Kur'ân'ı Anlama Temel Arapça Öğretimi Kursu" açılmıştır. Fakat bu program sonraki yıllarda devam etmemiştir. 1987'den 2021'e kadar Gökmeşdan mahallesinde Kur'ân sedalarının yükseldiği kurs binası depreme dayanıklı olmaması sebebiyle yıkılmıştır. Kur'ân kursu ise Hızırbey İmam Hatip Ortaokulu'nun yan binasına taşınmıştır. Yıkılan binanın yerine yeni bir kurs inşa edilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.²⁷¹

2017'de Çankaya Bölge Yatılı Erkek Kur'ân Kursu açılmıştır. (Ek-43) Kursta 10-13 yaş arası talebeler eğitim görmektedir. Binanın yeni olması hasebiyle

²⁶⁹ Ziyapaşa Hâfız Yatılı Kur'ân Kursu ile ilgili bilgiler Kurrâ Hâfız Yahya Tercan ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 30.04.2024.

²⁷⁰ Bu bilgi Kur'ân Kursu Öğreticisi Figen Özkaya ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 06.02.2024.

²⁷¹ Bu bilgi Kur'ân Kursu Öğreticisi Figen Özkaya ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 06.02.2024.

öğrencilerin ilgisini cezbedecek şekilde dizayn edildiği görülmektedir. Öğrencilerin ders aralarında vakit geçirebileceği top sahası, bilgisayar odası, satranç, oyun makineleri, spor aletleri ve sinema salonu gibi seçenekler bulunmaktadır. Güncel verilere göre kursta 52'si yatılı olmak üzere 76 talebe vardır.

Çankaya Kur'ân Kursu fizikî şartlarıyla ön plana çıkan bir kurs olmasına rağmen eğitimde aynı oranda bir verimlilik elde edilememiştir. Bu durumun başlıca sebeplerinden biri talebelerin hem okula gidip hem de hâfızlık yapmalarıdır. Ayrıca kurs öğreticilerinden Yahya Tercan Hoca hâfızlıkta talebe için örnek alacağı bir rol modelin gerekliliğinden bahsetmiştir. Dolayısıyla aile ve çevre yönlendirmesi talebe üzerinde etkili olmaktadır.

Kurs öğreticilerinin amacı talebeleri sağlam hâfızlar olarak yetiştirmektir. Bunun için en uygun yöntemin klasik usûl olduğu ifade edilmektedir. Birkaç işi aynı anda yapmaya çalışmak yerine teker teker ama sağlam ve emin adımlarla ilerlemenin daha sağlıklı sonuçlar doğuracağı söylenmektedir. Kurs öğreticilerinden İsmail Atik Hoca da aynı görüşü paylaşmaktadır. İsmail Hoca 2006'dan beri hatimle namaz kıldıran oldukça kuvvetli bir hâfızdır. Babası Hâfız Mehmet Atik Hoca gibi İsmail Hoca da kendini Kur'ân'a adayan değerli hocalardan biridir.²⁷² (Ek-44)

2019'da Eskişehir Dinî İhtisas Merkezi açılmıştır. 2020'den beri eğitim faaliyetlerini sürdüren merkezde tashîh-i hurûf, hüsn-i tilavet ve hizmet içi eğitim kursları verilmiştir. Şu anda ise nitelikli personel yetiştirme odaklı Diyanet Akademisi dersleri sürdürülmektedir.²⁷³ Bu kapsamda; haftada altı saat Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden okuma, dört saat belirli bir müfredata göre ezber ve iki saat tecvid dersi verilmektedir. Tecvid dersinde okutulan eserler öğrenci profiline göre belirlenmektedir. Hâlihazırda devam eden derslerde Kurrâ Hâfız Ramazan Pakdil'in *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat* isimli eseri ile Prof. Dr. Abdurrahman Çetin'in *Kur'ân Okuma Esasları* isimli eseri takip edilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*²⁷⁴ isimli eseri ise hüsn-i tilavet dersinde okutulmaktadır. (Ek-45)

²⁷² Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yahya Tercan ve Kurrâ Hâfız İsmail Atik ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 29.04.2024.

²⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. <https://diyanetkademi.diyanet.gov.tr>.

²⁷⁴ Tecvid ilminin temel eserlerinden biridir. 19 bab ve 109 beyitten oluşan eserde harflerin mahreçleri, sıfatları, terkîk, tefhîm, idgam, lahn, gunne, medler, vakf ve hemze gibi konular yer almaktadır.

Dinî İhtisas Merkezi'nde eğitim görevlisi olarak alanında uzman kişiler çalışmaktadır. Talep olması durumunda -akademi dersleri haricinde- tashîh-i hurûf, tecvid, aşere-takrîb gibi derslerin verilebileceği, hocaların bu konuda her zaman desteğe açık oldukları ifade edilmiştir. Bununla birlikte, eğitim görevlisi Abdurrahman Latifoğlu Hoca, devam eden süreçte Arapça dersi ve hâfızlar için hıfz dersinin eklenmesinin faydalı olacağını belirtmiştir.²⁷⁵

2.3.14. Tepebaşı İlçesi

Tepebaşı, şehir merkezinin kuzeyinde yer alan kalabalık bir ilçedir. 2008 yılında çıkarılan kanun neticesinde ilçe statüsüne ulaşmıştır.

Tepebaşı'nda Kur'ân-ı Kerîm öğretimi denildiğinde akla ilk gelen yer "hâfızlar diyarı" Muttalip'tir. Cumhuriyet sonrası dönemde Muttalip'te Kur'ân öğretimini başlatanlar Hüseyin Fevzi Efendi (1841-1912) ile oğlu Mehmet Sadık (Toprak) Efendi'dir (1865-1924).²⁷⁶ Mezkûr Hocalardan sonra Hacı Hilmi (Okur) Efendi Muttalip mahallesinde -eski ismiyle Muttalip köyü- talebe yetiştirmiştir.

Hacı Hilmi Efendi, 1888'de Muttalip'te doğmuş, 21 Temmuz 1964'te doğduğu evde ahirete irtihal etmiştir. 1912'de İstanbul'da Fetva emiri Muğlalı Ali Rıza Efendi ile Fatih dersiâmı Mehmet Şükrü Efendi'den icâzet almıştır. Memleketin Yunan işgaline maruz kaldığı yıllarda Muttalip köyüne yerleşerek talebe yetiştirmeye başlamıştır. (Ek-46)

Hocaefendi Kur'ân tedrisatına başladığı ilk zamanlarda hacca gitmiştir. Mekke'den sonra Medine'ye geçtiğinde orada kalmayı ve hayatının geri kalanını o mübarek beldede idame ettirmeyi düşünmüştür. Aynı gece rüyasında Peygamber Efendimiz'i (s.a.v.) gördüğü ve ona "ya Hilmi, köyüne dön ve hâfız yetiştirmeye devam et" dediği rivayet edilmektedir. Bunun üzerine köyüne geri dönen Hocaefendi, 1964 yılının Temmuz ayına kadar talebe yetiştirmeye devam etmiştir. "Yaşayan Kur'ân" olmanın en güzel örneklerinden biri olan Hocaefendi'nin bine yakın hâfız yetiştirdiği bilinmektedir.²⁷⁷ (Ek-47)

²⁷⁵ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Abdurrahman Latifoğlu ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 10.05.2024.

²⁷⁶ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

²⁷⁷ Ali Rıza Öztürk Hoca, Hacı Hilmi Efendi'nin manevî terbiyesinde yetiştiklerini ve Hocaefendi'nin yeryüzünde ender olan ahir zaman allamelerinden biri olduğunu ifade etmiştir.

Hacı Hilmi Efendi, Kur'ân öğretilmesinin yasak olduğu dönemde de talebe okutmaya ve hâfız yetiştirmeye devam etmiştir. Ancak sık sık derslere baskın yapılmıştır. Hocaefendi baskın olduğu zaman talebeleri caminin gizli bir bölmesine saklayarak hâfızlık eğitimini bu şekilde sürdürmüştür. Dolayısıyla Hacı Hilmi Efendi'nin talebe okuttuğu biliniyor olmasına rağmen yapılan baskınlarda herhangi bir “delil” bulunamamıştır.²⁷⁸

Jandarma tarafından yapılan baskınlardan birinde Hocaefendi bir kez daha götürülerek mahkemeye çıkartılmıştır. Hakimler, Hocaefendi'nin Kur'ân öğretimini asla bırakmayacağına kani oldukları için ilkokul diploması olmayan öğrencileri okutmamak şartıyla Hacı Hilmi Efendi'yi serbest bırakmıştır. Hocaefendi sözüne sadık biri olması hasebiyle aradan uzun yıllar geçmesine rağmen gelen her talebeye diplomasını sormaya devam etmiştir.

Derslerin işleniş şekli şöyledir: Sabah namazından sonra ders için medreseye çıkılır, Hacı Hilmi Efendi baş tarafta oturur, yardımcılarından Hacı Osman (Türker) Efendi (öl. 1975) ortada, Hacı Emin Efendi (öl. ?) ise dip tarafta oturarak dersleri dinlerler ve kuşluk vakti gelmeden önce bütün dersler tamamlanır.

Hacı Hilmi Efendi'nin vefatından sonra tedrisatı Hacı Osman Efendi devam ettirmiştir. (Ek-48) Hacı Osman Efendi bir süre sonra Ramazan umresine gitmiş, daha sonra orada hac zamanını beklemiştir. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra veda tavafını yaptığı esnada hicru İsmâil'in yanında ruhunu teslim etmiştir. Hacı Osman Efendi'nin vefatından sonra aynı hizmeti yürütecek biri bulunamadığı için Hacı Hilmi Efendi'nin kursu kapanmıştır. Yakın bir zamanda tadilat yapılan medreseyi ziyaret etmek mümkündür.²⁷⁹ (Ek-49)

Muttalip'te Kur'ân'a hizmetleri ile tanınan hocaların isimleri şöyledir: Kör Hoca Mustafa Efendi, Sofu Hoca Mustafa Okur, İbrahim Okur, Sekiz Hoca lakaplı Süleyman (Yavuz) Hoca (öl.1975), Katip Hoca Mehmet Solak, Bödek Veli Hoca, Topal Hoca Abdullah Bayın, Kambur Hoca Abdullah Mut, Sofuoğlu Hacı İbrahim Okur, Kara Hâfız Osman Sarıköse, Küçük Hoca Hasan Hüseyin, Velioglu Mustafa Hoca, Hâfız Lütfi Hoca, Hacı Emin, Hâfız Emin, Hacı Süleyman, Enver Töre, Sabri

²⁷⁸ Yusuf Derin, *Bir Gönül İnsanı Muttalip'li Hacı Hilmi Efendi* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015), 40.

²⁷⁹ Bu bilgiler Hacı Hilmi Efendi'nin talebesi Kurrâ Hâfız Hüseyin Çavuşoğlu Hoca ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 31.01.2024.

Okur, Niyazi Baysan, Yusuf Derin, Osman Kaymak, Kabasakal İbrahim Okur, Halaç Hoca Mustafa, Şamlı Hoca, Küçük Hoca, Kâtip Mehmet, Hâfız Ali Çınar, Hâfız Ali Peker, Hacı Hâfız Hakkı Yıldırım, Cinci Hoca, Hâfız Abdullah Kambur Hoca ve Hâfız Bekir.²⁸⁰

İsimleri verilen ve varsa unutulmuş diğer hocaefendiler ömürlerini Kur'ân'a hizmet ile geçirmiş ve bunun karşılığında hiçbir maddî beklenti içerisinde olmamışlardır. Muttalip'in hâfızlar diyarı olarak anılması zikredilen hocaefendilerin gayretleri sayesinde.

Tepebaşı Gümülcine Camii'nde Hâfız Osman Kaymak Hoca kendi imkanlarıyla kız ve erkek talebeleri okutmuştur. Yetiştirdiği talebelerden resmî din görevlisi olarak Kur'ân hizmetini devam ettirenler olmuştur.²⁸¹

2007'de Tepebaşı ilçesinin Çamlıca mahallesinde Sahibül Vefa Hâfızlık Yatılı Kız Kur'ân Kursu açılmıştır. Yaklaşık on yıldır hâfızlık ile beraber 4-6 yaş ve ihtiyaç odaklı Kur'ân kursları da aynı binada yer almaktadır. Hâfızlığa gönül veren her yaşta insan kursa kayıt yaptırabilmektedir. (Ek-50)

Kurs Müdüresi Aişe Hoca okulla birlikte hâfızlık projesi hakkında sistemden memnun olduklarını, ancak birtakım iyileştirmelerin yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Kursta görevli hocalar hem okula hem de hâfızlığa devam eden öğrencilerin hâfızlık derslerinin yanında okul derslerinde de yardımcı olmaktadır. Talebelerin her türlü ihtiyacı gözetilmekte, onları motive edecek etkinlikler de düzenlenmektedir. Örneğin her Cuma özel ikramlar yapılarak talebelere haftanın yorgunluğunu atmak için teneffüs imkanı sunulmaktadır.

Sahibül Vefa Kur'ân kursunda, Kur'ân lafzını ezberleyen talebelerin Kur'ân'ın manasına da vâkıf olmaları amacıyla İstanbul'da Arapça kursuna katılma olanağı bulunmaktadır.²⁸² Benzer projelerin diğer kurslarda da başlatılmasının ve devamlılığının sağlanmasının oldukça faydalı olacağı aşikardır. Nitelikli hâfızlar yetiştirmek amacıyla yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, başta kurs

²⁸⁰ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

²⁸¹ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Hüseyin Çavuşoğlu Hoca ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 31.01.2024.

²⁸² Bu bilgiler Sahibül Vefa Hâfızlık Yatılı Kız Kurân Kursu Müdüresi Aişe Akyol ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 03.05.2024.

müdiresi olmak üzere, görevli olan tüm hocaların yaptıkları işe gönül verdikleri müşahede edilebilmektedir.

2019'da Tepebaşı İlçe Müftülüğü'ne bağlı olarak Muttalip'te Hacı Hilmi Efendi Erkek Yatılı Hâfızlık Kur'ân Kursu açılmıştır. Yaklaşık iki yıllık pandemi sürecinde istenilen verimlilik elde edilememiş olsa da hâlihazırda 76 talebeye eğitim verilmektedir. (Ek-51) Kursta görevli sekiz hoca bulunmaktadır. Bu değerli hocaların yedisi Yaşar Tekeli Hocaefendi'den icâzet almış kurrâ hâfızlardır.

Kurs müdürü Muhammed Sıddık Ay, kursun hedefinin kendini iyi ifade edebilen, özgüvenli hâfızlar yetiştirmek olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte özellikle Eskişehir'de hâfız yetiştirmenin diğer illere nazaran biraz daha zor olduğunu söylemektedir. Yaşar Tekeli Hoca da aynı görüşü paylaşmakta ve hâfızlığa talebin az olduğunu, imam, Kur'ân kursu hocası, öğretmen veya müftülük personelinden talebelerinin olmadığını dile getirmektedir. Hâfızlık eğitimi için daha çok köylerdeki işçilerin veya fakir insanların ilgi duyarak geldiklerini belirtmektedir. Bunların yanı sıra bir sene okula ara vererek yapılan hâfızlık uygulamasının da eğitimi zorlaştırdığını söyleyen Yaşar Hoca, her talebenin aynı kapasitede olmadığını ve ezber kabiliyetlerinin değişkenlik göstermesi sebebiyle çoğu öğrenciye hâfızlığı tamamlamak için verilen bir yıllık sürenin yeterli gelmediğini vurgulamaktadır.

Muttalip'te Kur'ân-ı Kerîm ve hafızlık eğitimini olumsuz etkileyen bir diğer neden, kursa yalnızca hayırsever insanların yardım ediyor olmasıdır. Zengin iş insanlarından veya onlardan müteşekkil kurumlardan herhangi bir maddî yardım gelmemektedir. Burada hatırlatmakta fayda mülâhaza ettiğimiz bir husus vardır: Ömrünü Kur'ân'a hizmete adayan hiçbir hoca maddiyata önem vermemekte, işlerini Allah rızası için yapmaktadırlar. Ancak talep edilen maddî yardım, talebeler ve onların eğitimi için gereklilik arz etmektedir. Örneğin Hacı Hilmi Efendi Kur'ân Kursu'nda tâlim, mûsiki ve Arapça dersleri verilmek istenmektedir ama bunlar için ekonomik yeterlilik bulunmamaktadır.²⁸³

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2016'dan beri engellilere yönelik hizmetleri bulunmaktadır. Eskişehir'de de bunun için örnek bir projeye imza atılmış ve 2021'de

²⁸³ Muttalip'teki Kur'ân eğitimi ile ilgili verilen bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

Şahver Sultan Engelsiz Kur'ân Kursu²⁸⁴ açılmıştır. Yüzde kırk ve üzeri görme veya işitme engeli olan herkes bu kursta Kur'ân-ı Kerîm eğitimi alabilmektedir.²⁸⁵ Görme engelli bireylerden Braille alfabesini hiç bilmeyen birinin olması durumunda, kursun hocası tarafından alfabe eğitimi de verilmektedir. (Ek-52)

Engelli bireylerin Kur'ân eğitiminde ihtiyaç duyacakları her şey düşünülmüştür. Sınıflarda yer alan akıllı tahtalar sayesinde gözleri az da olsa gören kişiler yazıları büyük puntolar halinde okuyabilmektedir. Ayrıca kabartma yazıcı da eğitimde yararlanılan bir araçtır. İşitme engelliler için ise indüksiyon döngü sistemi²⁸⁶ bulunmaktadır. Kursta Kur'ân derslerinin yanında dinî bilgiler de öğretilmektedir. Bununla birlikte engellilerin hizmetine sunulan bir kütüphane kurulmuştur. Benzer hizmetlerin Türkiye genelinde artması temennimizdir.²⁸⁷ (Ek-53)

2.4. Sivil Toplum Kuruluşları ve Dinî Cemaatler Ölçeğinde Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi

Eskişehir'de İslâmî sivil toplum kuruluşları ve dinî cemaatler tarafından organize edilen Kur'ân-ı Kerîm öğretim faaliyetleri bulunmaktadır. Özellikle eğitim olanaklarının daha az olduğu ilçelerde Kur'ân öğretimi noktasında cemaatler aktif rol üstlenmiştir.

1990'lı yıllardan itibaren önce gayr-ı resmî, daha sonra resmî olmak üzere birçok İslâmî sivil toplum kuruluşu Kur'ân eğitim ve öğretim hizmetlerinde bulunmuşlardır. Bu kuruluşlardan bazıları şunlardır: Birlik Vakfı, Erkam Vakfı, Hakka Hizmet Vakfı, Hicret Derneği, İlim Yayma Cemiyeti, Rehber Eğitim ve Kültür Derneği, Şehbal Eğitim ve Kültür Derneği ve Eskişehir Okur-Der.

Kur'ân öğrenmek isteyen her yaşta insan bu kurumlara başvuru yapabilmektedir. İlgili müesseselerde Elifbâ, Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden okuma, namaz duaları, bazı sûrelerin ezberi ve tecvid eğitimleri verilmektedir. Ayrıca Kur'ân'ın lafzıyla beraber anlamına yönelik eğitimler de yapılmaktadır. Söz konusu

²⁸⁴ Kur'ân kursunun hemen yanında Şahver Sultan Engelsiz Cami bulunmaktadır.

²⁸⁵ Kurs öğrencilerinden %80 görme kaybı olan Hatice Hassouni on ayda hıfzını tamamlayarak hâfızlık belgesi almıştır.

²⁸⁶ Kaynak ile alıcı arasında herhangi bir şekilde iletinin bozulmasına sebep olan sesleri ortadan kaldıran ve iletişim problemini çözmeye yarayan bir sistemdir.

²⁸⁷ Bu bilgiler Kur'ân Kursu Öğreticisi Sema Çetinkaya ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 10.05.2024.

eğitimler küçük yaştaki çocuklara verileceği zaman pedagojik gelişimlerine uygun bir program uygulanmaktadır.

Dinî cemaatler ve İslâmî sivil toplum kuruluşları tarafından verilen Kur'ân eğitimi tamamen gönüllülük esasına dayalıdır. Ayrıca eğitimler için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

2.5. İmam-Hatip Okulları Ölçeğinde Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi

Eskişehir'de Kur'ân-ı Kerîm'in öğretildiği kurumlardan biri de imam-hatip okullarıdır. 1924'te medreselerin kapatılmasıyla beraber imam-hatip mektepleri kurulmuştur. Arşiv belgelerine göre, Eskişehir İmam-Hatip Mektebi'nde Kur'ân-ı Kerîm ve tecvid dersinin yanı sıra tarih, coğrafya, kimya, nebatat, ruhiyat, hendese gibi dersler okutulmuştur.²⁸⁸

Ülke genelinde bulunan imam-hatip mekteplerine tasarruf tedbirleri gereğince maddî yardım yapılmamıştır. Bu tedbir mekteplerin tamamını değil, yalnızca imam-hatip mekteplerini kapsamıştır. Bu kurumlarda görevli hocalar çeşitli bahanelerle görevden alınmıştır. Ayrıca mektep mezunlarına resmî görev verilmemiştir. Buna rağmen talebe sayısında düşüş görülmemiştir. Ancak 1930'da birtakım gerekçelerle imam-hatip mektepleri kapatılmıştır.²⁸⁹

Eskişehir'in ilk imam-hatip lisesi 1965'te Odunpazarı semtine bağlı Deliklitaş mahallesinde bulunan iki katlı bir binada açılmıştır. Binanın yeterli gelmemesi sebebiyle 1972'de üçüncü kat inşa edilmiştir. Ancak öğrenci sayısının artmasından dolayı bu binada yeterli gelmemiş ve MEB lisenin bitişiğindeki dört katlı binayı satın alarak okula dönüştürmüştür. Deliklitaş mahallesindeki binalar da yeterli gelmeyince 1986'da Gökmeydan mahallesinde bulunan on üç dönümlük arsa satın alınarak ek bina yapılmıştır.²⁹⁰

Günümüzde merkez ve ilçelerdeki imam-hatip okullarının sayıları şöyledir:

Alpu: 1 imam-hatip ortaokulu, 1 Anadolu imam-hatip lisesi,

Beylikova: 1 Anadolu imam-hatip lisesi,

Çifteler: 1 imam-hatip ortaokulu, 1 Anadolu imam-hatip lisesi,

Günyüzü: 1 imam-hatip ortaokulu,

²⁸⁸ Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Genel (180-9-0-0)*, No. 119, Gömlek No. 576, Sıra No. 1.

²⁸⁹ Türkiye İmam Hatipliler Vakfı (TİMAV), "Tarihçe" (Erişim 05 Mart 2024).

²⁹⁰ Bu hizmet Hâfız Abdurrahman Sarar'ın ailesi tarafından gerçekleştirilmiştir.

İnönü: 1 imam-hatip ortaokulu,
 Mahmudiye:1 Anadolu imam-hatip lisesi,
 Mihalgazi: 1 imam-hatip ortaokulu,
 Mihaliççık: 1 imam-hatip ortaokulu,
 Tepebaşı: 3 imam-hatip ortaokulu, 3 Anadolu imam-hatip lisesi,
 Sarıcakaya: 1 imam-hatip ortaokulu, 1 Anadolu imam-hatip lisesi,
 Seyitgazi: 2 imam-hatip ortaokulu,
 Sivrihisar: 2 imam-hatip ortaokulu, 1 Anadolu imam-hatip lisesi,
 Odunpazarı: 1 Anadolu imam-hatip anaokulu, 7 imam-hatip ortaokulu, 2
 Anadolu imam-hatip lisesi.²⁹¹

İmam-hatip ortaokullarında toplam 72 saat Kur’ân-ı Kerîm dersi verilmektedir. Bu derslerde Arap alfabesi, harflerin mahreçleri ve tecvid bilgisi gibi konular yer almaktadır. Bununla birlikte yüzünden okuma ve ezber için belirlenmiş sûre veya âyetler bulunmaktadır. (Tablo-3)

İmam-hatip liselerinde de benzer bir müfredat takip edilmektedir. 9. sınıfta 180, 10. ve 11. sınıflarda 144, 12. sınıfta ise 108 saat zorunlu Kur’ân-ı Kerîm dersi vardır. (Tablo-4) Ayrıca seçmeli olarak Kur’ân okuma teknikleri dersi verilmektedir.²⁹²

Okulla beraber hâfızlık projesi, il merkezinde belirlenmiş imam-hatip ortaokullarında uygulanmaktadır. 4. sınıfı bitiren öğrencilerin başvurabildiği projede bir yıl hâfızlığa hazırlık programı uygulanmaktadır. Sonraki yıl ise hâfızlığın tamamlanması hedeflenmektedir. Yaş grubu hâfızlık için çok ideal olmakla birlikte projenin uygulanma şekli ve başarı oranı tartışılabilir. Zira her öğrencinin kapasitesi birbirinden farklıdır.

2.6. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ölçeğinde Kur’ân-ı Kerîm Öğretimi

1995’te Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Öğrenci alımı ise bazı siyasî sebeplerden ötürü 2008-2009 eğitim-öğretim yılında gerçekleşmiştir. İlk olarak Çamlık 2 yerleşkesinde eğitime başlanmış, daha sonra

²⁹¹ “Okullar ve Diğer Kurumlar” (Erişim 20 Mayıs 2024).

²⁹² Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, “Öğretim Programları” (Erişim 20 Mayıs 2024).

Meşelik kampüsünde bulunan binaya geçilmiştir. Binanın fizikî şartları eğitim-öğretim için elverişlidir. Ancak nitelikli bir eğitimde, hususen Kur’ân-ı Kerîm eğitiminde, fizikî şartlardan ziyade öğrencinin durumu daha önemlidir. (Ek-54)

Fakülteye her yıl farklı şehirlerden veya ülkelerden yüzlerce öğrenci gelmektedir. Derslerde tecvid konuları anlatılıyor olsa da her öğrencinin Kur’ân bilgisi birbirinden farklı olduğu için bazen verilen ders yeterli gelmemektedir. Böyle bir durumda dersin hocası tarafından gerekli yönlendirmeler yapılmaktadır. Öğrenciler tecvid bilgisi ile bu bilginin uygulanmasından sorumludur. Ayrıca her dönem için belirlenmiş surelerin ezberlenmesi ve ezberin eksiksiz verilmesi gerekmektedir. Gerekli koşulları sağlayan öğrenci başarılı sayılmaktadır. (Tablo-5)

İlahiyat fakültelerinde geleceğin din görevlileri yetiştirilmektedir. Dolayısıyla okutulan âyetin lafzı kadar manasının öğretilmesine de özen gösterilmelidir. Bunun için, ilgili dönemin müfredatında yer alan surelerle sınırlı olmak üzere, meal sınavı yapılmasına karar verilmiş ve bu karar bir dönem uygulanmıştır. Bu yöntem ile olumlu neticeler elde edilmiş olsa da sonraki dönemlerde devam ettirilmemiştir. İlâveten, hâfızlar için hıfzlarını muhafazaya yönelik bir programın olmaması eksiklik olarak görülmektedir. Alana ilgili ve kabiliyetli hâfızların kıraat eğitimine yönlendirilmesi de uygulanabilir bir seçenektir.

2019’da “Üniversite Okuyorum Hâfızlık Yapıyorum Projesi” hayata geçirilmiştir. Uygulanan yöntem ile kız ve erkek talebelerden yaklaşık 10’ar kişi hâfızlığını tamamlamış ve hâfızlık belgesi almaya hak kazanmıştır.²⁹³

2.7. Eskişehir’de Kıraat Öğretimi

Kıraat öğretiminin Eskişehir’deki serencamını ele almadan önce ana hatlarıyla kıraat ilminin tarihine ve kullanılan bazı istilahlara anlamına yer vermekte fayda mülâhaza etmekteyiz.

2.7.1. Kıraat İlmi Tarihi

Kur’ân-ı Kerîm’in kendine özgü bir okuyuşu vardır. Bu okuyuş Allah Teâlâ tarafından Cebrâil’e (a.s.), ondan da Hz. Muhammed’e (s.a.v.) nakledilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabeye Kur’ân’ı okumuş, okutmuş ve Kur’ân’ın edâ keyfiyetine vâkıf kâriyer yetiştirmiştir. Sahabe de aynı hassasiyeti gözeterek bu ilmin sonraki

²⁹³ Bu bilgiler Kur’ân Kursu Öğreticisi Saliha Yardımcı’dan alınmıştır. 27.05.2024.

nesillere aktarılmasına vesile olmuştur.²⁹⁴ Zeyd b. Sâbit (r.a.) bu duruma binaen kıraat ilminin ittiba edilen bir sünnet olduğunu (القراءة سنة متبعة) söylemiştir.²⁹⁵

Kıraat, Kur'ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve kelimelerde meydana gelen ihtilafları nakledenlere isnad etmek suretiyle tetkik eden bir ilimdir.²⁹⁶ Bu ilmin dayanağı ise sünnet ve icmâdır. Kıraat ilminin başta Allah kelâmının muhafazası olmak üzere birçok faydası vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in tahrif ve tağyirden korunması, kıraat imamlarının ve râvilerinin okuyuş usûllerini bildirmek, farklı lehçelere âşına olan kişilere okuyuş noktasında kolaylık sağlamak ve Kur'ân'ın tehadîsini desteklemek kıraat ilminin faydalarındandır. Ayrıca fıkıh ulemâsı hüküm istinbat ederken kıraat ilmini delil olarak kullanmaktadır.²⁹⁷

Kıraat farklılıklarının ortaya çıkmasındaki temel sebep yedi harf (el-Ahrufü's-Seb'a) ruhsatıdır. Yedi harf meselesi hem kıraat ilminin hem de tefsir ilminin en çok tartışılan konularından biridir.²⁹⁸ Başta Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Câmi'u's-şâhih* isimli eseri olmak üzere birçok sahih hadis kaynağında sahabenin farklı kıraat örnekleri yer almaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) farklı okuyuşların sebebini Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğini²⁹⁹ söyleyerek beyan etmiştir.³⁰⁰ Yedi harf ile ilgili hadislerin senedinde yirmi yedi sahâbîn'in isminin geçmesi sebebiyle tevâtür derecesine ulaştığı kabul edilmiş ve ehl-i sünnetten hiç kimse bu hadisleri reddetmemiştir.³⁰¹

Yedi harfin mahiyetine dair rivayet bulunmamaktadır. Kesin bir ifade olmamakla birlikte yedi harfin “kolaylık ve ruhsat” olduğu kabul edilebilir.³⁰² Nitekim bu ruhsatın sağladığı mânâ ve hüküm zenginliği bu düşüncüyü desteklemektedir.

²⁹⁴ Kasım Şulul, *Kur'ân Tarihi (Kaynaklar, Terim-Süreç Analizi, Kadîm Mushaflar)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 437.

²⁹⁵ Ebu'l-Fazl Celâleddin Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1974), 1/260.

²⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in*, 9.

²⁹⁷ Ahmed b. Muhammed Bennâ, *İthâfî Fuzalâ'i'l-Beşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâil (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2007), 1/67; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlimi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 51.

²⁹⁸ Yedi harf ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Bu sebeple sadece kıraat tedrisatı ile ilgili boyutuna dair genel bir değerlendirme yapılacaktır. Detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023).

²⁹⁹ “إِنَّ الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَاقْرَأُوا مِنْهُ مَا تَيَسَّرَ” Buhârî, “Kitâbü Fedâilü'l-Kur'ân”, 5.

³⁰⁰ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 37.

³⁰¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 90.

³⁰² Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 92.

Verilen ruhsat, Kur'ân'ın bütün kelimelerini değil, yalnızca sınırlı sayıdaki kelimelerin muhtelif şekillerde okunabilmesine olanak sağlamaktadır.³⁰³

Kur'ân kelimelerinin farklı okunuşlarını konu edinen kıraat ilmini öğrenmek farz-ı kifâyedir. Kıraat vecihlerinin her biri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanmaktadır. Dolayısıyla kıraat ilminin konusu itibariyle İslâmî İlimler arasında önceliği bulunmaktadır.

Hz. Osman (a.s.) zamanında çoğaltılan Mushaflarda harekenin bulunmaması sebebiyle kelimeler muhtelif şekillerde okunabilmektedir. Buna dayanarak bid'at ehlinin batıl düşüncelerini kanıtlama gayesiyle âyetleri yanlış okumaları üzerine alimler sahih kıraatleri tespit ederek sınırlamıştır.³⁰⁴ Sahih kıraat kategorisine dahil olan çok sayıda okuyuş vardır. Ancak zaman içinde bu okuyuşlardan tercihlerde bulunulmuş ve alimlerden bazıları ilmî durumları ve yaşam şekilleri gibi sebeplerle temayüz etmiştir.³⁰⁵ Bu kıraatlerin tasnifi için birçok çalışma yapılmıştır. Belirli bir sayıyı esas alarak yapılan sınıflandırmalardan yaygınlık kazanan, İslâm ümmeti tarafından kabul edilen ve kıraat tedrisatında yer alan kıraatler şöyledir: Nafi' (öl. 169/785), İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebû Amr (öl. 154/771), İbn Âmir (öl. 118/736), Âsım (öl. 127/745), Hamza (öl. 156/773), Kisâî (öl. 189/805), Ebû Ca'fer (öl. 130/747-748), Ya'kub el-Hadramî (öl. 205/821), Halef b. Hişâm (öl. 229/844).

2.7.2. Kıraat İlmî Öğretim Yöntemleri

Kıraat eğitiminde uygulanan metotlardan biri olan aşere tarikinde isimleri zikredilen on imam ve ikişer râvisinin okuyuş farklılıkları öğretilmektedir. Bu farklılık imamlar arasında meydana geliyorsa *kıraat* olarak adlandırılmaktadır. Âsım kıraati ve Ebû Amr kıraati buna örnektir. Eğer ihtilaf râviler arasında ise buna *rivâyet* denilmektedir. Hafs rivâyeti ve Verş rivâyeti örnek olarak zikredilebilir.

Aşere tarikinde yer alan vecihlerin tedrisinden sonra takrîb tariki tedris edilmektedir. Aşere ile takrîb tarikinin farkı, aşerede yer alan on imamın râvisine ikişer râvi daha eklenmesidir. Râvinin râvisi *tarik* diye isimlendirilmiştir. Ezrâk tariki, Ahfeş

³⁰³ Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî'* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1379), 9/23.

³⁰⁴ Bennâ, *İthâfî Fużalâ'i'l-Beşer*, 1/70.

³⁰⁵ Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 73.

tariki gibi. Aşere tariki *aşru's-suğrâ*, takrîb tariki ise *aşru'l-kübrâ* olarak da bilinmektedir.³⁰⁶

Kıraat tedrisatında Kur'ân'ın baştan sona tek bir kıraat üzere okunmasına *infirâd* usûlü denir. Bu durumda her kıraat için ayrı hatim yapılmaktadır. Tek hatimde bütün kıraat vecihlerinin okunmasına ise *indirâc* usûlü denilmektedir.³⁰⁷

Türkiye'de takip edilen ve meşhur olan iki ekol vardır. Bunlardan biri *İstanbul Tariki* ismiyle iştihar eden *Teysîr* tarikidir. Ahmed el-Mesyerî (öl. 1006/1597) kıraat tedrisatında bu yöntemi uygulamış ve İstanbul tarikinin öncüsü olmuştur. Diğeri ise *Mısır Tariki* ismiyle maruf *Şatbiyye* tarikidir. Mısır tarikinin Türkiye'de yayılmasına vesile olan, bu tarihin öncüsü Ali el-Mansûrî'dir (öl. 1134/1721). Bu tariklerde esas alınan kaynak eserler aynı olmakla beraber, öncelik sırası farklılık arz etmektedir.³⁰⁸

İstanbul tarikinde *Îtilâf* ve *Sûfi*; Mısır tarikinde ise *Mütkin* ve *Atâullah* olmak üzere ikişer meslek bulunmaktadır. Mesleklerin oluşma sebebi, tarik uygulamalarında görülen kıraat vecihlerinin sırası, tercihi ve terki gibi konularda var olan farklılıktır. Ülkemizde her iki tarihin de okunması ve okutulması, kıraat ilmi açısından zenginlik olarak nitelenebilir.³⁰⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in tilavet keyfiyetini ve harflerin fonetik yapısını muhafaza edebilmek amacıyla kıraat ilminin fem-i muhsinden yani alanın uzmanından alınması şart koşulmuştur. İbnü'l-Cezerî de bununla ilgili olarak kıraati bizzat hocasından almayan kişinin rivayette bulunma ehliyetinin olmadığını ifade etmiştir.³¹⁰ Dolayısıyla kıraat ilminde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uzanan bir silsile söz konusudur. Bu silsilenin Cumhuriyet sonrası Eskişehir'de devamlılığına vesile olan kişi Mehmet Sarıcaoğlu'dur.

2.7.3. Kıraat İlminin Eskişehir'e Geliş Süreci

Mehmet Sarıcaoğlu Hoca³¹¹ 1968'de Eskişehir'de görevli olduğu sıralarda Trabzon'un Of ilçesinin Uğurlu köyüne giderek hocası Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü

³⁰⁶ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

³⁰⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Daru'l-Ğavsani, 2019), 3/2080-2081.

³⁰⁸ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 249.

³⁰⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 116.

³¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in*, 9.

³¹¹ Aslen Trabzonlu olan Mehmet Sarıcaoğlu'nun Eskişehir'e gelişi ile ilgili bk. 2.3.2. Beylikova İlçesi.

Âşıkkutlu'dan aşere-takrîb icâzeti almıştır. M. Rüştü Hoca'ya göre Sarıcaoğlu Hoca Türkiye çapında kıraat ilmini okutabilecek yetkinlikte biridir. Âşıkkutlu Hocaefendi talebelerini buldukları şehirlerde kıraat ilmini okutmaları yönünde teşvik etmiştir. Mehmet Rüştü Hoca Mısır tariki üstadıdır. Bu sebeple Eskişehir'deki kıraat tedrisatı da Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği üzerinden yürütülmektedir.

Mehmet Sarıcaoğlu'ndan önce Eskişehir'de kıraat ilmini bilenler olsa da bu ilmi okutan olmamıştır. Dolayısıyla Eskişehir'de kıraat eğitim ve öğretimini canlandıran kişi Sarıcaoğlu Hocaefendi olmuştur. 5 Temmuz 1970'te Odunpazarı Ak Camii'nde 20 imam-hatibe aşere ilmini okutmaya başlamıştır. Ancak 12 Mart Muhtırası ile kısa bir zaman sonra vuku bulan 12 Eylül Darbesi bu güzide faaliyetin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen ilim yoluna gönül veren hocaların azim ve gayretleri tükenmemiştir. Netice itibariyle 1984'te Eskişehir'in ilk kıraat mezunları olma şerefine nail olmuşlardır. Bu hocaların isimleri şöyledir:

- Abdullah Akçay : Çarşı Cami İmam-Hatibi
- Abdullah Şen : Çarşı Cami İmam-Hatibi
- Bahri Tok : Çarşı Cami İmam-Hatibi
- Hasan Köse : Tekke Cami İmam-Hatibi
- İsmail Tozluk : Alaaddin Cami İmam-Hatibi
- Mehmet Ali Şen : Ak Cami İmam-Hatibi
- Yaşar Candemir : Bedrettin Cami İmam-Hatibi³¹²

2.7.4. Kıraat İlminin Eskişehir'deki Seyri

Mehmet Hoca verdiği kıraat derslerinde ilk olarak İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sini ezberletmeyi kendine şiar edinmiştir. Mukaddime ile birlikte Abdülfettâh Paluvî'nin *Zübdetü'l-irfân*, Molla Muhammed Emin Efendi'nin *'Umdetü'l-hullân*, Muhammed el-Bennâ Dimyatî'nin *İthâfü fużalâ'i'l-beşer* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Ṭayyibetü'n-Neşr* isimli eserleri de tedrisatta yer almıştır. Hocaefendi

³¹² Bu bilgiler Yaşar Tekeli ile Mehmet Rüştü Sarıcaoğlu'nun *Kurra Hafız Mehmet Sarıcaoğlu Hocaefendi'nin Hayatı ve Kıraat İlmine Katkıları* isimli yazıdan alınmıştır.

dersleri son derece titiz ve disiplinli bir şekilde yürütmüştür.³¹³ Talebelerinden de aynı özveriyi beklemiştir.³¹⁴ (Ek-55)

Kıraat ilminin öğretiminde arz ve sema metodu uygulanmaktadır. Hocaefendi bu yöntemi tatbik ederken önce kendisi okumuş, ardından teker teker talebeleri dinlemiştir. Zaman içinde okuyuş inceliklerinin ve usûllerinin kavranmasıyla birlikte kendi okuyuşunu azaltmış ve çoğunlukla talebelerin okuyuşunu dinlemiştir.³¹⁵

Aşere-takrîb ilminde yer alan vücûhatlar Sarıcaoğlu Hoca'nın talebesi Ahmet Yaşar Candemir tarafından nizami bir biçimde yazılmış ve çoğaltılmıştır. Çoğaltılan nüshalar kıraat ahzeden talebeler için kolaylık sağlamıştır.³¹⁶ Günümüzde devam eden tedrisatta da bu nüshadan yararlanılmaktadır. Vücûhatların çözümü ise âyetlerin uygun boşluklar bırakılarak yazıldığı Word dosyası üzerinde yapılmaktadır.³¹⁷

1984'ten itibaren aşere-takrîb kursuna ara verilmemiş ve 1987'de ikinci dönem talebeleri mezun olmuştur. 1984 ve 1987'de gayr-ı resmî şekilde yürütülen kıraat dersleri 1993'te Diyanet İşleri Başkanlığı'nın izni ile resmiyet kazanmıştır. Mehmet Hocaefendi 1997'ye kadar çok sayıda hâfıza kıraat ilmini öğreterek icâzet vermiştir. Okuttuğu altıncı grupta iki dönem derslere devam etmiş, üçüncü dönemi tamamlamaya ise ömrü yetmemiştir.³¹⁸

Mehmet Sarıcaoğlu Hoca amcazâdesi Mahmut Sarıcaoğlu Hoca (öl. 2012) ile birlikte 1997'de Trabzon'un Of ilçesinde bir yaylada düzenlenen hâfızlık icâzet törenine katılmıştır. Orada Saff sûresinin 8. âyet-i kerîmesini³¹⁹ takrîb veçhi üzere okumuştur. Âyette geçen وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ ifadesini وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورَهُ şeklinde okuyan kıraat imamları vardır. Ancak Hocaefendi âyeti okurken bir vecih unutturulmuş ve Mahmut Hoca bunu fark etmiştir. Mehmet Hoca tilaveti bitirdikten sonra Mahmut Hoca'nın

³¹³ Mahir Satılmış'ın anlattığı hatıraya göre, Mehmet Hoca her sene yaz aylarında talebelerinden izin alarak memleketi Trabzon'a istirahat etmeye gitmiştir. Bu durum Mehmet Hoca'nın ilme ve ilim talebesine gösterdiği hürmetin anlaşılması için yeterli bir örnektir.

³¹⁴ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

³¹⁵ Mustafa Bodur, "Eskişehir'de Bir Kıraat Âlimi: Mehmet Sarıcaoğlu", *Diyanet Aylık Dergi* 306 (Haziran 2016), 76.

³¹⁶ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yahya Tercan ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 29.04.2024.

³¹⁷ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Tahsin Peker'den alınmıştır. 21.05.2024.

³¹⁸ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

³¹⁹ يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacak!)

karşısına dikilmiş ve تَقَبَّلَ الله dedikten sonra hiçbir dünya kelamı etmeden orada ruhunu Rahman'a teslim etmiştir.³²⁰

Mehmet Hoca'nın tamamlayamadığı dersleri talebesi Yaşar Tekeli Hoca tamamlamıştır. Yaşar Hoca emekli Kur'an kursu öğreticisi ve Hacı Hilmi Efendi Kur'an Kursu'nun dernek başkanıdır. İlk Kur'an öğretimini 1960'lı yıllarda Muttalip'te Sekiz Hoca ismiyle maruf Süleyman Yavuz Hoca'dan almıştır. Hâfızlığını Mehmet Sarıcaoğlu'nda tamamlamıştır. 1980'de aşere eğitimine başlamış, ancak bazı sebeplerden ötürü ara vermiştir. Daha sonra eğitimine devam etmiş ve 1995'te aşere-takrîb kursunu nihayete erdirmiştir.³²¹ (Ek-56)

Sarıcaoğlu Hoca'nın vefatından günümüze kadar kıraat tedrisatını Yaşar Tekeli yürütmüştür. (Tablo-6, Tablo-7) Mehmet Hoca'nın vefat ettiği yıllarda İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde görevli olan Mahmut Sarıcaoğlu, Yaşar Hoca'nın ilk kıraat öğretimini başarılı bir şekilde tamamlayabilmesi için sık sık İstanbul'dan Eskişehir'e gelerek dersleri murakabe etmiştir. Yaşar Hoca'nın dışında Abdullah Akçay'ın da bir dönem kıraat okutarak icâzet verdiği bilinmektedir.³²²

Yaşar Hoca, Mehmet Hoca'nın izinden giderek kendini kıraat ilmini öğretmeye adanmıştır. Ders işleyiş biçimi şöyledir: Başlangıçta yaklaşık bir ay boyunca zi'l-yâ'lı kelimeler veya lam-ı tarif ile ilgili hususlar gibi birtakım kaideler ezberletilmektedir.³²³ Daha sonra önce infirâd usulüyle okuma yaptırılmaktadır. Örneğin Nâfi'nin râvisi Kâlûn rivâyeti beş sayfa okutulmakta, ardından Verş rivâyeti beş sayfa okutulmaktadır. Bu şekilde on imamın kıraatlerine dair usûl ve kâideler öğretilmekte ve akabinde indirâc usulüne geçilerek hatim tamamlanmaktadır. Hem aşere için hem de takrîb için birer hatim okutulmaktadır.³²⁴

Yaşar Tekeli Hocaefendi 2003'te emekli olsa da kıraat öğretimine devam etmektedir. Şimdiye kadar 56 kişiye aşere-takrîb icâzeti vermiştir. Hâlihazırda gayr-ı resmî olarak takrîb okuttuğu 10 talebesi vardır. Yaşar Hoca kıraat eğitimi için talebenin belli bir seviyeye gelmesi gerektiğini, aksi takdirde ezberden öteye

³²⁰ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Mahir Satılmış Hoca ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 08.02.2024.

³²¹ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

³²² Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Mahir Satılmış Hoca ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 08.02.2024.

³²³ Kâideler ile ilgili detaylı bilgi için bk. Recep Koyuncu, *Aşere Kâideleri* (İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2023).

³²⁴ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Tahsin Peker'den alınmıştır. 21.05.2024.

gidemediğini belirtmiştir. Örneğin beyne,³²⁵ imâle,³²⁶ işmâm³²⁷ gibi eda keyfiyetlerinin neden ve nasıl yapıldığının bilinmesinin şart olduğunu ifade etmiştir.³²⁸ (Ek-57)

Mahir Satılmış Hocaefendi de kıraat öğrenmek isteyen talebenin öncelikle tashîh-i hurûf eğitimi almasını gerektiğini söylemiştir. Harflerin mahreç ve sıfatlarını bilmeyen veya teorik olarak bilen ama pratikte uygulayamayan kişiler kıraat ilmini öğrenme yeterliliğine sahip değildir. Bu sebeple tashîh-i hurûf eğitiminden sonra aşere-takrîb öğretilmesi gerekmektedir.

Eskişehir’de Mısır tarikinin okutulduğunu daha önce belirtmiştik. Bununla birlikte, İstanbul tariki üstadı Kurrâ Hâfız Abdurrahman Gürses’in talebesi Hüseyin Çavuşoğlu kıraat öğretimine başlamıştır. Dersler Odunpazarı Çarşı Camii’nin üst katında bulunan küçük odada devam etmektedir. Dolayısıyla bir zamanlar Mehmet Sarıcaoğlu’nun Mısır tarikiyle kıraat öğrettiği odada bugün İstanbul tariki okutulmaktadır. (Ek-58) Eskişehir’de her iki tarikin de okutulması ilmî açıdan bir zenginliktir.

2.7.5. Eskişehir’deki Kurrâ Hâfızlar

İsim	Ünvan	Mezuniyet Dönemi
Abdullah Akçay	İmam-Hatip	1. Dönem/1995
Burhan Dokuzlar	Kur’ân Kursu Öğreticisi	1. Dönem/1995
Mehmet Günal	Kur’ân Kursu Öğreticisi	1. Dönem/1995
Yaşar Tekeli	Kur’ân Kursu Öğreticisi	1. Dönem/1995
Ali Osman Orum	İl Müftü Yardımcısı	1. Dönem/1995
Aşır Gökçe	İmam-Hatip	1. Dönem/1995
Ahmet Aydemir	Kur’ân Kursu Öğreticisi	2. Dönem/1997
Cemal Okkan	Kur’ân Kursu Öğreticisi	2. Dönem/1997
Mahir Satılmış	İmam-Hatip	2. Dönem/1997
Muammer Kırcı	İmam-Hatip	2. Dönem/1997

³²⁵ Fetha harekeyi, fetha ile kesra arasında meylederek okumaktır.

³²⁶ Fethayı kesraya; elif harfini ya’ya meylederek okumaktır.

³²⁷ Sükûndan sonra gelen ötreyi göstermek için dudakları yummandır. Bunun dışında iki farklı işmâm türü daha vardır. Detaylı bilgi için bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstihlaları* (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020).

³²⁸ Bu bilgiler Kurrâ Hâfız Yaşar Tekeli ile yapılan röportajdan elde edilmiştir. 09.02.2024.

Muharrem Uzuncaalan	Kur'ân Kursu Öğreticisi	2. Dönem/1997
A. Halim Kuzu		2. Dönem/1997
Halil İbrahim Mut	İmam-Hatip	3. Dönem/1999
Hasan Akkaya	İmam-Hatip	3. Dönem/1999
Hayri Yıldız	Kur'ân Kursu Öğreticisi	3. Dönem/1999
İbrahim Abidin	İmam-Hatip	3. Dönem/1999
Ali Subaşı	Kur'ân Kursu Öğreticisi	3. Dönem/1999
İlhan Koroğlu	İmam-Hatip	3. Dönem/1999
Mustafa Sarıcaoğlu	Müezzin-Kayyım	3. Dönem/1999
Ferruh Şen	Baş İmam-Hatip	4. Dönem/2005
Hilmi Ünügür	Kur'ân Kursu Öğreticisi	4. Dönem/2005
Mustafa Bal	İmam-Hatip	4. Dönem/2005
Mustafa Doğan	Uzman İmam-Hatip	4. Dönem/2005
Cengiz Kara	İmam-Hatip	4. Dönem/2005
Mehmet Ali Semet	İmam-Hatip	4. Dönem/2005
Selahattin Akarsoy	İmam-Hatip	5. Dönem/2007
Yahya Tercan	Kur'ân Kursu Öğreticisi	5. Dönem/2007
Şaban Kabakçı	İmam-Hatip	5. Dönem/2007
Fahrettin Sarı	Kur'ân Kursu Öğreticisi	6. Dönem/2009
Halit Öziçi	Müezzin-Kayyım	6. Dönem/2009
İsmail Atik	Kur'ân Kursu Öğreticisi	6. Dönem/2009
Mahmut Atak	Kur'ân Kursu Öğreticisi	6. Dönem/2009
Muhammed Sıddık Ay	Kur'ân Kursu Öğreticisi	6. Dönem/2009
Akif Aykanat	Vaiz	6. Dönem/2009
Abdullah Ergen	Müezzin-Kayyım	7. Dönem/2012
Cemalettin Yıldırım	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
Davut Baysal	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
İbrahim Barış	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
Mahmut Yüksel	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
Mehmet Yıldırım	Kur'ân Kursu Öğreticisi	7. Dönem/2012
Musa Ak	İmam-Hatip	7. Dönem/2012

Neşet Kaplan	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
Salih Aktaş	Kur'ân Kursu Öğreticisi	7. Dönem/2012
Yaşar Özkan	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
Yusuf Soysal	Kur'ân Kursu Öğreticisi	7. Dönem/2012
Hüseyin Atıcı	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
Mehmet Saim Türkben	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
Fedai Can	İmam-Hatip	7. Dönem/2012
Ahmet Demir	İmam-Hatip	8. Dönem/2015
Ahmet Salih Güneş	İmam-Hatip	8. Dönem/2015
Fırat Satılmış	Müezzin-Kayyım	8. Dönem/2015
Hikmet Albayrak	İmam-Hatip	8. Dönem/2015
İbrahim Ünler	Uzman İmam-Hatip	8. Dönem/2015
İsmail Albayrak	İmam-Hatip	8. Dönem/2015
Mehmet Demir	Uzman İmam-Hatip	8. Dönem/2015
Mehmet Mücahit Okkan	İmam-Hatip	8. Dönem/2015
Muharrem Yılmaz	Uzman İmam-Hatip	8. Dönem/2015
Mükerrem Ünlü	İmam-Hatip	8. Dönem/2015
Tahsin Peker	Eğitim Görevlisi	8. Dönem/2015
Mehmet Rüştü Sarıcaoğlu	Kur'ân Kursu Öğreticisi	8. Dönem/2015
Fatih Erdem		8. Dönem/2015
Ali Murat Akçay	Müezzin-Kayyım	9. Dönem/2021
Evren Yıldız	Uzman İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Fatih Çamcı	Müezzin-Kayyım	9. Dönem/2021
Halil Günal	Uzman İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Harun Büyükkaya	İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Hasan Basri Cengiz	İmam-Hatip	9. Dönem/2021
İbrahim Halil Kaçmaz	Müezzin-Kayyım	9. Dönem/2021
İsmail Öner	Müezzin-Kayyım	9. Dönem/2021
Mehmet Fatih Türkben	Uzman İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Mesut Ulu	İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Nihat Ünlü	İmam-Hatip	9. Dönem/2021

Orhan Uzun	Uzman İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Osman Tunçer	Uzman İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Ramazan Kara	İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Soner Şahin	Uzman İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Yunus Taşçı	İmam-Hatip	9. Dönem/2021
Yusuf Aydın	Müezzin-Kayyım	9. Dönem/2021
Osman Burnaz	Müezzin Kayyım ³²⁹	

Eskişehir dışında kıraat eğitimi alan, ancak Eskişehir’de görevli hocaların isimleri ise şöyledir:

İsim	Ünvan	Kıraat Hocası
Hüseyin Çavuşoğlu	Kur’ân Kursu Öğreticisi	Abdurrahman Gürses
Enes Zengin	İmam-Hatip	Musa Emrikçi
Gafur Yıldırım	Müftü	Mahmut Sarıcaoğlu

2.8. Eskişehir’deki Kur’ân-ı Kerîm ve Kıraat Öğretimine Dair Bir Değerlendirme

Eskişehir’de sürdürülen Kur’ân öğretiminin olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Olumlu yönlerini öne çıkaracak bir değerlendirme yapmak çalışmayı tekrar etmekten öteye geçmeyeceği için burada yalnızca olumsuz taraflarından bahsedilecektir.

Eskişehir, halkın büyük çoğunluğunda var olan bilgi ve amel eksikliği sebebiyle Kur’ân öğretiminde zayıf bir şehirdir. Mevcut durumun müsebbipleri arasında vazifeli olduğu yerde görevini hakkıyla ifa edemeyen bazı din görevlileri de bulunmaktadır. Bununla birlikte diyanet personelinin Kur’ân-ı Kerîm’in lafzına yönelik bir eğitime ihtiyacı vardır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın buna yönelik başarılı projeleri olsa da eksik kalmaktadır. Bu eksiklik özellikle belirli bir yaşın üstünde olan personelde hissedilmektedir. Dolayısıyla Kur’ân bilgisi eksik olan aktif din görevlilerinin tespit edilerek mehârici’l-hurûf, tâlim ve tecvid eğitimlerinin verilmesi iktiza etmektedir.

Eskişehir ve ilçelerinde müteaddit tarihî medrese ve cami vardır. Yüzyıllar boyu Kur’ân-ı Kerîm’in okunduğu ve öğretildiği bu mekanların neredeyse hiçbirinde

³²⁹ Eskişehir’de kıraat okuyan hâfızlara ait bilgiler Eskişehir İl Müftülüğü “Aşere Takrib Mezunları Listesi”nden alınmıştır. 03.06.2024.

hususî bir Kur'ân öğretim faaliyeti yapılmamaktadır. Kanaatimizce bu bir eksikliklerdir. Zira tarihî mekanlar aynı zamanda turistik yerlerdir. Dolayısıyla turistik amaçlı gezilerde Kur'ân eğitimiyle karşılaşılması teşvik edici bir etken olabilir. Aynı zamanda tarihe tanıklık eden duvarların oluşturduğu manevî atmosfer insan psikolojisine olumlu bir etkide bulunur. Mimarî yapı ve psikoloji üzerine yapılan bilimsel araştırmalar bu görüşü desteklemektedir.

Eskişehir'de kaliteli bir hâfızlık eğitimi veriliyor olmakla beraber okulla birlikte hâfızlık projesinin talep eden herkes için uygun olmadığının kabul edilmesi gerekmektedir. Nitekim hâfızlıkta önemli olan hızlı bitirmek değil, sağlam bitirmektir. Elbette bunu başaran talebeler vardır. Ancak her talebenin ezber kabiliyeti ve kapasitesi farklıdır. Talebenin kişisel durumu göz önünde bulundurulmadan kalıp halinde, esnek olmayan bir program uygulandığında, sonuç zahirde başarılı gibi gözükse de kalıcılığı olmaz.

Şehir merkezinde engellilere yönelik oldukça verimli çalışmalar yapılmaktadır. Eksik olan kısım ise bu tür faaliyetlerin yaygınlık kazanamamasıdır. Engelli bireyler için Kur'ân'ın hem lafzına hem manasına dair verilen eğitimlerin çoğaltılması veya mevcut eğitimlere ulaşabilmeleri için imkanların sunulması gerekmektedir. Bu durum bir zorunluluktur. Çünkü malumun ilanı kabilinden bir bilgi olmakla beraber şehirde misyoner faaliyetleri yoğun bir şekilde sürdürülmektedir. Dolayısıyla dinî bilgileri zayıf olan kişilerde zihin karmaşası ortaya çıkmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için engelli bireylere Kur'ân hizmeti verilmesi elzemdir.

İlahiyat fakültesinde verilen Kur'ân derslerinin noksan olduğu kısımlar vardır. Mezun olan öğrencilerin istihdam edildikleri alanlar göz önünde bulundurulduğunda, göz ardı edilemeyecek boyutta bir eksiklik söz konusudur. Öğrencilerin kahir ekseriyetinin tecvid bilgisi yetersizdir. Derslerde öğretilen tecvidin uygulanmasında ise bazı öğrenciler başarılı değildir. Ayrıca yüzünden okumada kendini yetersiz gören öğrenci oranı bir hayli yüksektir.³³⁰ Bu durumun öğrenci sayısının fazla olması sebebiyle hocaların birebir ilgilenme fırsatının olmamasıyla doğrudan alakalı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte hâfız öğrencilerin de yalnızca belirli ezber

³³⁰ Konuyla ilgili bk. Fatma Asiye Şenat, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kur'an Okuma ve Tecvid Dersinin İşlenişine İlgili Kanaatleri Üzerine Bir Araştırma", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2016), 215-238.

müfredatından sorumlu olmaları eksiklidir. Yüzünden okunacak sayfaların hâfızlardan ezber olarak alınması bu eksikliğı giderecek ve fayda sağlayacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm öğrenenlerin büyük çoğunluğunda, öğrenilen kitabın Allah kelamı olduğı bilincinin uyandırılması gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirde, eğitimde var olan sorunlarda azalma meydana gelecektir. Ayrıca ömrünü Kur'ân ile geçiren şahsiyetlerin tanınması ve tanıtılması, hem Kur'ân talebesinin sahip olması gereken vasıflara dair hem de ideal hoca-talebe ilişkisine dair rol model olacaktır. Bu sayede ilim öğrenmenin zevkine varılacak ve aynı oranda eğitim kalitesi yükselecektir.

Eskişehir'de kıraat ilminin öğretim süreci başarılı bir şekilde sürdürülmektedir. Günümüzde bu eğitimin resmî bir boyutunun olmaması eksiklik olarak nitelenebilir olsa da ilmi talep edenler sayesinde kıraat öğretimi kesintiye uğramadan devam etmektedir. Ayrıca ilerleyen süreçte aşere-takrîb eğitiminin tekrar resmî bir şekilde yürütülebileceğı ihtimaller dahilindedir.

Kıraat ilmini öğrenmek isteyen erkek hâfızlar için yeterli olanak bulunmaktadır. Ancak bayan hâfızların bu ilmi ahz etmek için başvurabilecekleri bir merci bulunmamaktadır. Özellikle üniversitede okuyan ve kabiliyeti olan hâfız talebelerin tespit edilerek kıraat ilmine yönlendirilmeleri olumlu neticeler verecektir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm ve kıraat öğretimi Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından günümüze kadar hiçbir kesintiye uğramadan sürdürülmüştür. Bazı dönemler çok zor şartlar altında sürdürülse de pek çok nakli delil mucibince her daim devamlılığı sağlanmıştır. Çalışmamızda bu devamlılığın Eskişehir'deki yansıması ele alınmıştır.

Eskişehir'de Cumhuriyet öncesi dönemde Kur'ân öğretimi cami, medrese ve mektep gibi belli başlı merkezlerde yürütülmüştür. Salnamelerde bu müesseselere dair bilgiler yer almaktadır. Cumhuriyet sonrasında ise Yunan zulmü sebebiyle özellikle ilçelerde Kur'ân öğretiminde duraklama meydana gelmiştir. Zira Kur'ân öğretim merkezlerinin büyük bir çoğunluğu Yunanlılar tarafından yakılmış ve kullanılamaz hale gelmiştir. 1924'te Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun kabulü ile birlikte ayakta kalan müesseseler de kapatılmış ve dinî eğitimde çıkmaza girilmiştir.

1930 sonrası Kur'ân-ı Kerîm eğitimi gizli bir şekilde yürütülmüştür. Kur'ân'a hizmeti düstur edinen ve bunun için fedakârlıktan çekinmeyen Hocalar vesilesiyle Eskişehir halkı Kur'ân eğitiminden mahrum kalmamıştır. Bunun sonucunda ise örnek Müslüman Hanımlar ve Beyefendiler yetişmiştir. Yetişen talebelere aynı hizmeti devam ettirenler olmuş ve böylece silsile günümüze kadar gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilk on yılında hâfızlık eğitimi oldukça ağır koşullarda devam etmiştir. Buna rağmen Eskişehir Türkiye'nin en çok hâfız yetiştirilen şehri olmuştur. Bununla birlikte o yıllarda şehirde kurrâ hâfızların olduğu bilinmektedir. Ancak kıraat öğretiminin yapıldığına dair bir bilgiye ulaşamamıştır.

1950'den sonra Kur'ân eğitim ve öğretimi için nispeten rahat bir ortam oluşmuştur. 1997-2000 yıllarında sekiz yıllık zorunlu eğitimin de etkisiyle Kur'an kursları ve talebe sayılarında azalma meydana gelmiştir. Şehir merkezinde bulunan hâfızlık kursları öğrenci yokluğu sebebiyle kapanma noktasına gelmiştir. Bu dönemde hocalar talebe aramak için çaba sarf etmiştir. Yapılan çalışmalar neticesiz kalmamış ve devam eden yıllarda talebe sayısı artmaya devam etmiştir.

Eskişehir halkının büyük bir çoğunluğu Kur'ân öğretiminin ne kadar ehemmiyetli bir vecibe olduğunun farkında değildir. Nitekim Eskişehir'in hemen her ilçesinde en sık duyduğumuz söz "ilçemizde kayda değer bir Kur'ân eğitimi yok" olmuştur. Bazı din görevlilerinin ilçe halkını Kur'ân öğrenmeye teşvik etmemeleri ve bunun için gayret göstermemeleri mevcut durumun en etkili müsebbibi kabul

edilebilir. Bununla birlikte her ilçe için aynı durum söz konusu değildir. Görevini hakkıyla ifa eden hocalar, az da olsa sürekliliğin sağlanacağı eğitim yöntemleri uygulamış ve bunda başarılı olmuştur.

İmam-hatip okullarının ve İlahiyat Fakültesi'nin Kur'ân-ı Kerîm ders müfredatı birbirine benzerdir. İlahiyat fakültesine yerleşenlerin ortalama %45'i imam-hatip liselerinden mezundur. Bu kadar yüksek bir orana rağmen İlahiyat öğrencilerinin Kur'ân derslerindeki başarı oranı beklenen seviyede değildir. Bu durum imam-hatip okullarında verilen Kur'ân derslerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ömrünü Kur'ân'a hizmet yolunda harcayan ve ahirete götüreceği hayırlı ameller biriktiren Hocalar vardır. Bu Hocaların iki ortak özelliği olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi, Kur'ân söz konusu olduğunda mesai saatlerine bağlı kalmamalarıdır. İkincisi ise ömürlerinin son demlerine kadar Kur'ân öğretmeye devam etmeleridir. Dolayısıyla Kur'ân aşığı Hocalar ömürlerini Kur'ân'a sarf ederek ebedî bir ömre medar olmuşlardır.

Son istatistiklere göre Eskişehir genelinde toplam 196 Kur'ân kursunda 7007 kişi eğitim görmektedir. Bunlardan 352 erkek ve 322 kadın talebe hâfızlık eğitimi almaktadır. Genelde Türkiye, özelde ise Eskişehir'de Kur'an ilimleri ile ilgili oldukça başarılı çalışmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte yapılan çalışmaların geliştirmeye ve iyileştirmeye açık yönleri bulunmaktadır.

Cumhuriyet sonrası Eskişehir'de kıraat ilminin öğretimi ilk olarak 1970'te başlamıştır. Eğitim süreci, bazı dönemlerde cereyan eden birtakım siyasî olaylardan etkilenmiştir. Buna rağmen kıraat eğitimi devam etmiş ve başarılı bir şekilde günümüze intikal etmiştir.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye*. haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “Tarihte Eskişehir”. *Selçuklular Zamanında Eskişehir ve Bölgedeki Selçuklu İzleri*. ed. Emine Gümüşsoy. Eskişehir: Esogü Basımevi, 2020.
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022.
- Akaslan, Yaşar. “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (Aralık 2018), 1081-1107.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Akgün, Vahdettin. “Kur’ân Kursları ve Halkın Kur’ân Kurslarından Beklentileri”. *Kur’ân Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*. 187-201. İstanbul, 2000.
- Akın, Abdullah. *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi (1920-1950)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Albayrak, Sadık. *Türkiye’de Din Kavgası*. İstanbul: y.y., 1973.
- Albek, Suzan. *Dorylaion’dan Eskişehir’e*. Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, 1991.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı’da Dâru’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Altınsapan, Erol. *Ortaçağ’da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11.-15. Yüzyıllar Mimarisi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Kur’an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Basım, 2011.
- Ateş, İbrahim. “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları”. *Vakıflar Dergisi* 14 (1982), 29-92.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992.
- Avcı, Müşerref. “Osmanlı Dönemi Vakıf Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerin Toplum Hayatına Etkileri”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/2 (30 Aralık 2021), 241-267.
- Baltacı, Cahid. *Kur’an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Baltacı, Cahit. “Cumhuriyet Döneminde Kur’an Kursları”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 181-186.
- Baltacı, Cahit. “Mektep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/6-7. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Baltacı, Cahit. “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”. *Türkler* 11 (2002), 446-462.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30-1-0-0)*. No. 105, Gömlek No. 657, Sıra No. 9.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Diyanet İşleri Reisliği (51-0-0-0)*. No. 4, Gömlek No. 30, Sıra No. 25.

- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Diyanet İşleri Reisliği (51-0-0-0)*. No. 4, Gömlek No. 37, Sıra No. 21.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Diyanet İşleri Reisliği (51-0-0-0)*. No. 2, Gömlek No. 12, Sıra No. 25.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Diyanet İşleri Reisliği (51-0-0-0)*. No. 2, Gömlek No. 14, Sıra No. 1.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Genel (180-9-0-0)*. No. 119, Gömlek No. 576, Sıra No. 1.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)*. No. 26, Gömlek No. 151, Sıra No. 15.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)*. No. 26, Gömlek No. 151, Sıra No. 4.
- Belazuri, Ahmed B. Yahya. *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda. Siyer Yayınları, 2013.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İthâfî Fuzalâ'î'l-Beşer*. thk. Şa'bân Muhammed İsmâil. 2 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2007.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmî ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnülemin-Vakıf [İ.E.V..]*. No. 15, Gömlek No. 1847.
- Bodur, Mustafa. "Eskişehir'de Bir Kıraat Âlimi: Mehmet Sarıcaoğlu". *Diyanet Aylık Dergi* 306 (Haziran 2016), 76.
- Bozkurt, Nebi vd. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/323-340. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi - Tanman, Baha. "Dârulkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Brandenburg, E. "Über byzantinische und seldschukische Reste im Gebiet des Türkmen-Dag". *Byzantinische Zeitschrift*. 19/97-106, 1910.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buyrukçu, Ramazan. *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Cebeci, Suat. "Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye?" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2004), 197-202.
- Ceylan, Hasan Hüseyin. *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*. 3 Cilt. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1993.
- Ceylan, Hasan Hüseyin. *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*. 3 Cilt. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1993.
- Cuinet, Vital. *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure*. 7 Cilt. Paris: Tome, 1892.
- Çağrıçı, Mustafa. "Kur'an Kursu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/423-426. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çelebi, Evliya. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Çelebi, Katip. *Cihannüma*. haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

- Çınar, Serhat. *Eskişehir Eğitim Tarihi (1876-2004)*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. 3 Cilt. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, 1994.
- Darkot, Besim. "Eskişehir". *İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978.
- Demiralp, Yekta. *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Derin, Yusuf. *Bir Gönül İnsanı Muttalip'li Hacı Hilmi Efendi*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015.
- Diñç, Kadir. "Geçmişten Günümüze Kur'an Eğitimi". *Diyanet Aylık Dergi* 333 (Eylül 2018), 6-9.
- Doğru, Halime. *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*. İstanbul: AFA, 1992.
- El-İsfahani, Ragıb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Pınar Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Eyice, Semavi. "Hüsrev Paşa Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/46-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fergan, Eşref Edib. *Kara Kitap (Milleti Nasıl Aldattılar? Mukaddesatına Nasıl Saldırdılar)*. İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2016.
- Günaydın, Mehmet. "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkuflu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2008), 121-154.
- Gündüz, Turgay. "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 543-557.
- Güneş, İhsan - Yakut, Kemal. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2007.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara, 2003.
- Hansu, Hüseyin. "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 367-405.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Bozulma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 71-82.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlılar'da Eğitim-Öğretim (Mektepler-Medreseler)". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti -15- İslâm Medeniyeti-II (Osmanlı Dönemi)*. ed. Mehmet Şeker - Seyfettin Erşahin. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî'*. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1379.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. 5 Cilt. Daru'l-Ğavsani, 2019.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İnce, Kasım. *Eskişehir ve Çevresindeki Osmanlı Devri Yapıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

- Jaeschke, Gotthard. *Yeni Türkiye’de İslâmlık*. çev. Hayrullah Örs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- Kara, Mustafa. “Tekke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Karaçam, İsmail. *Kur’an-ı Kerim’in Nüzûlü ve Kırâati*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Kazıcı, Ziya. “Bir Eğitim Kurumu Olarak Dâru’l-Kurra”. *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-30*, 33-39.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Koylu, Zafer. “Tarihte Eskişehir”. *XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir*. ed. Emine Gümüşsoy. Eskişehir: Esogü Basımevi, 2020.
- Koylu, Zafer - Birgün, Melis. *Eski Bir Şehrin Hikayesi 1923-1938*. Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 2015. <https://www.etonet.org.tr/uploads/20171107-ETOYay%C4%B1n.pdf>
- Koyuncu, Recep. *Aşere Kâideleri*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2023.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmî Takrîb Usûlü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. çev. Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1984.
- Mecmu’a mine’l-Müellifin. thk. Ali Kasımi. Kahire: el-Munazzamatü’l-Arabiyye li’t-Terbiyye ve’s-Sekafe ve’l-ulum, 1989.
- Müdürlüğü, Din Öğretimi Genel. “Öğretim Programları”. Erişim 20 Mayıs 2024. <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/14>
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-şagîr*. 6 Cilt. Beyrut: Daru’l-Marife, 1972.
- Nîsâbü’rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hakim. *el-Müstedrek ‘ale’s-Şahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”. *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 247-269.
- Oğuzoğlu, Yusuf vd. “Eskişehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/398-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Öcal, Mustafa. “İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 51-101.
- Öcal, Mustafa. “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 81-140.
- Önder, Selahattin. *Cumhuriyet Devrinde Eskişehir (1923-1973)*. Eskişehir: Ankara Üniversitesi T. İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Önkâl, Ahmet. “Tarih Boyunca Camilerin Fonksiyonları”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 20 (2013), 22-25.
- Önkâl, Ahmet - Bozkurt, Nebi. “Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özalp, Tahsin. *Sivrihisar Tarihi*. Eskişehir: Tam-İş Matbaası, 1960.

- Öztürk, Eyüp. “Osmanlı Toplum Yapısında Din (Erken Dönem)”. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti -15- İslâm Medeniyeti-II (Osmanlı Dönemi)*. ed. Mehmet Şeker - Seyfettin Erşahin. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Öztürk, Şükrü. “Kur’ân Kurslarının Eğitim ve Kültür Hayatımıza Katkıları”. *Kur’ân Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*. 173-179. İstanbul, 2000.
- Sarıkoyuncu, Ali. *Atatürk, Din ve Din Adamları*. Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Sarıkoyuncu, Ali. *Milli Mücadelede Din Adamları I*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Süyûtî, Ebu’l-Fazl Celâleddin. *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-‘Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Amme li’l-Kitab, 1974.
- Şenat, Fatma Asiye. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kur’an Okuma ve Tecvid Dersinin İşlenişine İlgili Kanaatleri Üzerine Bir Araştırma”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2016), 215-238.
- Şulul, Kasım. *Kur’ân Tarihi (Kaynaklar, Terim-Süreç Analizi, Kadîm Mushaflar)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Taşdemirci, Ersoy. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Medreseler”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 519-532.
- Taşkın, Ünal. “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2008), 343-366.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid Istılahları*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- TİMAV, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı. “Tarihçe”. Erişim 05 Mart 2024. <https://timav.org.tr/imam-hatip-okullari-tarihcesi/>
- Topal, Mehmet - Çolak, Kamil. “Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 9 (2015), 51-74.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Seçilmiş Göstergelerle Eskişehir 2013*. Ankara, Eylül 2014.
- Türkay, Esra. *Vakfiyelere Göre Osmanlı Devleti’nin Son Asrında Eskişehir Vakıfları (1818-1920)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Türkgeldi, Ali Fuad. *Görüp işittiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Ulu, Ali. “Eskişehir Kentinin Cumhuriyet Öncesi Mekânsal Gelişimi”. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi* 15 (2003), 147-154.
- Uner, Enes. *Hafızlık Risalesi*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011.
- Yazıcı, Nesimi. “Osmanlıların Son Döneminde Dingörevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”. *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]* 27/4 (1991), 55-123.
- Zengin, Zeki Salih. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kur’an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2011), 1-24.
- Zengin, Zeki Salih. “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi”. *Dinî Araştırmalar* 5/13 (Haziran 2002), 81-106.
- Eskişehir Valiliği. “Alpu”. Erişim 22 Nisan 2024. <http://www.eskisehir.gov.tr/alpu>
- Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti*. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338.

- “Aziz Öztürk - Din Hizmetine Adanmış Ömürler 61.Bölüm”, ts.
<https://www.diyabet.tv/din-hizmetine-adanmis-omurler/video/aziz-ozturk--din-hizmetine-adanmis-omurler-61-bolum>
- “Din Hizmetinde Bir Ömür 5.Bölüm”. haz. Konya İl Müftülüğü. Yayın Tarihi 07 Kasım 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=z8sEROAlb4k>
- Mihalgazi Kaymakamlığı. “İlçemiz Tarihçesi”. Erişim 06 Ocak 2024.
<http://www.mihalgazi.gov.tr/ilcemiz-tarihcesi>
- Çifteler Kaymakamlığı. “İlçemizin Tarihçesi”. Erişim 22 Nisan 2024.
<http://www.cifteler.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi>
- Han Kaymakamlığı. “İlçemizin Tarihçesi”. Erişim 22 Nisan 2024.
<http://www.han.gov.tr/tarihce>
- Seyitgazi Kaymakamlığı. “İlçemizin Tarihçesi”. Erişim 23 Nisan 2024.
<http://seyitgazi.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi>
- “Kurra Hafız Abdullah Akçay - Kur'an'a Adanmış Bir Ömür (19 Temmuz 2015 Cenaze Namazı)”. haz. Ahmet Türkben. Yayın Tarihi 21 Mart 2021.
https://www.youtube.com/watch?v=_q_yMAuh2TY
- Mihalıççık Belediye Başkanlığı. “Mihalıççık Tarihi”. Erişim 23 Nisan 2024.
<https://www.mihaliccik.bel.tr/mihaliccik/mihalicciktarihi.html>
- “Okullar ve Diğer Kurumlar”. Erişim 20 Mayıs 2024.
<https://www.meb.gov.tr/baglanti/okullar/index.php?ILKODU=26>
- Eskişehir Valiliği. “Sivrihisar”. Erişim 10 Mart 2024.
<http://www.eskisehir.gov.tr/sivrihisar>
- Akra Media. “Şahver Çelikoğlu Hanımefendi Hakk'ın Rahmetine Kavuştu”. Erişim 09 Ocak 2024. <https://akra.media/Haber/HaberDetay/82994/Sahver-Celikoglu-Han>
- “Tarih Belgeleri”. haz. Niyazi Artan, Nurşen Gök, Nilgün Erdaş, Hülya Özkan. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* 95 (1993).
- Mahmudiye Kaymakamlığı. “Tarihçe”. Erişim 23 Nisan 2024.
<http://www.mahmudiye.gov.tr/ilcemiz-hakkinda>
- Sarıcakaya Kaymakamlığı. “Tarihçe”. Erişim 06 Ocak 2024.
<http://www.saricakaya.gov.tr/tarihce>
- “Tarihi Günyüzü”. Erişim 27 Şubat 2024. <http://www.gunyuzu.gov.tr/tarihi-gunyuzu>
- “Tarihi ve Coğrafi Yapı”. Erişim 05 Aralık 2023. <http://www.inonu.gov.tr/tarihi-ve-cografi-yapi>
- Resmî Gazete* 3027 (05 Haziran 1935).
 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, 1302/1885
 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, 1310/1892
 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, 1316/1898
 Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, 1325/1907
 Maarif Salnâmesi, 1316

Ekler

Tablo-1 1932-1950 Yılları Arası Türkiye'deki Kur'an Kurslarına Ait Veriler

Eğitim-Öğretim Yılı	Kurs Sayısı	Hoca Sayısı		Talebe Sayısı		Diploma Alan Talebe Sayısı	
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1932-1933	9	9	-	232			
1934-1935	19	10	1	231	25		
1935-1936	15	12	2	358	35		
1936-1937	16	14	-	372	37	257	30
1940-1941	56	56	-	1380	309	159	12
1941-1942	65	68	-	1369	394	161	25
1943-1944	38	34	-	1081	471	140	78
1944-1945	46	46	-	1520	433	?	?
1945-1946	61	65	-	2021	744	347	248
1947-1948	99	104	-	4181	1570	815	475
1949-1950	127	130	-	6403	2303	1811	851

Tablo-2 1960 Sonrası Türkiye'deki Kur'an Kurslarına Ait Veriler

Eğitim-Öğretim Yılı	Kurs Sayısı	Kadrolu Hoca Sayısı	Geçici Hoca Sayısı	Talebe Sayısı			
				Yüzünden		Hafızlık	
				Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1960-1961	326	791	-			2055	
1980-1981	2610	1870	598	25513	34293	4297	3713
1990-1991	4998	4845	3525	51862	94744	11206	6555
2000-2001	3252	4631	-	8542	70036	5414	6361

Tablo-3 İmam-Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim Ders Programı

Kur'an-ı Kerim Okuma				Ezber					
5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf		
Harfler ve Özellikleri	Bakara Sûresi (16-30. Sayfalar)	Bakara Sûresi (31-48. Sayfalar)	Furkan Sûresi	Subhaneke Duası	Kunut Duaları	Kafirun Sûresi	Asr Sûresi		
Harflerin Okunuşu			Hucurât Sûresi	Tahiyyat Duası				Amentü Duası	
Okunuşla İlgili Özel Durumlar			Rahman Sûresi	Salli-Barik Duaları				Felak Sûresi	Fil Sûresi
Bakara Sûresi (1-15. Sayfalar)			Cuma Sûresi	Rabbena Duaları				Nas Sûresi	Kureyş Sûresi
	Tecvid Bilgisi	Tecvid Bilgisi	Nebe Sûresi	İhlas Sûresi	Tebbet Sûresi	Maun Sûresi	Âyetü'l-Kürsî		
			Tecvid Bilgisi	Kevser Sûresi				Nasr Sûresi	
				Fatiha Sûresi					

Tablo-4 Anadolu İmam-Hatip Lisesi Kur'ân-ı Kerim Ders Programı

Kur'ân-ı Kerim Okuma				Ezber			
9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
					Duhâ Sûresi		
		Yunus Sûresi		Fatiha Sûresi	İnşirah Sûresi		
		Hûd Sûresi	Meryem Sûresi	Fil Sûresi-Nas Sûresi (10 Sure)	Tîn Sûresi		
	Tecvid Bilgisi	Yusuf Sûresi	Tâ-Hâ Sûresi	Kadir Sûresi	Alak Sûresi	Nebe Sûresi	
	En'âm Sûresi	Ra'd Sûresi	Enbiyâ Sûresi	Tekasür Sûresi	Beyyine Sûresi	A'lâ Sûresi	
Âl-i İmrân Sûresi	A'râf Sûresi	İbrahim Sûresi	Hac Sûresi	Asr Sûresi	Zilzâl Sûresi	Âl-i İmrân Sûresi (102-109)	Cuma Sûresi (9-11)
Nisa Sûresi	Enfâl Sûresi	Nahl Sûresi	Mü'minûn Sûresi	Hümeze Sûresi	Âdiyat Sûresi		Mü'minûn Sûresi (1-11)
	Tevbe Sûresi	İsrâ Sûresi	Nûr Sûresi	Âyetü'l-Kürsî	Kâria Sûresi	Mülk Sûresi	
Maide Sûresi	Lokman Sûresi	Kehf Sûresi	Kıyame Sûresi	Bakara Sûresi (1-5, 285-286)	Bakara Sûresi (153-157)	Fussilet Sûresi (30-36)	
	Fâtır Sûresi	Hucurât Sûresi	İnfitar Sûresi	Haşr Sûresi (21-24)	Yasin Sûresi		
		Kâf Sûresi			Âl-i İmrân Sûresi (189-194)		
		Saff Sûresi					

Tablo-5 İlahiyat Fakültesi Kur'ân Dersi Müfredatı

Sınıf	Yarıyıl	Ders	Yüzünden Okuma	Ezber
1	Güz	Kur'ân I	1.-5. Cüzler	Namaz Duaları, Fatiha Sûresi, Asr-Nas Sûresi Arası
	Bahar	Kur'ân II	6.-10. Cüzler	Tekâsür-Duhâ Sûresi Arası, Âyetü'l-Kürsî
2	Güz	Kur'ân III	11.-15. Cüzler	Leyl-Ğaşiye Sûresi Arası, Bakara 285-286, Haşr 20-24
	Bahar	Kur'ân IV	16.-20. Cüzler	A'lâ-Mutaffifin Sûresi Arası
3	Güz	Kur'ân V	21.-25. Cüzler	İnfitar-Nebe Sûresi Arası
	Bahar	Kur'ân VI	26.-30. Cüzler	Yasin Sûresi, Mülk Sûresi
4	Güz	Kur'ân VII	1.-15. Cüzler	Hucurât Suresi, Feth 1-9, Âl-i İmrân 190-194
	Bahar	Kur'ân VIII	16.-30. Cüzler	Rahman 1-21, İbrahim 35-41, Feth 27-29, Bakar 1-7, Fussilet 30-36

Ek-1 BCA 26.151.15

T.C.
MAMARIF VEKILLİĞİ
III. Teftiş Umum Müdürlüğü
Sayı: 6
08926

13 Ağustos 1941
Ankara, 1 / 194

Özet: 27/58

Başvekâlet Yüksek Makamına

Diyânet İşleri Reisliğince bazı vilâyetlerde açılan Kuran öğretme kurslarına henüz ilk tahsil mecburiyetinde bulunan 7-16 yaşlarındaki çocukların da alındığı öğrenilmiştir. Sözü geçen çocukların mecburi tahsil yapmalarına mani olacağı aşîkâr olan bu halin tecviz olunamayacağını alâkadarlara tebliğine yüksek müsaadelerini diler, en derin saygılarımı sunarım.

Ta.

Maarif Vekili
Gücel

yazı iş. ne
13. 8. 1941

Ek-2 BCA 26.151.4

Hafız
19. 7. 35

1933

22/46

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bay Kemal
Yüksek Baş Vekâlet Müsteşarı

Diyânet İşleri
Reisliği
Hususi

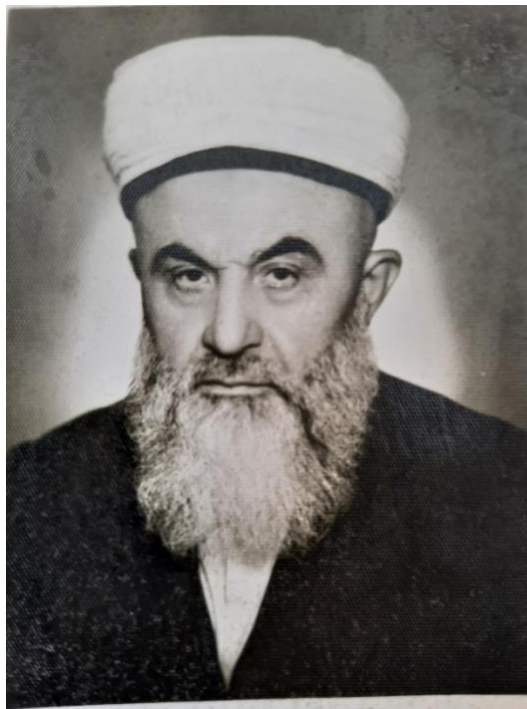
I- Bitcenin (D) Cetvelinde dahil (9) tane Kırk liralık; (3) tane Otuz liralık ücretli hafız muallimliği vardır. Üçyüz kırkdan beri devam etmektedir.

2- Muayyen bir mektepleri yoktur. Bunlar Müftülerin gösterdikleri Cami veya Mescitde ve yine Müftülerin kontrolü altında ifayı vazife etmektedirler.

3- Bunların vazifeleri, ilk tahsilini bitirmiş ^{veya Kur'anı ezberlemiş} olup da ibadetde okumak için Kur'an bellemek isteyenlere kur'anı belletmek ve ezberlediklerini Kur'ana mahsus usul ve kıraat üzere dinlemek ve hatalarını düzeltmektedir. Bu cihet için arzemiş olduğumuz veyhile ilk tahsilini bitirmek mutlaka gartdır ve bu hususda mikerreren tebligat yapılmıştır.

4- Bulunduğu mahaller: İstanbul, Edirne, İsparta, Eskişehir, Erzurum, Bursa, Konya, Trabzon, Kayseri, Kütahya, Balıkesir.

Ek-3 Abdülmecit Taşçı

Ek-4 Kabil Habilov Adına Nüvvâb Medresesi Derslerini Gösteren Şehadetname

ТУРСКА ДЪРЖАВНА НАР. ГИМНАЗИЯ „НОВВАБ“ № 1011 28-У 1954 год. Козаровград

ОТПУСНО СВИДЕТЕЛСТВО

Кабил Хабиллов Рафиев роден на 2. IV. 1932 г. в с. Осеновец, околии Козаровград, област Козаровци, в по народност турчин, подлин Дюлгерско от Мохамеданска вероисповест, братовред ут. п. през 1949 г. година в Училище Тур. Нац. гимназия на пункт като редов. ученик в IV клас и имава следния успех:

Учебни предмети	Успех		Забележка
	с думи	с цифри	
Български език	Дн. добър	4.5	
Турски език	Среден	3.5	
Руски език	Дн. добър	4.5	
Алгебра	Среден	3.5	
Физика	Среден	3.5	
Астрономия	Дн. добър	5.0	
Химия	Дн. добър	5.0	
Естествена история	Дн. добър	5.0	
Бот. см. ед. м. История	Среден	3.5	
Отеч. и общ. география	Дн. добър	4.5	
Психология	Среден	3.5	14 Април 1954
Личен	Среден	3.5	26.9
Рисуване	Среден	3.5	
Пение	Среден	3.5	
Телесна възпитание	Дн. добър	4.5	
Ср. (математика)	Среден	3.5	
Лич. (математика)	Дн. добър	4.5	9 Темп: 1000
Грм. език (факултативен)	Дн. добър	4.5	3072
Степанофи и машинно писане (факултативен)	Дн. добър	4.5	
Любелетство	Триумфално	(6)	

Въ основа на § _____ от Правилника за гимназиите шести ред. ученик Кабил Хабиллов Рафиев имава в Училище Части _____ ученик _____ да следва като редов. ученик _____ в _____ клас, ако по личен прищипване е загубил това право.

Козаровград 14 Април 1954

Директор: Дж. Димитров

Ek-5 Kabil Ziyalı'nın Resmî Görev Yazısı

T. C.
Eskişehir Vilâyeti
Mâfîlîlîği
Sayı 134

Eskişehir
27/11/1954

H. Bektaşoğlu

Eskişehir Merkez "Azanına"
Bağlı SÖZÜŞÜK köyü 92 No.lu
Hanede kayıtlı Habil Öğ.
1932 D.lu Kabil Ziyalı

Cami'nin ismi	Vazifesi
Alpu-Çukurhisar	İman-hatip
Buyuldu müntehap	

Balâda ismi yazılı Habil Öğ. Kabil Ziyalı Bay 1954-55. senesi için
Diyanet işleri Riyasetine merbut Alpu-Çukurhisar K.İM. olduğundan olbepteki
kanun mucibince işbu buyruldu ita kılındı. MÜFTÜ
Hakkı Sarıkayalı

65/2 Sayı: 8.8.?

1963-64 yıl aynı mevzide
istihdam edilmişinden dolayı yapıldı

23.12.1963
Müftü
Cevat Dursunyan

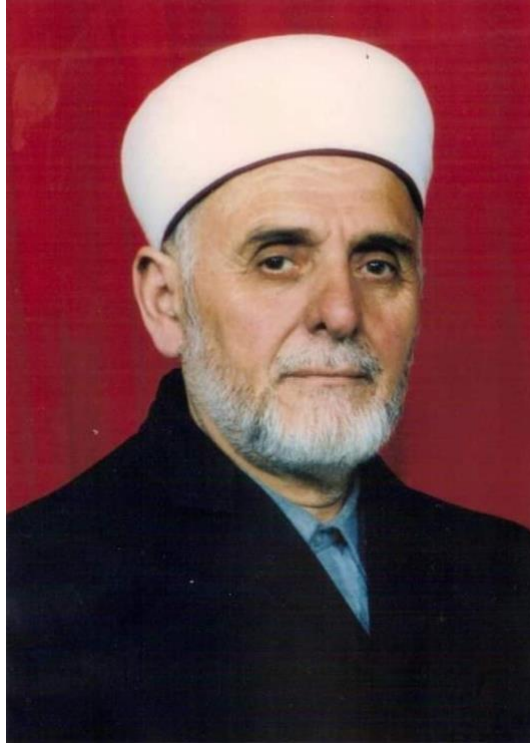
İman Doğan 226 No
Kayıtlı No: 23.12.1963

H. Bektaşoğlu
965-966 Yılında da aynı
kayıtlı imanı olduğu için
23.12.1963
Müftü
Cevat Dursunyan

Ek-6 Kabil Ziyalı ve Talebeleri

Ek-7 Mehmet Sarıcaoğlu

Ek-8 Yusuf Binici ve Talebeleri

Ek-9 Ali Rıza Öztürk ve Talebeleri

Ek-10 Han Hüsrev Paşa Cami

Ek-11 Hüsrev Paşa Camii'nde Kur'ân Öğretilen Bölme

Ek-12 Sami Hoca ve Talebeleri

Ek-13 Alçengel Camii'nde Devam Eden Restorasyon Çalışmalarından Bir Kare

Ek-14 Cami-i Kebir Cami

Ek-15 Abdulgafur (Özgüroğlu) Efendi

Ek-16 İsmail Uyumaz (sağdaki) ile Yaptığımız Röportaj/Mihaliççik

Ek-17 Mihalıçık Çarşı Cami

Ek-18 Hasan Akkuş, Aziz Özdemir ve Diğer Talebeler

Ek-19 Aziz Öztürk'ün Hufffaz Kursu Vesikası

T. C.
İstanbul Müftülüğü
Nispetiye
Kur'an Öğretim Kursu
Sayı: .....

Adı ve Soyadı : *Aziz Öztürk*
Baba adı : *Sadettin*
Vilâyeti : *Eskişehir*
Kazası : " - "
Doğum yeri : *Lâziza B.*
Doğum tarihi : *1- Kasım 1923*

Diyanet işleri rişaseti İstanbul Müftülüğüne
bağlı kursumuz talebesinden ve kayıt defterimizin
...*18*... sıra numarasında mukayyet *Sadettin*
oğlu *Aziz Öztürk* *950-951*
senelerinde kursumuza devamlı hıfzı Kur'anı ve tas-
hibi harufu *iyi* ... derece ile ikmâl etmiş-
ni bildirir belgedir. *7 / 5 / 1951*

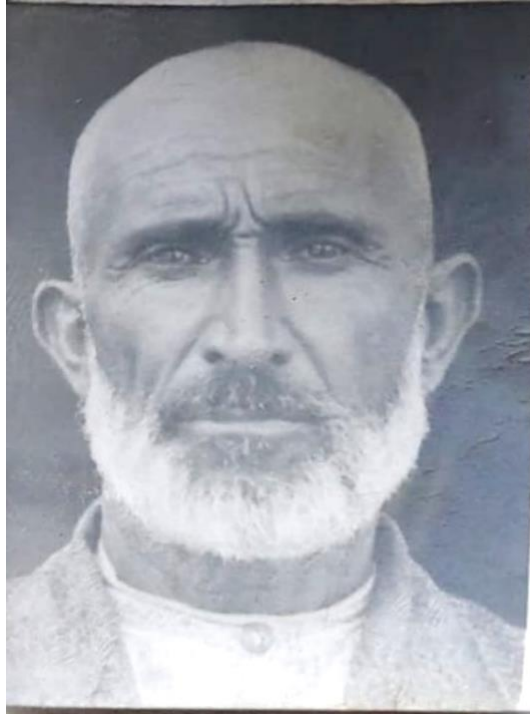
Öğretmenlik iznisi
...
...
...
Ö. N. Balı

Kur'an Öğretmen
Kursu Öğretmeni
H. H. H.
S. G.

Ek-20 Aziz Öztürk (soldaki)

Ek-21 Mehmet Ali Efendi

Ek-22 Selahattin Genç ve Talebeleri

Ek-23 Mehmet Rasih (Gündüz) Efendi

Ek-24 Eşref Ünlüoğlu ile Mehmet Hoca

Ek-25 Ahmet Hamdi Akseki'nin Sivrihisar Ziyaretinden Bir Kare
Babullu Hoca (bastonlu), Tahsin Özalp, Süleyman Güvener vd./1948

Ek-26 Süleyman Güvener

Ek-27 Tahsin Özalp

Ek-28 Aziz Mahmud Hüdâyî Camii'nden Bir Kare

Ek-29 Cami Ders Programı

ESKİŞEHİR İLÇE MÜFTÜLÜKLERİNE BAĞLI MERKEZ VE MAHALLE CAMİLERİNDE UYGULANACAK OLAN					
HAFTALIK CAMİ DERSLERİ PROGRAMI					
GÜNLER	ETKİNLİĞİN	ETKİNLİK ZAMANI			
		SABAH NAMAZINDAN ÖNCE	ÖĞLEDEN ÖNCE	İKİNDEN ÖNCE	AKŞAM NAMAZINDAN SONRA /YATSI NAMAZINDAN ÖNCE
PAZARTESİ	ADI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ (HATİM USULÜ)	İ İrşat Kurulunca tespit edilen konularda Merkez sistemi veya Cami görevlilerine yüz yüze yapılacaktır.	Merkez ilçelerde merkezî vaaz sisteminden dinîyemli olarak okunacak ve hafız usulü ile okunacaktır.	DİN GÖREVLİSİ İLE 365 GÜN KİTABINDAN DERSLER
	SAATİ				
SALI	ADI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ (HATİM USULÜ)	SİYER DERSLERİ VE OKUMALARI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ	DİN GÖREVLİSİ İLE 365 GÜN KİTABINDAN DERSLER
	SAATİ				
ÇARŞAMBA	ADI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ (HATİM USULÜ)	İLMİHAL DERSLERİ VE OKUMALARI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ	DİN GÖREVLİSİ İLE 365 GÜN KİTABINDAN DERSLER
	SAATİ				
PERŞEMBE	ADI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ (HATİM USULÜ)	TEFSİR DERSLERİ VE OKUMALARI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ	BİZ BİR AİLEYİZ AİLECE CAMİDEYİZ PROGRAMININ UYGULANMASI
	SAATİ				DİN GÖREVLİSİ İLE 365 GÜN KİTABINDAN DERSLER
CUMA	ADI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ (HATİM USULÜ)	İL İRŞAT KOMİSYONUNCA TESPİT EDİLEN KONULARDA CUMA VAAZİ		
	SAATİ				
CUMARTESİ / PAZAR	ADI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ (HATİM USULÜ)	İLMİHAL DERSLERİ VE OKUMALARI	KUR'ÂN-I KERİM VE MEALİ	KUR'AN-I KERİM ÖĞRETİMİ
	SAATİ				KUR'AN-I KERİM ÖĞRETİMİ

ACIKLAMALAR:

1. Bu program Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 14.11.2019 tarih ve E-716418 sayılı Cami Hizmetlerinde Verimlilik Artırılması Gönüllüleri Götürme Yönergesi ile hazırlanmıştır.
2. Görevliler, camiyi her gün öğle namazından bir saat önce veya yatsı namazından sonra kapalı olmak suretiyle camiyi açmış olacaktır.
3. Sabah programı salınamazından en az 20 dk. önce, öğle namazından önceki programlar cumadan en az 30 dk. önce, ikindi namazından önceki programlar en az 15 dk. önce, akşam namazından sonra yatsı namazından önceki programlar en az 30 dk. önce yapılacaktır.
4. Öğle namazından önceki dersler Takrir usulü ile yapılacaktır. Yatsı namazından ikindi namazından önceki dersler "Din Görevlisi ile 365 Gün" adlı eser takip edilecektir.
5. Program tek görevli olan camilerde izin günleri uygulanmayacaktır. İzinler fazla görevli olan camilerde program uygulanacaktır. Her camide görevli olarak uygulanacaktır.
6. Programlar yıl boyu uygulanacaktır. Ancak, Ramazan ayında bir gün müddetinde programlar okunmayacaktır. İhtiyaçları ile değiştirilebilir.
7. Taşra ilçelerde yerel şartlara uygun olarak programda değişiklik yapılabilir.

ESKİŞEHİR İL MÜFTÜLÜĞÜ

Ek-30 Cengiz Ertaş 11 Yıl Görev Yaptığı Elmalı Kur'an Kursu'nun Önünde

Ek-31 Abdullah Azmi (Torun) Efendi

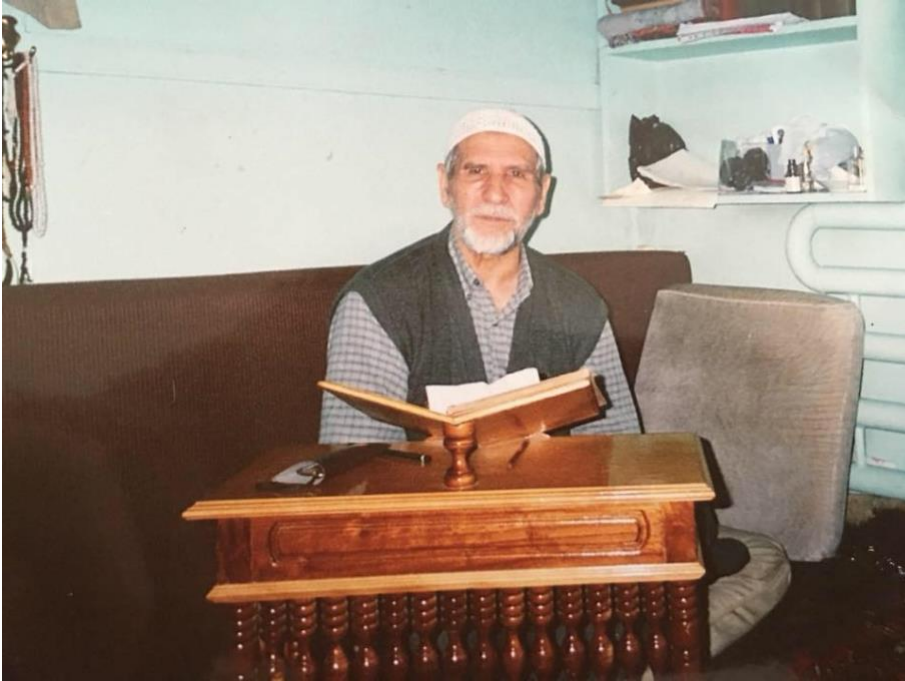
Ek-32 Hasip Sezer'in Kabri

Ek-33 Şahver Çelikoğlu

Ek-34 Abdullah Akçay

Ek-35 Mahir Satılmış

Ek-36 Ali Rıza Öztürk

Ek-37 Hüseyin Çavuşoğlu'nun Katıldığı 3. Dönem Aşere-Takrîb-Tayyibe Kursunun Açılış Merasimi/10.10.1983

Ek-38 Hüseyin Çavuşoğlu Talebelerini Dinlerken

Ek-39 Ziyapaşa Kur'ân Kursu Talebeleri

Ek-40 Ziyapaşa Kur'ân Kursu'nun İlk Hâfızlık Merasimi/Reşadiye Cami/26.07.1981

Ek-41 Ön (Sağdan): Mehmet Sarıcaoğlu, Hasan Köse
Orta (Sağdan): Ahmet Yaşar Candemir, İsmail Tozluk
Arka (Sağdan): Sabri Okur, Tevfik Akçay, Abdullah Akçay

Ek-42 Gökmeydan Kız Kur'an Kursu'nun Yıkılan Binası

Ek 43- Çankaya Bölge Yatılı Erkek Kur'ân Kursu'ndan Bir Kare

Ek-44 Yahya Tercan ve İsmail Atik (sağdaki)

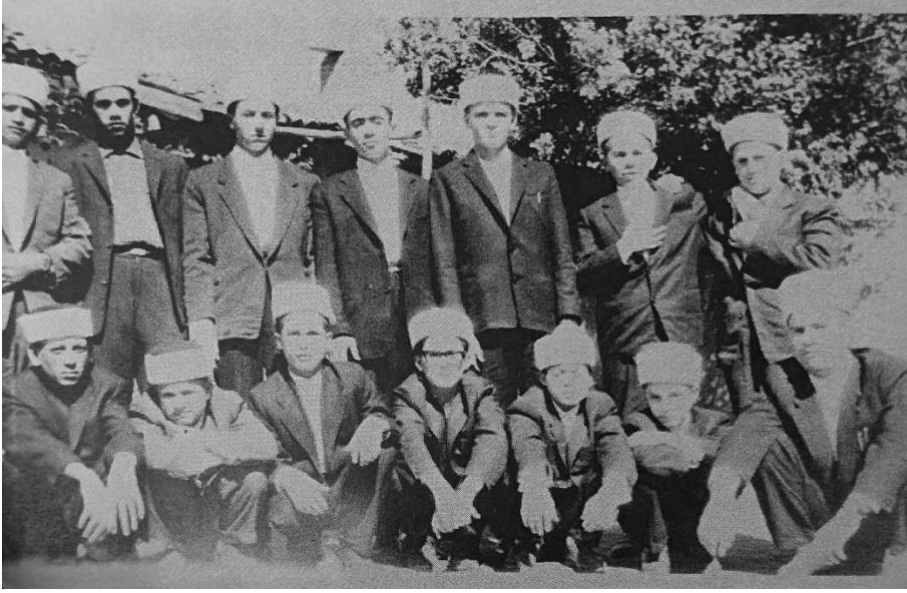
Ek-45 Eskişehir Dinî İhtisas Merkezi

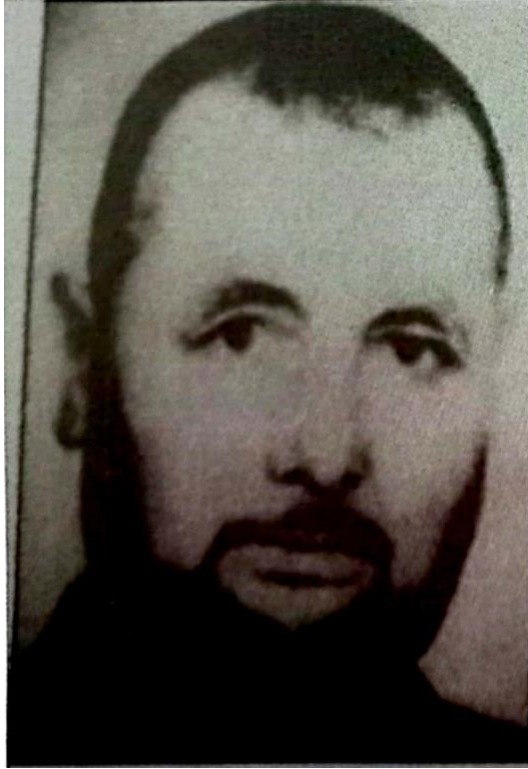
Ek-46 Hacı Hilmi (Okur) Efendi

Ek-47 Hacı Hilmi Efendi'nin Hâfız Talebeleri/11.09.1964

Ek-48 Osman Türker

Ek-49 Hacı Hilmi Efendi'nin Medresesi

Ek-50 Sahibül Vefa Kız Kur'an Kursu

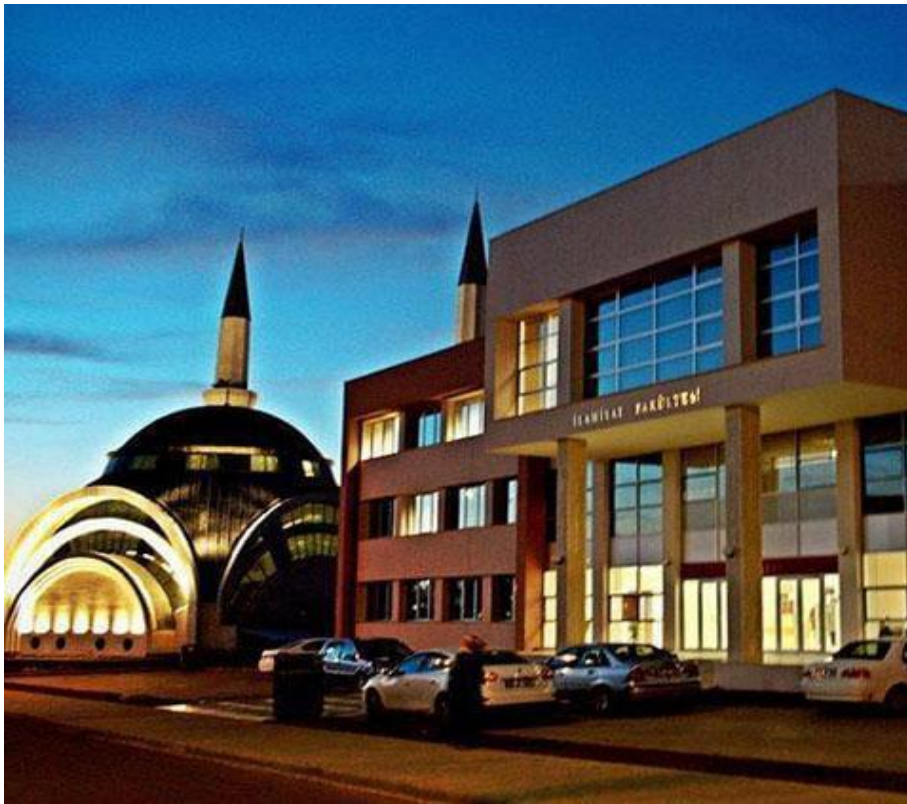

Ek-53 Şahver Sultan Engelsiz Kur'ân Kursu

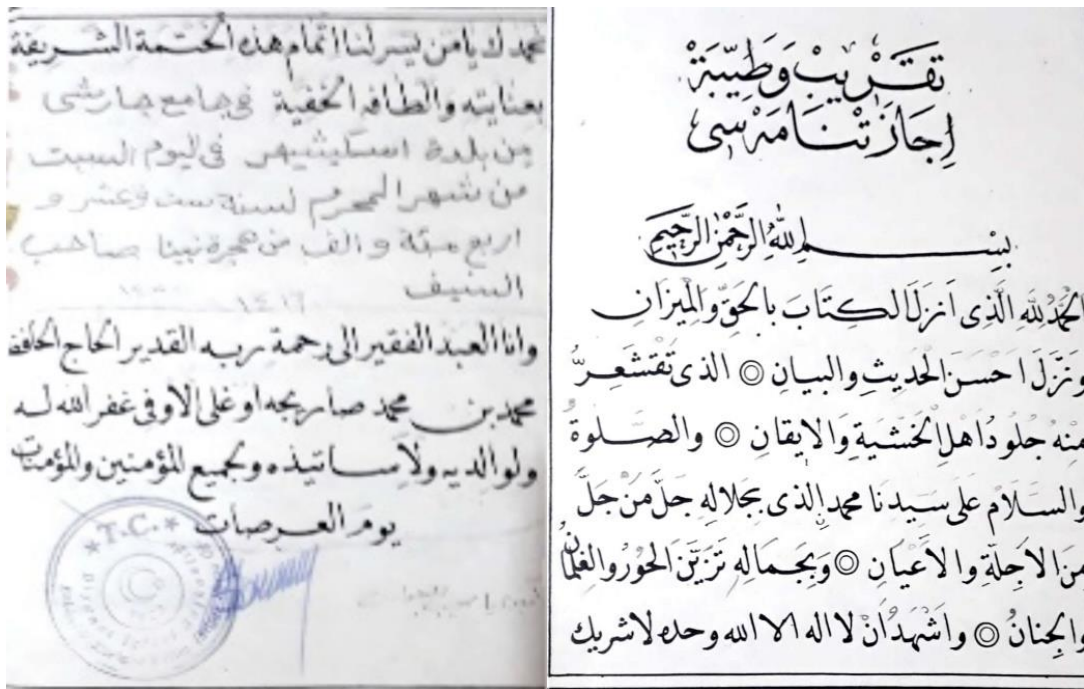
Ek-54 Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ek-55 Kıraat Tedrisatında Okutulan Kitaplar

Ek-56 Yaşar Tekeli'nin İcâzetinin İlk ve Son Sayfaları

Ek-57 Yaşar Tekeli (soldaki)

Ek-58 Çarşı Camii'nin Üst Katında Ders Yapılan Oda

